

Vojnovic, Lujo, Knez
Dubrovnik i Osmansko
carstvo

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА.

ДУБРОВНИК
И
ОСМАНСКО ЦАРСТВО

ПО АРХИВАЛНИЈЕМ ИСПРАВАМА

НАПИСАО

Д-р ЛУЈО КНЕЗ ВОЈНОВИЋ.

ПРВА КЊИГА:

ОД ПРВОГА УГОВОРА С ПОРТОМ ДО УСВОЈЕЊА ХЕРЦЕГОВИНЕ

(1365.—1482.)

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1898.

LIBRARY
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ.

ПРИСТУП.

Године 1887. допадоше нам у руке два писма *Николице Боне* од год. 1678. написана у тамници у Силистрији. Мирна, достојанствена мука онога великога патриоте који, без фраза̂, просто и природно предаваше сам себе дубровачкој отаџбини, занесе нас тако, те се накан исмо испричати му цио јавни живот. Бјеше то у нашој мисли касно окајање заборава што се слеже на човјека коме дубровачки оци надјенуше име: „*Pater Patriae*“, пророковавши му бесмртност, али, јаох, ево, одмакоше већ два вијека, почива негдје, заборављен, на обалама Дунава, у бугарској тврђави, док спомен-плоча његова жртвовања, која некада решаше дворану дубровачкога Малога Вијећа, виси у му̂ку обешчашћенога камена међу пожарним справама опћинске полаче данданашњега Дубровника.

Али, како зачесмо мисао, па почесмо пребирати списе у Државноме Архиву, указа нам се у један мах силни политички оризонат, као кад путник, успевши се уз „Бусовину“ међу два дуга, монотона зида, угледа изненада са „Точила“ многострани вид дубровачке земље и дубровачкога мора. Разумјесмо тада, како је радња Николичина налик на тај пут, па да и она тек води многостраној, силној радњи наше Републике, која многим онаквим људима, вјековима жртава своје дјеце, паче одрицања саме себе, одржа *слободу* и *цивилизацију* на прагу *варварства* и *смрти*. Тако постаде овај покушај причања веза Дубровника с Османским Царством, у коме је Николица доиста централни лик, али није сам ни прије, ни послије његова славнога живота.

Још је и друга мисао владала нашим духом приповиједајући борбу дубровачкога ума против Османлијâ. Држасмо, да се у наше доба одвише писало о књижевном животу дубровачкој, а премало о његовој политичкој повијести. Ово додуше није ни мјесто, ни вријеме да растумачимо како је, по нашему мишљењу, политичка повијест Дубровника пуно знаменитија од његове књижевне историје, коликогођ ова велика и славна била. Али, нека нам буде овдје допуштено рећи, да смо увијек држали повијест Републике ненадмашном учитељицом нашега неискуснога народа у *државној вјештини* која нама недостаје, а које, у дан данашњи, највише требамо. Видјећемо у догађајима који су фрагментарно испричани у овом покушају, како се Република умјела послужити самом својом слабошћу за утврђење слободе и за оружје напретка. Видјећемо, по њој, како мали народи могу очувати своју индивидуалност и имати одличнога дијела у повијести свијета, не себезналим, надувеним хвалисањем силâ које им је Бог одрекао, него мудром употребом онога *таланта* што сваки народ прими да њим тргује и да живи. Ми не можемо никако вјеровати, да су оне стотине Дубровчанâ који пронијеше унакрст по Балканима нашу ријеч и необуздану чежњу за trijезним уздржавањем слободе, да су они газили те земље и посули их својим гробовима, а да се од њихне радње ми нимало не користимо за радњу која нас чека. То би у нашему народу било банкротство повијести. Ми, напротив, држимо, да ће дивни душевни бој, што је Дубровник био кадар одржати против силе и величанства Царства, бити поклич што ће наше душе све то више разбуђивати и приправљати на умно, тврдо, жилаво освојење праве цивилизације, јединства и слободе.

* * *

Овај је покушај врло фрагментарне природе. А да није тако, не би још, за многе и многе године, био угледао

свијета. Све што се досада зна о дубровачкој повијести, све што је до сада публиковано било из државнога Аркива дубровачкога, тек је мали дио огромнога повијеснога материјала што једнако лежи у Аркиву без користи за народ. Зашто је то тако? Зашто је Аркив Млетачки толико већ обрађен, а Дубровачки није готово нимало? Зашто је талијански народ могао и знао припоћити свијету славну млетачку повијест, и повијести другијех великијех република на полуострву, а ми нијесмо умјели досада ускрснути дубровачку? Да одговоримо на сва та питања, требало би да продремо дубље у тајне нашега духа, и да објаснимо зашто смо ми тако брзи узвисивати пјесму и њом се хранити, а тако спори слушати озбиљни глас и државничке свјете нашијех отацâ. Јер је тешко и тужно имати исповидјети, да је нама повијест Холандије и Португала познатија од повијести Дубровника и да се тек сада, у очи стољетнице пада Републике Св. Влаха, почиње откривати завјеса што покрива ону чудну и славну повијест. Ко хоће у дандanашњи да напише најмању страницу њезину, треба да чита годишта и годишта оне стотине дебелијех књигâ и оне тисуће депешâ, па да пролиста многе картоне иностранијех Аркивâ док дође до свога чедног циља.

Тако смо и ми могли тек *завирити* у то заборављено благо, радећи четири пуне године у самоме сакупљању материјала. Од дана се до дана откриваху споменици прошлости пред нашим заблијештеним очима и осјећасмо сву силу Нибуровијех ријечи: „*Wer Verschwundenes ins Dasein zurückruft, geniesst die Seligkeit des Schaffens*“.[1]

Читаоци ће, дакле, спазити, да смо само летимице испричали многе врло знамените ствари и догађаје као н. пр. у овој првој књизи: трговину Дубровника с Истоком, откупљивање робовâ, улогу Прокураторâ Св. Ма-

[1] Ко повраћа живот несталијем стварима ужива блаженство стварања. *Niebuhr,* Römische Geschichte. Einleitung.

рије и напредак дубровачкијех колонијâ и цркавâ на Балкану. Ове се празнине не могу попунити у један мах. Ако наше дјело доживи друго издање, ми ћемо тада објаснити ове фазе дубровачке радње на Истоку које се не могу познавати само по дубровачкијем исправама, него и по документима Мадридскога, Бечкога и Ватиканскога Аркива.

*
* *

Прва књига наше дипломатско-историјске радње обухвата перијоду постања везâ Републикиних с Портом и прича прве сусретаје гипке латино-српске опћине са новим освајачем Истока. Прекинули смо приповиједање догађајâ с освојењем Херцеговине (1482.) јер је управо те године пошљедњи бедем кршћански на Балкану пао у руке турске па је Република, нашавши се сама супрот Османлијама, дала нову орјентацију својој политици и почела у великоме стилу ону утилитарну политику према Порти која ће се подударати са златним временом дубровачке историје. Овај други и најзнаменитији период обухвата пунијех двиеста годишта и завршује с преломом турскога оружја под Бечом и са настајном обновом Вишеградскога Уговора са Ћесаром (1484—1684). Трећа ће напокон књига обухватати перијод пропадања дубровачке државе и Високе Порте све до пада Републике године осме овога вијека. У ово пошљеднијех двије стотине године Дубровник ће се узпркос непогоди временâ и унутрашњој корупцији знати ипак користити политичком ситуацијом у Јевропи и новом фазом „источнога питања“, па, преваривши Републику Св. Марка, вјечну своју непријатељицу, ставиће своју независност под окриље отоманскога царства. Већ у оно вријеме неповредност и *raison d'être* Турске империје догма су јевропске политике. Успјех на Пожаревачком Конгресу лабудова је пјесма дубровачке дипломације.

* * *

И тако, добротом Краљ. Српске Академије Наука̑, предајемо ову прву књигу Српскоме Народу. Ако наш слаби оглед не буде *морална наука* свијем нама у ово најодсудније доба историје наше, заман смо радили. Па ову *философску* страну дубровачке историје полажемо, у интелектуалноме реду ствари, све наде наше, као што су талијански патриоте прије уједињења Италије полагали наде на ускрснуће републиканске историје њихове велике отаџбине. Иради смо довршити овај приступ ријечима које нам дубровачка повијест упоређена са историјом Србије диктова ономлани прегледајући једну Новаковићеву радњу: „Освитак XIX. вијека“ писасмо год. 1894. „видио је готово исте године пропаст Дубровника „и ускрснуће Србије. Онај исти превратни дах са Сене „оборио је тисућгодишњу слободу дубровачку и раскинуо „четверовјековно ропство српско, па док Црни Ђорђе „ханџаром обараше спахилук турски, Наполеон обараше „мамузом кнежевски пријесто дубровачки. Једна оветшана аристокрација леже у гроб, док се најчистија сељачка демокрација на свијету придизаше из гроба. И „Србија устаде, али не нађе више на далекоме, топломе „мору силуету оне старе пријатељице која јој толико „пута закрили кнезове и оставе, која је некада испрати „мудрим свјетима свога латинскога генија од рођаја Немањићске династије до косовске ноћи. *Политички* те „двије земље нијесу више равне. Али *философски* и *историјски* уснула Република још увијек пробуђелој Краљевини говори као „онај који власт има“. Њезина историја, неизразивим моралним тјескобама написана од „„Лазаревијех врсника“ учи из опустјелога Двора помлађену Краљевину *хтјети* умјерено и јако, живљети у смислу једне трајне, државне радње, стварати и распрострати своју „сферу интереса̑“ како је некада бјеше распростро Дубровник од јадранске пучине до дунавскијех

„мочварâ унакрст по Балканима, не ступати опчињени „прошлом славом, него се користити погрјешкама, ра- „чунати са чињеницама и приправљати се понизно и „умјерено, у виделу с висине, на пространију државну „радњу. Ово су гласови које може свак чути у оној ги- „гантичној повијести. Ово су науке које путник може „слушати по ноћи кад се тишина и мјесечина удружене „прелију око капителâ и опустјелих сједалâ и каменити- „јех скалâ зграде у којој пошљедњи велики српски владар „сједе као бјегунац супроћ трону дубровачкога кнеза. „Са ове двије повијести у уму и у души била би права „народна коначна катастрофа, да нас нађе неспремне на- „стајни вијек“.

У Дубровнику, на дан Св. Влаха 1897.

MOTTO:

„ERAVAMO PRENCIPI LIBERI QUANDO COMINCIAMO A PAGARE IL TRIBUTO ED ANCHE ORA PER LA DIO GRAZIA GODIAMO LA LABERTA".

Маројица Кабога Великоме Везиру Кара Мустафи год. 1678.

„CHE PER QUANTO CIGNE EL CERCHIO DE LE MURA DE RAGUSA NON SE TROVERA ALTRA CITTA DEL MONDO COME SI VOGLIA GRANDE, CHE IN FEDE ET DRITTURA LA POTESSE PASSARE, NON GUARDANDO MAI AD ALCUN SUO SINISTRO O PERICOLO O SPESA PER SERVARE LA LIBERTA ET FEDE COMO S' HA VEDUTO PER MOLTI NOTABILISIMI ESEMPLI A VOY MANIFESTI".

Дубровачки Сенат својим поклисарима у Босни код војводе Хрвоје. 16. фебруара 1423.

Глава I.

ДУБРОВНИК И ПРИРОДА ЊЕГОВЕ ПОЛИТИКЕ. — ПРВИ УГОВОР С ПОРТОМ (1365). — ВЕЗА СА СУЛТАНИМА БАЈАЗИТОМ I, МУРАТОМ II. — КРСТАШКА ВОЈНА 1444. ГОД. И БОЈ КОД ВАРНЕ. — ВЕЗЕ С МЕХМЕДОМ II. — ПОКУШАЈ ДИОБЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ И НОВСКИ МИР 10. АПРИЛА 1454. — ОСВОЈЕЊЕ ЦАРИГРАДА. — ПРОПАСТ БОСНЕ И ПОГИБАО ОД НАЈЕЗДЕ ТУРСКЕ (1463). — ОБНОВА УГОВОРА СА БАЈАЗИТОМ II. — ОСВОЈЕЊЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ (1482). — НОВА ПОЛИТИКА РЕПУБЛИКИНА ПРЕМА ПОРТИ.

Постање Дубровника.

Оно камените море што зовемо Херцеговином, пошто је на махове створило височине, гудуре, провалине и кланце, одморивши се од брда до брда разгалином каквом, подиже се к југу још једном, као да ће небу под облаке, али се наједном спушта и шаље мору дуги вал. На сусрету ојачава се реса зимзеленим биљем: — то је Срђ и дубровачка обала. Ну одгрнете ли с оне обале ловорику и чемпрес, пелен и мрчу, агаву и пому, оне ће вам се хриди, као велики грчеви утрнулијех вулкана, осамљене на мору, указати тек у потпуном дивљаштву и у болној сјети. Ништа не подсјећа на „мрзост опушћења“ Светога Писма колико оне руменкасте и сиве литице поређане по вољи слијепе силе на пучини једва сто миља од благословене Италије. Да није биљурне јасноће мора и неба што оживљује и блажи оне оштре црте, једва бисте могли помислити да на оним стијенама могу настават људи.

Тамо, једног дана крвава покоља, од онијех што испратише у гроб задње останке Рима, неколико се ускока стекоше, изгубљени и обезнањени. Гледајући гдје пламте зидине очинскога града, не слутише доиста да је тај бијег приступ и приправа новој борби! Понијеше са собом обличје Рима који бјеше одсјекао калуп свакоме редовноме човјечјему друштву. Одведоше свога бискупа и ис-

точне свеце. К римској опћини почеше слазити планинци славенске крви, жедни слободе и грабежи. Опћина закрили, као некада Рим, дошљаке са четири вјетра. Даде заклониште свакоме, али себе никоме не предаде. Море и брдо ухватише вјеру. Око града подигоше се неприступни бедеми. Дубровник се роди.

Младост проживје у бурном приправљању оне италословинске смјесе што му обиљежи природу и одреди мјесто у повијести нашега народа. Већ у радњи првијех вијекова одвоји своју персоналност од осталијех сусједнијех градова с којима га ипак везиваше заједница прошлости и установа. Али, мимо ту заједницу, она особита смјеса крви испреде граду особиту ћуд, особит циљ, особит облик. Дубровник стаде први дан међу оним стијенама пред питање живота. Ријеши га свим силама многостранога духа, уобличи лице и природу према њему. Јачаше бијен сред свакидашњих бојева с људима и с природом. Нико га никада не покори силом. Многи му народи прођоше под бедемима, али га не сави ни један: ни Млечић, ни Норман, ни Арапин, ни Турчин. Једне одби силом мишице, друге силом ума. Млетке позва промишљено и поносито, а отпреми их једнако промишљено и једнако поносито. Увидје за рана краткоћу и погибао побједа силе. Загрливши мир, створи мало по мало потпуну политичку систему. Испреде ситну тканину интереса и услуга, те се учини потребан свакому. Лукавством и прорачуњеном понизношћу, згодним насиљем, трговачком ћуди, вјерношћу заданој ријечи, имперсоналном владавином очува своју оригиналност и обезбједи себи слободно кретање својијех сила. Тако је све здраке свога духа сакупио био у једну мисао, да не изгуби слободу, да је сваки полет душе загушио. Све је у њега одмјерено и заокружено тајним устезањем и одрицањем сваке велике тежње контемплативне или мистичне природе. Тако Дубровник није родио ни једнога сликара, премда обиловаше гласовитим сликама, ни једнога градитеља, премда

Значај Дубровника

је сам наставио' на прочељу Двора најплеменитије предање римскога генија.[1] Нити једнога генијалнога пјесника и ако је без престанка пјевао. Нити једнога свеца цркви уз пркос ревновању за католичку вјеру које га толико прослави у кршћанству. Музика се у Дубровнику готово и не познаје. А на гробнијем плочама којима је обасут, као да је уписао ријечи: „Нека мртви копају мртваце“.

Дубровник је државник, трговац, математичар. И само је тако могао да нам закрили и сачува ова непроцијењена добра: друже̂вну заједницу са Западом и политички здрав разум, онај што жртвује простране мисли и дуге наде првој дужности свакога друштва, бива да се освоји јединство и слобода како се може, а не како би се хтјело.

А шта је имао у себи и око себе да се одужи тој великој задаћи?

Природа која приправља колијевке народима није га била превидјела.[2] Бјеше спромах као Арагонија. Слобода бјеше му, као и овој, сама себи цијена, јер другога разлога није било да тамо живи. Арагонија рече једном својим краљевима да је тако кршевита, да су јој тако спромашни становници, е би је народ оставио и отишао да тражи себи наставање у плоднијој земљи, да нема онијех слобода које га разликоваху од другијех народа.[3] А Дубровник рече османлијскоме цару: „Бијасмо слободни кнезови када стадосмо да плаћамо данак и, по божјој милости једнако уживамо слободу.[4] Али да нас

[1] Види писмо Edwarda Freemana у «Letters from Istria and Dalmatia».

[2] «La nature qui fait des berceaux aux peuples ne l'avait pas prévue». — Ernest Lavisse о Пруси̂ји.

[3] Robertson — History of the Reign of Charles the fifth — Introduction.

[4] Ова нас поносна ријеч живо подсјећа на ријечи Штауфахерове у Виљему Телу: Nich unter Fürsten bogen wir das Knie. Freiwillig wählten wir den Schirm den Kaiser. (II. чин, II. појава).

Порта није примила за харачаре[1], пошто освоји Херцеговину, ми бисмо били оставили Дубровник и укрцавши се купили двадесет Дубровника«.[2] У другијем ријечима иста велика мисао. Незахвална и кршевита земља имаше цијену слободе, јер слобода сама бјеше кадра привезати оне људе за оне стијене. Дакако, Дубровник имаше море а стара га Арагонија немаше. Али море бјеше Дубровнику извор живота, док имаше своју земљу. Сваки час дакле бјеше у погибли да му пресуши у врелу свако благо, свака добит, свагдашњи хлеб. Сва држава немаше више од четири стотине и педесет четворнијех миља. Град два километра у обиму. Погледајмо га. Голо и стрмо брдо. Под њиме бедеми иду вјерно дуж оштрих црта хриди. Вире и на исток и на запад двије куле против два свијета. Куће помамно, стрмоглавце бјеже у густим редовима спремне на обрану. Уске улице, високе стубе. Беспутни бијег одмори се у сриједи града. Око отпочине на једној широкој улици. Чита се за кратак часак једна мирна јединствена мисао. Витка куба Госпе разбија небо и слијева се слатко са цртом двора, са одличним сводовима у којима онај хуманизам, који обасја кроз Дубровник лице народа, слави пјесму склада, армоније и умјерена величанства. Али та утвара мине у тренућу ока. Куће наставе махнити бијег. Нови лабиринт уличица. Неке полаче трком трче у висину са кубом Госпе. Опет бедеми, али само толико да заокруже и обрубе оријашке стијене. Опет тврђаве. Па литице, гребени и пучина. То је све. Сила варварскога царства на суху, сила другог лицемјернога царства на мору. Па многа друга царства около, наоколо. Куга, глад огањ. Двадесет трусова у четири вијека, од којијех два оборе са свим град. Никакве жетве. Једва, једвице вина.

[1] О овој ријечи у устима дубровачким коју неки модерни писци нијесу хтјели разумјети или је збиља нијесу разумјели говорићемо у II. глави.

[2] Маројица Кабога у меморандуму год. 1678.

Cȏ далеко и често пута неприступна. Гусари свуда. Дубровник је дакле могао питати: „Ко ми је прије дао што, да му вратим?«[1]

Али да слика буде потпунија, што ли је онај свијет био коме се отимао онај град? Државе до најновијега времена бјеху саме. Свака је љубоморно стражарила пред својом кућом. Трговина није била солидарна. Опћење трудно. Егоизам бескрајан. Међународна јамства јадна, или никаква. Крст је сам разапет блажио својом великом муком муку свијета. За зимњијех ноћи кад би напјеђено море прекинуло пошљедњу свезу са спољашњим свијетом, градови на мору бијаху као сами на земљи, играчке легенде и опакијех духова. Па свијет бјеше особито зао слободним опћинама. Градове спасаваше још дух времена и заједнички ваздух што их обавијаше у једној мисли и донекле у једној радњи. Али народи који се мало по мало сакупљаху око пријестола монаркâ падаху свом силом колективности на та спорадична пристаништа слободе, од којијех свак за себе бјеше један народ, један свијет. Немирни стражари гледаху дакле да се брање како могу. Лијеваху дан за даном мало уља у слабашну свјетионицу живота.

У какому је ваздуху живио?

Многи упоредише Дубровник са Млецима. Ако је говора о државној радњи, о сјају, о богаству, о моћи и утицају у велике догађаје свијета, потону Дубровник. Па и ту би га сва је прилика спасла она два, три човјека, којима обогати душевну ризницу рода људскога. Али ако питамо која ли је, од оне двије слободне државе на јадранскоме мору, носила собом вишу душевну попудбину с мањом материјалном попудбином, која ли је ставила више свога живота у борби за живот, која ли се мудрије и поносније савила пред силом историјскијех закона, која ли је своме племену више дала, а мање од њега примила, сумњамо би ли Млеци одржали мегдан.

Дубровник и Млеци.

[1] Јоб, XLI, 2.

„Дубровчани“ говори оштроумни Рести, „родише се на „суху, опкољени и мучени од душманскијех великих сила, „насилника и варвара, бјеху присиљени умјереним посту„пањем свладати своју похљепу за господством, и, премда „имаху више начина да се осиле на мору, опет их не „употребише као Млечићи. Ови, настављајући на лагу„нама, не бојећи се на суху навале варварскијех држава, „шиљаху војску на исток, износећи на погибао само те „лађе. Ако би их срећа послужила, проширили би др„жаву освојењем овога или онога острва, бјеху ли поби„јени, заклањаху се у лагуне избјегавши свачије гоњење. „Овако пуно времена проживјеше млетачка и дубровачка „република, док се Дубровчанима, раскомадањем сла„венскијех земаља, не отвори ново поље за напредак. „Али их доскора, провалом Турака у сусједне земље, „притисну невоља да на просто бране слободу и живот. „Млечићима на против који се бјеху осилили на истоку, „послужи срећа, те се Ломбардија, која им за леђима „стајаше, расцијепи у државице, којима управљаху ти„рани, па република, побивши их редом, наслути најпо„слије да тежи на врховно господарство у Италији.“[1]

Овако је историк властелин оштро обиљежио два различита позоришта. Млеци на своме изаткаше своју повијест као велики госпари средствима великих госпара, који знају да могу све добити, а ништа изгубити. Дубровник на против メташе на коцку сваки дан нешто од свога живота и нешто од своје слободе. У њему се дакле, по ријечи великога историка „огледа човјечанство“.[2] Млеци изгубише редом Ципар, Кандију и Мореју, те би били могли изгубити и Далмацију, не изгубивши тијем основне погодбе живота. Дубровник, губећи једну флоту, узмицаше у напредку за један вијек. Што дадоше Млеци генију италијанскога народа? Базилику Св. Марка,

[1] Resti — Croniche di Ragusa, Libro secondo.

[2] Иван Милер о Дубровнику у својој „Weltgeschichte“.

заносне шаре „млетачке школе“ и Palazzo Ducale. То је много, али је мало кад помислимо на величанство те државе, која за четири вијека бјеше прва поморска велика сила на свијету. Њу укупна радња стотине посестрима на полуострву опрости бриге да развије и обрани једну цивилизацију. Дубровник на против заче, њиви, милова и свом крилу сву нашу цивилизацију. Без Дубровника у нашој повијести ми немамо никаква предања и никакве плодне, живе, вруће заједнице са Западом. Без њега не бисмо могли приказати свијету ни један велики ум у прошлости да нас заступа у кршћанству. У науци владања Дубровник претече свога учитеља оживотворењем најфиније безличне владе у Јевропи и приказа философској мисли најпотпунији израз јединствене колективности и то не на благим брежуљцима тосканским као Лука, него на пушкомет двају царстава који тражише заман кроз осам вијекова изговор унутрашњијех немира да је прождру.

Природа дубровачке политике.

Прекидамо погибну паралелу, алишћасмо показати колико је тежи био проблем што је Дубровник имао да ријеши. Жалише се на њ да није родио велика дјела. Прекорише га с оне лукаве политике и с превелика клањања силницима. Али не питаше што је Дубровник тим клањањем спасао себи и нама. А у првом реду спасао је слободу и достојанство, што је плод слободе. Његову бисмо политику могли оправдати духовитом ријечју Принца Јевђенија о савојским војводама: „Невјерни су, али нијесу они криви, него географија“. А вјештина Републике би управо та да је умјела покорити географију да јој служи. „Мудрост властеоска“ говори Рести „приведе у безбједан затон ову Репу„блику, која може дошљедном политиком, не само од„враћати нападаје непријатне владе, која се лакомљаше „на њезине земље,[1] него и, обуставивши бујицу осман„лијских вода, својом малом земљом у дуго закрилити

---

[1] Читајте: Млеци.

„кршћанство. Неко ће“ наставља наш властелин „про-„матрајући оландску и млетачку Републику и друге које „владају многијем земљама, рећи, да оваквијем великијем „мислима не одговара величина господства ове Републике, „па да је за то мала штета не познати јој повијест, која „и онако не биљежи велика и славна дјела. Ја пак од-„говарам да би ти разлози добри били да у чинима ове „Републике нема оне сразмјере што означује сваку по-„литичку систему, малу или велику. Али ја нећу друго „да покажем него како је добра аристократска влада „кадра зајемчити слободу у најмањој Републици“.[1] Овако говораше Ресги кад се накани да прича „о оној малој „влади, која извикавши у камену опасана варварима не-„побједне силе, којој радише о глави душмани разгла-„шена лукавства, очува слободу сред бескрајнијех нез-„года кроз тисућу и двије стотине годишта“.[2] Да би тај „слабашни лик слободе сред варвара што одасвуд пашу“ како *Гибон*[3]називље Дубровник очувао своју самосвој-ност, имао је уништити сваку слабост срца и тјерати се-безналу политику која није имала граница него у части и достојанству државном. Нико није испунио боље ло-зинку „да политика нема срца“ него Дубровник. Јер се за њ није радило о већем или мањем угледу, о вишем или мањем добитку, него ли бити ил' не бити. То бјеше његово свагдашње питање, и Дубровник није могао бити у сумњи шта да избере. А изабравши живот, дубровачки су оци знали да се њихова слобода не може друкчије откупити него вјечним затајивањем самијех себе и тје-рајући безобзирце себезналу користољубиву политику. Бјеше им доста знати да би сви други сусједи срећне Порте, од Молдавске и Влашке до Ердеља били дали сав сјај њиховијех пријестола, сву славу њихова оружја за један цигли дан дубровачкога живота.

[1] Resti, Cp. Oit. — Alli lettori.
[2] Resti, ibid.
[3] History of the decline and fall of the Roman Empire. — Introduction.

Дубровачка се политика нај јасније објављује у везама републикиним с Портом.

Ова се државна мудрост у служби слободе ни на једној није страни дубровачке повијести објавила вишим сјајем него у односајима републикиним с Портом. Нигдје није тај град показао бистрије око, нити одиграо пространију акцију. Повијест тијех односаја није ништа друго него неједнак мегдан налик на онај црногорски с Турском: само што је Црна Гора одржала бој мишицом, Дубровник духом. Велики је Фридрих говорио да је једно од првијех начела државничке науке — погодити се са сусједом који је кадар држави нанијети најтеже ударце. Петстољетна погодба дубровачка с Портом тумачи и правда најрјечитије реченицу великога краља. Док све земље у оквиру османске моћи изгубише редом и слободу и образованост и сам живот, а то беспримјерном анархијом ума пуно више него ли због немоћи оружја, та се мала држава супротивила освајачу свом гипкошћу латинскога духа уцијепљена на доброћудну и мало хаотичну славенску ћуд. „Изгуби до душе све што није могла спасти"[1] али спасе слободу себи, а небројене благодати пораженијем другарицама своје крви. Оно што свему кршћанству али особито нашему Југословенству бјеше покора и „сјен смртни" проврже Дубровник у корист и јамство живота. Надмудри и омекша онај „велики нечовјечански лик човјечанства".[2] Учини да тај варвар, „тај велики антикрст у роду људскоме",[3] који нам обори и потамни толику славу и разнесе толико нада, да баш тај исти народ закрили нехотице и уједмчи слободу једне шаке земље, где ће наш народ, сутрадан након борбе за ослобођење, наћи домаће огњиште, прострту трпезу и душевни хљеб.

[1] Ив. Милер — о Дубровнику у Weltgeschichte.

[2] Gladstone — Bulgarian horrors: «the great one anti-human specimen of humanity».

[3] Card. Newman — The Turks in their relations to Europe, a historical Essay. London. 1891.

Први сусрет Дубровника с Турцима (1359).

Дубровчани се с Турцима првом сусретоше на обали Мраморнога Мора у светој Бруси. Османлије бијаху тек на освитку своје моћи. Никеја, сијело васељенскога сабора, падши у шаке варварске бјеше запечатила судбину мале Азије. Пожар Галипоља (1359), с ону страну мора, отвораше онај силни пролом у повијести Јевропе, што се ни до дана данашњега не испуни. Велики султани вођаху свјеж народ на освојење свијета. Дубровачки трговци измигнуше већ тада кроз османлијске шаторе и основаше пријатељске везе с Турчином. Први сусрет би сусрет мира.

Уговор са Муратом I. (1365).

За Урхановога насљедника Мурата I. (1360—1389) међу малом, далеком кршћанском општином и освајачем Једрена и Пловдина дође до уговора. Историске прилике које родише тим чудним пријатељством значајне су изван сваке мјере.

Стање српскијех земаља гони Дубровник на пријатељство с Портом.

Опростивши се мудро прихваћенога млетачкога старалаштва, Дубровник, жедан слободе, бјеше примио (1358) заштиту моћне, али мање погибне круне угарске, „на којој се“, по ријечима Ђона Рестија, „огријеваше, а да се никада није опекао“.[1] Самосвојна у своме ходу и одређивању своје политике, Република је природно тежила на уједињење и мир у српскијем земљама. Добро је знала, да јој мир и јакост на залеђу јамче трговачко првенство с једне

---

[1] «La più bella e sicura massima», изврсно пише племенити сенатор, «trasmessa dalli maggiori fu quella di cercar per protettori della «Republica principi potenti, ma non *finitimi,* delli quali la protezione si «potesse voltare in oppressione, mentre un vicino e potente protegge con«tro gli altri per ragion del proprio stato e tiranneggia il protetto ad ar«bitrio della propria volontà, senza che costui possa aver ricorso ad alcuna «potenza; quindi gli antichi Senatori della Republica, conscj di questa po«litica verità, non vollero mai ricorrer alla protezione delli principi slavi, per «non averli tiranni; dopo essersi disfatti dalla protezione veneta, perche li «pesava troppo, avendo sempre vicine le loro armate, ma in diversi tempi «procurarono la protezione degl' imperatori d' Oriente, delli re di Sicilia «ed *ultimamente della Ungaria, dalla protezione de' quali la Republica «sentiva calore senza scottarsi*». Croniche di Ragusa, libro VIII. pp. 196 «—197, ed. Nodilo.

стране, а с друге помажу успјешној државној радњи кршћанства на Балканскоме Полуострву. Ну јалов јој посао. Хаотичне српске и у опће југословенске нарави не даваху мира ни саме себи, ни Републици. Краљеви, цареви, властела, свак на по се и сви заједно не познаваху ни мира ни јединства нити могаху обезбиједити побједе и уједињења једнога часа. Све што граде распада се. Вјера се о њиховоме даху цијепа и раствара. Највећа царства цвате и вену од јутра до мрака. Грозна се недјела збивају по дворовима. Од онога дана кад се Дубровник одлучи да мири Стјепана Душана с оцем Урошем III[1] и ако је овај радио Дубровнику о глави, па све до Вукашинове узурпације (1368) има самијех тридесет и седам година. Кроз то вријеме Дубровник доживље уморство Душановога оца, апотеозу онога који се назва: „Цар и Самодржац Србљем, Грком, и Блгаром", пропаст царства, грађански рат, па друго убиство, па „мрзост опустјења" над српскијем земљама. И тако сред расула толике величине остаде само Дубровник жив и свјеж, проширенијех граница,[2] учврстивши своју кућу кад није могао да учврсти сусједову.

Српско се царство дакле „бесмртним лудилом онијех малијех владара"[3] распадаше и моралном и државном немоћу приправљаше народ на робовање. Османлије вођени једном мишљу, једнијем барјаком, једном вјером куцаху на врата остарјелих словено-грчкијех дворова. Године 1361. заузеше, након крвавог боја, Једрене. Године 1362. Пловдив. За четири године Турци бијаху разапели

[1] Другога априла 1331. бише изабрани поклисари М. Тудизи, Мато Ђорђић и Ђоно Лукаревић да пођу у име и на трошак опћине да мире оца са сином «јер мир међу њима мио је Богу и свему свијету, а нама «је и нашему граду веома користан». L. Reformat. II. passim.

[2] Године 1332. испослова Дубровник у Цара Душана потпуну предају Стонске Превлаке.

[3] «Die unsterbliche Thorheit aller dieser kleiner Machthaber». Ријечи *Херцбергове* — Geschichte der Bizantiner und des osmanischen Reiches bis gegen Ende des XVI. Jahrhundertes. Berlin. 1883.

шаторе у сред сриједе Балкана, уништили бугарско царство, приправили пад Србије и Византа, који не бјеше више него питање времена.

У тај се психолошки час Дубровник одлучи на корак чију нам је смјелост и саблазан за оно доба тешко одмјерити и докучити у дан данашњи. Први сукоб Исламов са Кршћанством препаде сувременике страховито. Турско племе показиваше наиме одмах у почетку способност не само да руши као Хуни, Обри и Татари, него да на рушевинама и гради. Кршћанство не назријеваше у Турчина само моралну наказу »него и енергично зло, ка»ваљирског, славохљепнога душманина у коме беспут»ност жића и окрутност владања бјеху подигнуте на си»стем, освећене вјером, распрострањене мачем«.[1] Тога ради, па и за то што кршћанство бјеше правно уређено и душевно развијено, страх бјеше јачи, име Антикрста приличније тој новој политичној сили на јевропскоме континенту која се заклела покорити сву земљу и затрти траг кршћанству.[2] Папе бјеху позвале српске владаре да с угарскијем краљевима одбију навалу новијех варвара. Доста је читати њихова писма[3] да се увјеримо о ужасном одјеку турскога оружја у сред сриједе кршћанскога свијета. Опћити дакле са том немани без оружја у руци, да пријатељски, и давати јој новаца у замјену користи и повластица — бива признати јој право да влада освојеним земљама — бјеше саблазан онолика колико да је у вријеме Кристово било на ум пало јеврејској опћини углавити пријатељство са Самарјанима.

---

[1] The Turks in their relations to Europe — Lectures by Cardinal Newman. Historical Scetches. London. 1891., стр. 110.

[2] «It is a mystery» вели кардинал Newman (op. cit. стр. 105). «but «the fact stands; since the year 1048 the Turks have been the great «Anticrist among the races of men».

[3] Особито писма Папе Иноценца VI. (1352—1362) и Урбана V. (1362—1370). B. *Balan* — La Chiesa Cattolica e gli Slavi. Roma. 1880. Documénta IX—XII.

Али у Дубровнику бјеше толико политичке зрелости, толико за оно идеално доба чуднога детерминизма, толико бјеше тај град за рана прожет потребом слободе због које се учини „све свима“, да оно, на што се одлучише Ђеновљани и Млечићи тек у великој близини и у горкој невољи, он учини с далека, без потребе, промишљено и знано. Гледаше како му обијест српске властеле упропашћује трговину, како ће та траљава зграда на једном грухнути силним стропотом. Дубровачки небројени трговци приказиваху даномице вијећу моћ и младалачко одушевљење новијех господара Истока. Хоће ли опћина да обезбиједи трговачке путове и да је вихар не понесе заједно с оним владарима, треба да похити. Још мало, и биће касно, јер сили силом не одоље.

Године 1365. оне које се саградише Џамија у светој Бруси и Сарај у Једрену, приступе дубровачки посланици к цару Мурату I. и приказавши му Дубровачкога „слаткога“ и њему непозната воћа, понуде му годишње пет стотина златнијех дуката, а у замјену да им султан удијели потпуну слободу и заштиту трговине по његовим земљама и по водама и у Леванти. Погодба би

Постанак Тугре. углављена писмено. Али султан, не знајући писати, умочи руку у црнило, па, раскречивши палац, притисне је на уговор, мјесто потписа и печата. Од царевијех прстију писари нацрташе доцније арабеску са испреплетенијем ријечима корана. Тако, првијем уговором с кршћанском државом, постаде *Tughrà*, бива царски знак, пред којим Турци падају ниче као пред божјим словом.[1]

---

[1] «Cette manière de signer», вели Rycaut, «est aujourd'hui en une aussi grande venération parmi les Turcs, que les Tables de Moyse le sont parmi les Juifs, et les plus saintes reliques parmi les Chrétiens». Histoire de l'État présent de l'Empire Ottoman (Amsterdam 1671. trad. franç. par M. Briot. Ch. IV.) — У најновије доба турски учењак Ахмед Митат Ефендија у дјелу «Мусафал», повијест новога вијека (Цариград, 1887.), назва бајком постање *Тугре* како га испричаше дубровачки историци, па Хамер и Апендини, тврдећи, да су сви први султани умјели писати. Прек-

Оне исте године папа Урбан V (1362—1370) допусти неким Дубровчанима да тргују с невјерницима.[1] Опћина проширивши тај допуст склопи трговачке уговоре не само са Муратом I, него и са султанима Мисира, Сирије, Икона и Битиније.[2] Рек' би да се богољубиве душе у Дубровнику саблазнише о лакоћи с којом стаде домаћа влада да опћи с невјерницима. Имамо ли да вјерујемо предању, „да би народ прихватио савез с Турцима, би думна наведена да рече: како је то било озго објављено као хотјење божије“.[3] Овај макјавелизам добро одговара времену авињонскога робовања црквеног кад се заит црковии

лани, неки Абдулах Неџиб Бej, мектубџија јањинскога вилајета, нађе и прионћи реченоме историку исправу по којој би несумњиво било доказано да је Мурат био вјешт писању. Та је исправа «вагфиђ» (даровштина благом дјелу), учињена у име Муратова брата Сулејмана, који умрије године 1350., при опсади Галипоља. На тој се исправи чита сакраментална реченица: «муџебиниџе амел олуна» (нека се тако учини), ријечи које по Ахмед Митат Ефендији није смио нико писати до сам Султан својом руком. Писмо те реченице припадало би врсти званој «ta'alligirmassi», којим једнако пишу улеме, а то је персијско писмо са скраћеницама. Ахмет М. Ефендија додаје, да се и дан данашњи зна за својеручне потписе свих султана до првога султана Османа (Revue d'Orient 29. Марта 1891). Овако турски учењак. Но мислимо да би требало доказати да је за Урхана и Мурата збиља био закон да сам султан својом руком смије написати реченицу о којој је горе говора. На учени Турчин не даје одговора оној другој чињеници коју спомиње Хамер, бива да три најученија Муратова поданика, на гласу у повијести турске књижевности, математичар *Махмуд*, граматичар *Молах Гемаледин* и догматик *Бурханедин* оставише отаџбину, јер не могаху живјети у части код Султана. Питање дакле једнако није одсјечено.

[1] Види у *Theiner*-а Vetera Monum. Slav. Merid. I. Breve Гргура XI. 24. Марта 1373. којим допушта двјема дубровачким бродовима да возе трг «ad partes Saracenorum».

[2] Engel. — Geschichte des Freystaates Ragusa. Wien. 1807, passim.

[3] Дубровник, илирска Република — пријевод из Милерове: «Allgemeine Weltgeschichte» Меда Пуцића (Danica Ilirska год. 1849). О том предању говори такођер Rycaut (Op. cit.) «On dit que cela se fit sur l'avis qui leur fut donné par une réligieuse, qu' ils (les Ragusois) estiment sainte, qui prevoyant la grandeur future de l' Empire des Turcs, leur dit que l'unique moyen de conserver leur République libre durant plusieurs siècles, estoit de se soumettre au plus heureux de tous les Princes et à celui qui devoit conquérir la meilleure partie du monde. Ils crûrent ce conseil et envoyèrent aussitôt deux Ambassadeurs au Sultan Orchanes etc.»...

и сама вјера бјеху силно уздрмали у владама и као охладили оном еклипсом Свете Столице.[1]

Овако би склопљен први уговор једне кршћанске државе са Османлијама.[2] „Тај ванредно значајан догађај за сљење турскога господства у Јевропи“,[3] удари за сва времена особито обиљежје везама дубровачким с Портом. Не смијемо сметнути с ума да је Дубровник не само прва држава

Посљедице уговора с Портом за даље развијање Дубровника.

[1] Ми смо назначили годину 1365., за први уговор дубровачки с Портом као историски најприличнију и ослоњену на Рестијев ауктоританет (Annali di Ragusa књ. VI). За Рестијем се поведоше *Engel*, *Jouannin* (Turchia. Venezia. 1842, пријевод с француског), који би први тумач француског краља за источне језике, те је можда црпао своју вијест из самијех турскијех извора, *Hammer, Zinkeisen* (Geschichte d. Osmanischen Reiches I, 268) и *Hertzberg*. Али у Рестија има једна квака и један недостатак. Он говори да је уговор склопљен са султаном Урханом (Орхане), али овај год. 1365. није владао, него син му Мурат I. То би дакле био знак да Рести није имао уговор пред собом, а да можда за његова времена и за времена Франа Гундулића (1564), чији је повијесни материјал он наслиједио, више није те исправе било у аркиви републикиној. Никакво чудо, помислимо ли на трусове и пожаре који походише Дубровник током вијекова. Али Урханово име, додуше без ознаке годишта, налазимо такођер у *Appendini*-а Notizie istorico-critiche sulle Antichità, Storia e Letteratura de' Ragusei (Ragusa. 1802. I. 295), који ужасно мијеша догађаје те се по свему види да се односе на Мурата, у Рикота (op. cit.) и у Thornton-a, Etat actuel de la Turquie (trad. franç. Paris. 1812) који је изврсно своје дјело написао год. 1807. те, без сумње, није познавао ни Апендинија, ни Рестија. А како да протумачимо непрестану, дошљедну, тврдњу дубровачке владе и њезинијех посланика да је Дубровник углавио погодбу с Урханом? Док нам на ово питање не одговоре Реформације друге половице XIV вијека, ми ћемо држати да је формалноме уговору са Муратом I., претходно свакако старији уговор међу дубровачким трговцима и Урханом у који се дубровачка влада није умијешала. Треба нам додирнути још једну значајну околност, бива да Рести под год. 1365. не зна за какове дубровачке посланике, но говори у опће, неодређено, а под год. 1371. вели да су по други пут уговор склопили дубровачки посланици, но ни овдје не може да им наведе имена. То нам чини да сумњамо да Рести није прочитао ни тај други уговор.

[2] Ђенова склопи први уговор такође с Муратом, ну тек г. 1387. 8. Јунија; Млеци приступе још касније.

[3] «Für die Bedeutung seiner in Europa bereits gewonnenen Machtstellung» вели Херцберг (op. cit. стр. 493) «ist es höchst characteristisch, dass schon jetzt ein christlicher Handelsstaat den ersten Handelsvertrag mit der jungen Weltmacht zu schliessen begehrte».

која се погодила без невоље с новим освајачем, него уједно и једина која се није сусрела с њиме као душманин, него као пријатељ и користан трговачки посредник. То је најглавнији разлог зашто је османлијско оружје, мимо свакојакијех задјевица дубровачких с Портом и пожуда његовијех властодржаца и сатрапа, устало на дубровачкој међи неколико пута у повијести. Тијем уговором Дубровник обезбједи до краја своју самосвојност. Јер међу Турчином — освајачем Босне и Херцеговине — и Млечићем — господаром Далмације и Арбанаске — Дубровнику бјеше бирати. Или му се бјеше покорити корану, па постати као н. пр. Херцегнови, гнијездо турско, и придружити своју судбину судбини српске раје, или опет бјеше му савити главу под шапце лава Св. Марка и утонути у море далматинско-млетачке културе изгубивши за вијек вијека свој особити cachet, оно нешто што га тако дубоко разликује у свим странама живота од сусједнијех приморскијех градова. Ово је питање, које је Дубровник имао да ријеши. Ове је погибли уклонио уговором год. 1365, бива цио вијек прије него што му освајач покуца на вратима. Је ли Дубровник имао јасну представу о замашним посљедицама тога корака? Савремени је историчар негдје казао да бисмо се ми љуто преварили држећи да су историске особе увијек сасма јасно знале што раде.[1] Немамо доста разлога држати да је Дубровник томе правилу изузетак. Околности времена и потребе трговине довољно тумаче ту његову одлуку. Ну сасвијем тијем не можемо одрећи Републици да је она то пријатељство бистро и знано употребила, не само да обезбиједи своју слободу, него и да сагради себи добро одређено и утврђено мјесто у политичкој системи кршћанства. Турцима бјеше дала све што је могла дати

[1] Ernest Lavisse (la Fondation du Saint-Empire, Revue des Deux Mondes, 15 маја 1888) «Supposer» вели оштроумни писац «que les per-«sonnages historiques comprennent toujours exactement ce qu' ils font «c' est n' avoir point le sentiment du réel».

а да не кидише сама себи. Јевропи одговараше да о тој тијесној свези с Портом виси хоће ли бити, или не бити, хоће ли, или неће моћи вршити своју задаћу у кршћанству.

Уреди ли једна држава чисто и бистро свој међународни положај спасена је. У томе успје Дубровник. Дакако слабој државици не достајаше увијек заштита Турчинова. Па да је и достајала, Јевропа, која исцрпа из ње све што узможе више користи, присили је небројено пута да метанише свакој сили једнога времена. Са свијем тијем никад се не одврати од основне оне свезе, уз пркос многијем црнијем дневима, јер је добро знала да је *данак Порти цијена слободе.*

За непосреднијех Муратовијех нашљедника Дубровник учврсти своје везе с Османлијским Царством с великом постојаношћу. Ове свезе ради одоље свјетима и пријетњама самијех поглавица кршћанства. Ћесар и Папа гледаху с висока свјетску страну тог великог источног питања. Дубровник, ближи освајачу, савијаше се пред чињеницама.

Године 1371. не само обнови савез с Муратом,[1] него одмах иза тога (1398) одрече краљу угарскоме помоћ против Турака.[2] Након несрећне пустоловине код Никопоља (1396) гдје погибе цвијет француског витештва, прими прибјеглога краља Сигисмунда, угости га сјајно, приказа му кључе градске. Са свијем тијем, не хајући за противљење самога Сигисмунда и папе Бонифација IX. обнови трговачки уговор с Бајазитом (1399) и, мимо завађенијех Млетака и Ђенове, завлада трговином на Истоку.[3]

Обнова уговора с Муратом и Бајазитом (1371—1399).

Догађаји оправдаше доста брзо бистру политику дубровачку. Освајачка бујица разлијеваше се својим при-

[1] Resti, Annali di Ragusa, VI.

[2] Писмо сенатско краљу 2. марта 1398. године у Diplomatarium-у Ђелчићеву.

[3] Engel, Geschichte d. Freystaates Ragusa, passim.

родним путем. Племенит, храбар, фанатичан и славохлепан народ бацаше се свом својом младом силом на сичијави, оветшали свијет, прекомјерне искварености, злоће и немоћи. Бугарске нема више. Ред је на Србију која након Косова (1389) плаћа Турчину данак освајачки и живи од његове милости. Босна животари. Од југословенскијех држава сам Дубровник стоји високо у моралној величини, пун здрава разума, јак у вјери и државном јединству. Он је сам кадар још покренути неку државничку акцију и спасти што се може. И баш у ово доба, премда већ почињаше дрктати за своју земљу пред навалом Турака на Јевропу,[1] покуша да с пристанком султановим, а судјеловањем Босне и Србије, истријеби босанску властелу, па, проширивши границе своје државе, оснује некакав тројни савез на западу Балкана под заштитом турском.

Ако није успио, није томе крив ни он ни Турчин него опет душевна и политичка анархија његовијех савезника који бјеху већ дозрели за робовање. — Повод дубровачкој акцији дадоше сусједна властела.

Покушај раширења граница с помоћу Портином (1430).

Западну чест Конавала с Цавтатом и Ободом бјеху Дубровчани купили у војводе Радослава Павловића за тринаест тисућа дуката и за годишњи данак од шест стотина перпера (1419). Ну кад се опћина накани да господари својом земљом, ето Радослава Павловића с приговором: „да им је дао земљу, али да им није допустио зидати на њој градове“.[2]

[1] За прве провале Мехмеда I. (1416—19) у Угарску настаде велика страва у Босни и у Дубровнику. Године 1414. (2. 13. и 23. Јулија) на прве гласове из Једрена Сенат приправи све за обрану државе, наредивши Брачу, Хвару и Корчули на Стону и Сланоме да се наоружају. У Стон се примише многе породице босанске, које већ тада бјежаху пред Османлијама. Али их Сенат не хтје примити оружане. В. Diplomatarium.

[2] Види: D-r Konstantin Jiriček, Nastojanje starijeh Dubrovčana oko raširenja granice у дубровачком «Slovincu» бр. 1. и 5. год. 1879. Сви су ови догађаји испричани по овој расправи. Учени је писац исцрпао о овој ствари, ако и не све, а то велик дио исправа *Државнога Аркива* у Дубровнику.

Не чекајући успјех свога посланства у Дубровнику, пустоловни војвода закрајини на град. На смјели нападај Република одговори још смјелијим савезом (1430). Посланици Бенедикт Гундулић и Никола Рести имаху тражити у босанскога краља Стефана Твртка Твртковића и у војводе Сандаља у име накнаде предају Требиња и Луга с околином, па још предложити савезницима да те земље и многе друге купе у Цара Мурата, који већ тада располагаше њима, премда их немаше у својој власти[1]. Посланици Петар Лукари и Ђуро Гучетић крену (септембра 1430) пут Једрена да ишту у Мурата жупу Врм и градове Клобук, Билеће, Требиње,[2] и Луг. Султан прими љубазно дубровачке посланике. Особитом повељом обнови стари уговор и удијели Републици слободну трговину по турској држави. Али у послу предаје одгоди расправљања док се ствар не развиди боље. Радосављев посланик Паштровић бјеше наиме поднио Цару повељу „у којој се читало, да Радосав свој дио Конавала није продао, него само дао у залог“. Радосављеве се сплетке открију премалећа године 1431. у самоме Дубровнику гдје се састадоше изасланици Радосављеви, Сигисмундови, Сандаљеви и Муратови. Повеља о Конавлима нађе се да је лажна. Ну Република се не хтје умирити док не добије од Мурата барем Требиње и Клобук. „Јер“ говораше Сенат „ако нам Клобук не буде у рукама, биће увијек заклониште и пећина хај-

[1] Босански краљ није знао ни шта је Луг! Република му одговори да је земљица код Требиња, и да у њој има само шездесет кућа најсиромашнијих људи. «Che per grande loro povertà sono grandi ladri e robatori». Писмо 7. Јулија 1430. посланику Рестију. По овоме се види да је првим покушајем раширења границе Република тражила да обезбиједи своју државу и од босанске господе и од турскога сусједства. Касније тек замисли ширу основу анексије свега залеђа и једнога дијела Боке Которске.

[2] Дубровчани (од страха да се не би сам султан полакомио на те земље) разложише Мурату «да су то све земље камените, неплодне и пусте, мало корисне и уопће без велике цијене». О некојима доказиваху да су некада биле у власти дубровачкој, а да и сада дубровачки бискупи носе титулу некијех од овијех жупа. Jiriček, op. cit., passim.

дуцима и никада нећемо мирно уживати друге наше земље«.[1] Посланици извојштише потпуну побједу. Цар Мурат даваше Републици за годишњи данак од 500 дуката сва три града. Но Дубровник рачунаше без опакости и лицемјерства Радосављева и својијех самијех савезника. Павловић науска краља Стефана приказујући му како је срамота краљу одрицати се ма и најмање части своје земље. Турцима казиваше да су она мјеста јаке тврђаве и да их Дубровчани не траже за себе већ за свога суграђанина »храброга заповједника војске угарскога краља и великога непријатеља Портина«.

Заман Република вјешто поби Радосављеве лажи.[2] Заман се упути друго посланство к босанскоме краљу (марта 1432). Ивану Гундулићу и Николи Ђорђићу одврати краљ да не предаје ни најмањег дијела босанске земље у туђе руке. А земље бјеху тако мало његове, да их сам жељаше купити у султана! Изјаловиши се тај покушај, Републици не остаде друго него утврдити мир у Дубровнику с Радосавом (25. октобра 1432.) на основи »status quo«.

Дубровник прима Ђурђа Бранковића деспота српског (1441).

Док међу тијем Дубровник на врхунцу свога богатства и своје државне радње подизаже болницу »Domus Christi«, находиште и јавне школе (1432 до 35), те, да контраст са сусједним земљама буде потпунији, у сводовима двора, у водоводу и у монументалној чесми (1435—38) распредаше на оној крајњој међи цивилизације чисто предање римскога ге-

[1] «Siando fuora de nostre mani Clobuch, sempre seria recetto e spelunca di latroni e mai in pacifico godere non potressimo le nostre contrade». Писмо 22. фебруара 1431. Lett. e Comm. di Levante 1430—35. Jiriček, op. cit., passim.

[2] О гласовитоме Таловцу (Thalóczy) хрватскоме бану који толико прашине узвитла у данданашњу задјевицу између Срба и Хрвата, Република пише Лукарићу да «гроф Матија није Дубровчанин него Корчуланин, да од десет година није био у Дубровнику и да се већ од петнаест година налази у службама туђијем, најприје деспота српскога, Стевана Лазаревића, послије краља угарског Сигисмунда». Jiriček op. cit., passim.

нија, Цар Мурат удари на Србију и на Ђурђа Бранковића, који вјенчавши се деспотским вијенцем (1427) бацаше од погибли у погибао ишчињели и обезглављени народ. Смедерево паде, сви се остали градови предадоше. Два деспотова сина падоше Цару у руке. Руде у Новом Брду, велики извор богатства за Дубровник, заузе освајач. На поиљетку поручи Републици да се остави Угарске заштите и подложи њему. Дубровник се позва на старе уговоре којим бјеше за свагда ујемчио слободу (1439). С једне стране одрече Угарској сваку помоћ, сувише одби Омиш и Омишку Крајину, који му Елизабета понуди на дар, да се не би замјерио Порти. С друге стране отвори врата Ђурђу Бранковићу који се потуцаше по свијету и сахрани му силно благо (1441).[1] На то Цар поручи Републици: Преда ли му несноснога душманина у руке, опростиће јој данак, деспотово ће благо припасти њој и проширће јој међе државне. Одреку ли му, разориће град и државу. Деспота уведоше у дворницу сенатску. Прочиташе му писмо. Искушење бјеше велико, штета непроцијењена ако би Мурат само опљачкао државу од освете и ударио јачи данак! Ну Република „од вјере се не порече". Деспота укрцаше на лађу за Скрадин, да се одонуда спасе у Угарску. Цару поруче да Дубровник није рад предати човјека који је као гост сио при његовоме огњишту.[2] Прича се да је на ту поруку Мурат ускликнуо: Град који тако поштује задану вјеру не може пропасти! Славно дјело ду-

---

[1] Сто и осамнаест литара злата, 340 литара сребра гламскога, 1997 литара сребра бијелога и милијун аспри. Види *Мајков* стр. 112.

[2] *Engel*, op. cit.; *Appendini*, I. 304.; *Чедомиљ Мијатовић*, Деспот Ђурађ Бранковић стр. 304. «Recitatis in Senato literis» вели Бонфиниус, Annales Rerum Hungaricarum (Dec. III. lib. V. 310). «quum Patres dicere sententias jubentur, unico omnes consilio, Barbari facinus abominantes nullo avaritiae scelere, Ragusinae Reipublicae dignitatem incaestandam esse neucent neque hospitii fidem cuiquam violandam».

A Resti (op. cit. L. XII. стр. 284) пише: Lette nel senato le lettere, non vi si trovò uno che opinasse doversi soddisfare il Turco. E benchè dalla di lui potenza tremasse ormai tutta l' Europa, fu terminato mantener la data fede, e conservar incolume la persona d' esso despota».

бровачко бива још значајније кад га упоредимо с понашањем родскијех витезова пô вијека доцније. Кад се Џем, брат Бајазита II. заклони на острво Род (1489) да утече од братова тјерања, Султан понуди великоме мештру годишњу плату од 45.000 дуката, ако Џема задржи у сужањству. Пазар би углављен, те хришћански витезови за новце погодише Султану.[1]

Након тијех знаменитијех догађаја Република обнови фебруара год. 1442 уговор с Муратом II. Два пуна годишта бјеху се потезали преговори. Годину дана прије деспотовога доласка Цар бјеше поручио Републици по своме посланику Хазнадар-бегу да му пошље данак што Дубровник плаћаше султану од старине. Два поклисара Јакета Соргочевић (Сорго) и Стефан Бенеша, однијеше Мурату одговор. Имаху тражити за дубровачке трговце препоручна писма Босанскоме краљу, и препоручити Дубровчане у Сребрници, коју бјеше од скора освојио султан у деспотовој земљи. А кад би султан тврдокорно тражио *данак*, имали су поклисари одговорити: „Град „је Дубровник вазда био слободан и не плаћаше никоме „ништа, нити је његовоме оцу, ни ниједноме његовоме „прећу, ни никаквој држави плаћао данка, нити је ма „коме његовоме прећу слао посланства, него њему самоме „о трагу девет година кад му је захвалио на добром по„ступању са његовијем трговцима, на што их је он, сул„тан, обасуо новијем повластицама. Па кад би Цар хтио „рачунати колико му новаца доноси хазни царина што „плаћају Дубровчани, увјерио би се да Дубровник плаћа „више но ма који град у његовоме царству“. Поклисари су имали на даље одговорити да се Угарској и Босни не плаћа данак, него најамнина за неке земље; да се Султану Уркану није плаћао данак него проста замјена за трговачке повластице; да је на почетку Дубровник имао

[1] Vicomte de la Joncquière, Histoire de l' Empire Ottoman. Paris. 1887., стр. 193—194.

примити деспота јер се тијем одуживаше оној љубави којом примаше Дубровчане готово сва Јевропа, а да Република не зна колико јој је блага деспот предао на оставу, јер су кесе везане и запечаћене воском. Све те лијепе ријечи [1], у којима се лукавство и неистина складно мијешаху са истином, поклисари попратише сјајним даровима [2].

Ова година мину у безуспјешнијем разговорима, нова, 1441, у тјескоби деспотова бијега. Уз пркос дивљењу султановом дубровачкој вјери, он бјеше прогласио Јасак [3] против дубровачкијех трговаца и најпослије стаде опет Републици да пријети оружаним походом. Забуни се Сенат на те гласове. Па док, утврђујући град, набављаше војску из Италије и шиљаше писма босанскоме краљу и Папи Евгенију IV, нови посланици, грађанин Петар Прими и властелин Нико Гучетић, наставе преговоре са самим царем. Мјесеца фебруара (1442) дубровачки дипломати и цареви доглавници сагласише се потпуно. Султан постави са Дубровачким кнезом и властелом „праву вјеру и љубав намјесну“.[4] Ослободи дубровачке трговце од јаска, и одобри Дубровчанима да тргују по царству без плаћања царине; а да ће Дубровник слати сваке године 1400 златнијех дуката по својим посланицима на Порту. Мјесеца марта 1443. године измијенише и ратификације на најсвечанији начин. Два султанова поклисара, Али Бег и Грк Димитрије, донесоше *атламу*, бива царску повељу у Дубровник, и Кнез, окружен Малим Вијећем, закуне се у дворани сенатској да ће вјерно држати уговор. Покли-

---

[1] Resti, op. cit. књига XI. стр. 280—281.

[2] Један плашт од златнога броката, триста самуровијех кожа, двије одјеће од црнога и зеленога баршуна, шест стотина «dossi di valsi», један врч, једну умиваоницу и неколико служавника све од сребра. Resti, стр. 394.

[3] О значењу Јаска види главу II. ове књиге.

[4] Ово је први уговор који нам се сачувао у изворнику, а прионћио га је *Миклошић* у Monumenta Serbica број CCCXXXIX.

сар Петар Прими прогласи мир дубровачки са Султаном по свим српским земљама.[1]

Бјеше то година приправа Угарске да закрајини на Турчина. Сенат, разумијевајући сумњиво обиљежје те политике назарења између Порте и Угарске, даде упуство својим поклисарима у Будиму да умире краља и да му растумаче зашто је и како Дубровник био присиљен да углави мир с Турчином. „И да нијесмо учинили онако“, пише вијеће „бива зајамчили мир и слободу нашим тр-„говцима, били би са свијем уништени, тако да ни ваши „вјерни Дубровчани ни ваш град не би се никад више „подигао, јер Дубровник без српске земље не може жи-„вјети“.[2]

Дубровник војује с Папом против Турчина (1443).

Ове исте године угарски краљ Владислав и Сибињанин Јанко (Хуњади) с Ђурђем Бранковићем објавише рат Турчину. У кршћанској војсци бјеше папин легат учени и племенити кардинал Ђулијано Ћезарини. Његова ријеч бјеше пробудила тромо и расцјепкано кршћанство. Прије него што ће у бој, Владислав прими у Будиму посланства готово свих јевропских власти. Одушевљење бјеше велико. Успјех одговори свеопћему очекивању. Три пута потукоше хаметом Турчина. Арбанаска се под Ђорђем Кастриотићем подиже. Ну сред бојне славе Угри у зао час ухватише вјеру с Муратом, те се у Сегедину (1444) погоде да ће десет година мировати. Влашка ће припасти Угарској, Бугарска Порти, Србија Десноту.

---

[1] Resti, op. cit., књига XII. стр. 285—286.

[2] «Et cosi mediante la detta ambaxiata finalmente impetrassemo dal «detto signor Turcho che ne francho et libero li detti nostri mercadanti con «tutto lor aver et mercanzie et concessione che liberamente potessimo «traficar, usar et mercantar con picholi pagamenti di doana fin tanto che «singnorizarà essa Schiavonia. Et se non avessimo fato cusi, zoe patizato «et francato li detti nostri mercadanti de tuto in tuto eramo desfati, per «mo che mai ne li vostri fideli di Ragusa, ne la detta cita vostra più non «se rifacea per caxon che *Ragusi senza esso paexe de Schiavonia non puo* «*far*». Писмо поклисарима 7. октобра 1443. год. Diplomatarium.

Прије него се тај мир склопио, Папа Евгеније IV. бјеше позвао поморске државе да скупе крсташку флоту против Турчина. Дубровник се озбиљно бјеше заузео за тај свети рат. У писму на Светога Оца још прекори кршћанство што није већ за првога рата заједрила једна флота на Исток. Чини се дакле да су се дубровачки поклисари у Турској били увјерили о могућности побједе, знајући султана забављена у малој Азији. Коронски бискуп дође у Дубровник, као папин легат, да иште од републике три оружане галије на трошак саме свете столице. Имаху послати већи број галија Алфонз Арагонски, Хенрик VI. Енглески, војвода Бургундски и Милански, па Млеци и Ђенова. Напокон сам Евгеније обнови прошњу. Сокољаше Републику на рат. Приказиваше јој не само славу кршћанскога имена, него и велику корист за Дубровачку државу. Чуо је да Република има пет галија у луци. Ако је тако, нека му Дубровник даде у зајам још двије, које ће он наоружати на свој трошак.[1] Република одговори Папи дугим писмом у коме не знамо што ли је савршеније, дипломатски такт или државнички лет. Након приступа пуна захвалности, понизности и оданости, Сенат се ухвати главнога посла њему необичном енергијом: Република је обећала коронскоме бискупу, Папином легату, једну, добро оружану, галију, ако би кршћанска флота против Турчина бројила *тридесет* бродова. Она сада доиста види да је Папа, рег би, одређен од Бога да војује за кршћанско име против душманина вјере, како ни један до сада није био ни помислио. Република пак држи, ако би ове године и слаба флота одједрила пут Галипоља, па се тамо сусрела са кршћанском војском, да би „nephanda Machometi secta“ била уништена. Размотривши све ово, Република предаће овога љета његовој светости *двије* галије потпуно оружане на свој трошак али под погодбом да кршћанска флота не буде мања од *дванаест* галија.

[1] Види Папин Breve 17. децембра 1443. у Diplomatarium-у.

Дубровник не може дати више. Он треба бродова против гусара који ону обалу пљачкају без престанка, а опет остале су галије врло старе, па немају ни оружја ни људи. Али Република моли Папу да свим силама настоји (omni cura et ingenio incumbere) да би та кршћанска флота била спремна код самога Елеспонта у *премаљеће*, свакако прије него би кршћанска војска кренула у рат. Како флота има прекинути свезу између Азије и Јевропе, док не дође кршћанска војска да затвори и порази душманина, несрећа би била да је војска тамо не нађе. Тога ради Република моли Папу да пише краљу Владиславу да војску приправи за премаљеће како би отворио рат заједно са крсташким бродовљем.[1]

Република бјеше предложила Папи зрелу и оштроумну ратну основу. Али ни она, ни Папа нијесу рачунали са тромошћу крижара који се с тешком муком бјеху удружили у заједничкој радњи. Састанак бјеше одређен у Крфу. Али премаљеће прође беспослено. Тек свршетком јулија прођоше мимо Дубровник млетачке галије за бургундскога војводу „benissimo et triumphevolmente armate“. Тридесет и првога Јулија арагонска ескадра стиже у Дубровник и отплови за Крф. Потезаху се тромо, док дубровачке галије под заповједништвом Жупана Боне, а млетачке под заповједништвом Луиђа Лоредана, удруживши се са Папином флотом, једријаху већ пут Галипоља.[2]

Заповјест над здруженим бродовима бјеше предата апостолскоме легату, кардиналу Франу Кондулмару. Дубровник праћаше устрепталим срцем ову смјелу основу, једину којој се своје воље и с великом надом придружи у својој повијести.[3]

Ћезарини, међутијем, бјеше нагнао Угре да прекрше уговор са султаном. Али ту се испунише опомене и пред-

[1] В. ово презнаменито писмо 10. фебруара 1444. у Diplomatarium-у.

[2] Писмо Републикино своме поклисару у Угарској Влаху Рањини 31. јулија 1444. Ibid.

[3] «Speremo», пише Сенат Рањини «senza verun dubio questo ano sera de grande amplificatione et accrescimento dello Christianesimo» Ibid.

виђања Републикина. Све се било учинило са свијем касно. Угри једва бијаху прегазили Саву кад цару Мурату допру гласови о провали кршћанске војске. Помиривши се на брзу руку са Карамапским кнезом, превезе се на Јевропску обалу уз пркос настојању кршћанске флоте да му на Елеспонту пресјеку пут, и полети у сусрет угарској војсци.

Бој код Варне (1444). Војске се сукобише код Варне (10. новембра 1844. год.). Мурат нареди барјактару да чело војске носи распарану исправу на којој бјеше написан сегедински уговор. Кршћани бише хаметом потучени. Краљ Владислав погибе као јунак. Ћезарини погибе у бијегу. Разасути остаци војске побјегоше главом без обзира, кроз Дубровник, дома.[1] Двадесет и четвртога јануара врате се дубровачке галије „расцвијељене“ вели Рести „што су бескорисно гледале туђе опачине, кад на против мишљаху да ће имати дијела у побједама и заслугама што су и оне допринијеле спасењу кршћанства.[2]

Морални посљедак тога пораза би силан. Од тога се дана Јевропа увјери да је немогуће протјерати Турчина с Балканскога Полуострва. Битка код Варне роди оном равнодушношћу и оним егоизмом који се толико објавише у кршћанству за Цариградскога пада.[3]

Дубровник се тешко бјеше огријешио о погођену неутралност. Он, који се свакога и свачега имаше бојати

[1] D-r Ludwig *Pastor*. Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Freiburg. 1892. I. 262. 377. *Цинкајзен,* I. 652. 377. *de la Jonquière.* 152.

[2] *Рести.* књ. XII, стр. 292. Опачина о којој говори издајство је Ђеновезачко. Он међу тим напомиње да Ђеновезци и неки Французи биједе издајством Млечиће, па као опрезни властелин неће да изрече своје мњење. Ibid. И Annales Ragusini Anonymi (ed. Nodilo, p. 60) говоре да је Мурат прегазио Елеспонт «per passo dove tenevano guardia li Venetiani». А Рањина додаје: «Si dice da molti, che per gran summa d'oró furno lassati dall'armata Venetiana». (Ib. стр. 254). Али нама је тешко вјеровати да су Млечићи, као савезници, тако црно издајство починили против заједничке флоте, и волимо мислити са Цинкајзеном (В. мало даље) да су Ђеновези помогли султану из мржње према Млечићима. То би потпуно одговарало политичкоме моралу онога времена.

[3] Hértzberg, passim.

а ничему надати, бјеше освјетлао себи лице према Ђеновезцима који превезоше Мурата на својијем лађама с ону страну Хелеспонта.[1] У примирју склопљеноме међу Иваном Хуњадијем и Портом бјеху до душе прикључени и Дубровчани, „ну оци да би задобили трајни мир“[2] молише деспотаЂурђа да их помири с Муратом. Република повјери посланство грађанину „Лазарину“[3] Ђуки Ђурковићу. Он је имао тражити да Султан на просто ослободи Републику од обвезе уговора год. 1442. Мјесто да моли милост у побједитеља код Варне, Република је поручивала Султану да му се није обвезала плаћати данак него само за слободу трговине у Србији из које бјеше год. 1440. проћерао деспота Ђурђа. Сада пак пошто деспот држи опет своју земљу, а Султан не може више да ујемчи Републици слободу трговачку,[4] тако ни ова није више дужна плаћати бескорисни данак. Смјелу ову поруку припопћи Сенат своме пријатељу деспоту и нареди своме поклисару да придружи деспотовијем посланицима и Паском Сорго чевићем и Дамјаном Ђорђићем који бијаху на двору деспотовом као главни његови савјетници.

Обнова уговора са Муратом II.

Република нађе моћнога савезника у царици Мари деспотовој кћери, а султановој жени. Њезинијем молбама Дубровник има да захвали обнову уговора год. 1445. у коме би до душе данак повећан на 1000 годишњијех дуката у злату, али се тај данак не плаћаше више за трговину у Србији него за потпуну слободу у Царству с ову и с ону страну Елеспонта.

---

[1] Ibid. «Genua trug kein Bedenken» вели Цинкајзен (II., 24) «diese Feinde des christlichen Namens bei ihren Unternehmungen gegen das Abendland, namentlich das Bizantinische Reich, von seinen Colonien in Phocäa, Chios, Galata und dem schwarzen Meere aus, offen und im geheimen auf das Nachdrücklichste su unterstützen».

[2] Luccari — Copioso ristretto degli Annali di Ragusa. стр. 95.

[3] В. што су «Лазарини» и «Антонини» у глави III. овога дјела.

[4] «non essere ragionevole, che Amuratte pretendesse doversi effettuare il concordato, quando lui da parte sua non era in istato di mante-

Док се то збиваше међу Дубровником и Портом, Иван Хуњади, губернатор угарски за малољетности Владислава Постума, приправљаше се у потаји да обнови рат против Некрсти. Увјеравајући Републику да ће о премаљећу бити новина у кршћанству против Турака, Хуњади читаше у писмима дубровачким „вјерност, наклоност, љубав и потпуну човјечност, мисао, бригу и приправност за ствар вјере, за напредак вјерникâ и за срећу пука кршћанскога“.[1] Али у очи велике војне на Турчина, Хуњадију требаше више него медениjех ријечи. Дубровник му даде и новаца. Ну врло опрезно, јављајући да ће му исплатити двије тисуће златнијех дуката тек што угарски војсковођа прегази Дунав. Прије не.[2] На Косову пољу опет се другом побише кршћанска и турска војска 17. октомбра 1448. Након три дана крвава боја, Угри клонуше пред невјером Влашкога кнеза. У пркос сокољењу Републике да на годину настави крсташку војску,[3] Хуњади измоли у Султана мир. И том згодом Република извојшти да је Угарска удружи у исправи мира, „јер“ говораше Хуњадију „знајући да нас ви закриљујете, нико нас неће смјети ни увриједити ни омести“.[4]

Године 1451. ступи на пријесто Султан Мехмед II. Томе крволочноме и силноме владару би суђено у три-

per la libertà del comercio e l'esenzione promessa, per le quali ora pagarsi ad altri principi». *Resti* књ. XII. стр. 294.

[1] «Quid enim aliud in eis» (sc. litteris) «legimus, nisi fidem, benevolentiam, charitatem et humanitatem integram; quid denique nisi curam, solicitudinem, et promtitudinem, ad negotia fidei, profectumque fidelium, et bonum statum populi christiani». Писмо Републици из Дебрецина 20. фебруара 1446. (Schwandtner — Scriptores rerum Hungaricarum II. 30). «Gleichwohl» опажа Цинкајзен «bemühte sich Hunyades noch zu Anfange des folgenden Jahres die Ragusaner auf seine Seite zu ziehen» I., 715.

[2] Quando excelsa Dominatio vestra cum exercitu Ungarorum flumen Danubium transiverit» Писмо 1 априла 1447. Diplomatarium.

[3] «Desiderandosi a Ragusa continuata la guerra col Turco, acciò, ricevendo questo qualche buona percossa, la Republica potesse riposarsi di non averlo cosi presto vicino e confinante» Рести књ. XII. стр. 299.

[4] Писмо 13. августа 1450. Diplomatarium.

десет година владања освојити Цариград, Србију и Босну, истрошити у бригама жића трију великијех Папа,[1] и умријети сред клицања свега кршћанства као да се антикрст отео с овога свијета. Дубровник, који од свих држава на свијету, не изузевши ни саме Млетке, најболе познаваше турске ствари нањуши основе цара Мехмеда. Године његовога ступања на пријесто понуди му драговољно пет сто дуката више у име данка.[2] Република настављаше већ тада ону политику за очување свога живота, коју Млеци започеше срамотно након пада Цариграда да обезбиједе своју трговину. Мало мјесеца касније, ново насиље немирне и ништавне босанске властеле оправда дубровачко поступање.

Нов покушај проширења граница и тројнога савеза на Балкану (1451—1454).

Херцеговином владаше тада „херцег“ Стјепан Вукчић. И он обнови старе задјевице Радосављеве, те стаде да тражи Конавле као своје. Поруши мир „пљачкањем трговачких каравана и непријатељскијем насртајем у земљиште дубровачко управо у вријеме жетве и тргања“.[3] Напокон мјесеца Јунија те

Рат међу херцегом Стјепаном и Републиком (1451).

исте године 1451 отвори рат на Дубровник. Заузе цијеле Конавле. Опљачка Жупу. Републиканску војску под Маројицом Червом хаметом потуче на Бргату. Ријетко се кад нађе Дубровник у такој тескоби. Стјепан

---

[1] Николе V. (1447—1455). коме пад Цариграда и нехајство кршћана поспјеши смрт; Каликста III. (1455—58) кога Хуњадијева побједа под Биоградом не утјеши за јалове покушаје да Турцима отме Цариград и Пија II. (1458—64) који умрије у Јакину немоћан да скупи кршћанске кнезове у војну против душманина крстовог.

[2] У све дакле тисућу и пет стотина дуката. Cf. *Engel*, passim; Цинкајзен, passim.

[3] *Јиричек*. op. cit. Погрјешно *Љубић* вели (op. cit. II. 39. s. q. q.) да писци дубровачки различито говоре о поводу томе рату. Баш напротив и Luccari и Cerva и Resti спомињу да је главни разлог својатање Конавала. Остале задјевице Стјепанове нијесу него што би Француз рекао «querelles d'Allemand», да прикрије на име прави узрок своме непријатељству против Дубровника. А наравно је да је Стјепан настојао млетачкоме Сенату приказивати себе као тобожњу жртву похлепности Републикине, а још наравније да су Млеци својатајући Дубровник њему радо повјеровали.

стаде опсједати сам град, али немајући силе на мору поче тражити помоћ у Млетака. Он да ће им предати у руке и град и сву Дубровачку земљу. Република не клону духом. Њезини посланици испословаше у Италији издашну помоћ у Папе Николе V. и у најмоћнијега тадашњега владара италијанскога Напуљскога краља Алфонса. Папа, који већ тада сноваше како да одврати од запада Османлије, те приправљаше ултиматум слабоме Константину Палеологу, изопћи булом деветога јунија свакога који би притекао у помоћ расколнику Стјепану против католичке Републике.[1] Краљ Алфонсо допусти дубровачком посланику Вартоломеју Гучетићу да купи по краљевини војнике за Дубровник.[2] Папино проклетство бјеше очито наперено против Млетака који на поновне молбе Стјепанове вијећаху озбиљно о заузећу Дубровника. Оним градом добиваху не само потпуно господство на источној обали јадранскога мора, него и сву дубровачку трговину са суседним земљама и по водама левантским. Примише се дакле благодарно предлози српскога кнеза. Али ствари у Италији бијаху озбиљне. У Милану подизаше се генијални војсковођа Франческо Сфорца, онај који ће домало бити најмоћнији кнез италијански. Млеци се бјеху удружили са Алфонсом Напуљским да поломе ту пријетећу велику силу и не шћаху се замјерити моћноме пријатељу дубровачком без којега у Италији не могаху ништа. Ово је, по свој прилици разлог, зашто је Република Свет. Марка отезала с одлукама и одговором, те правдајући се злим временом, потајице чекала да јој падне у крило зрела јабука, па да задуши и Дубровник кад буде већ пао другом руком.[3]

---

[1] В. Булу у *Theinera*, op. cit.

[2] Appendini I, 304.; cf у Љубића II. 40. млетачке изворе.

[3] Ова се политика јасно извија из сенатских протокола прионћенијех у *Љубићу* који све поруке млетачке тумачи ad litteram, не осврћући се ни на стање Италије, ни на старо лукавство Републике светог Марка.

Тога ради, дочим с једне стране тајанственијем ријечима проглашаваше неку врсту неутралности, настајаше с друге стране да слаби обранбену дубровачку силу, забрањивајући Републици Св. Влаха да се брани с мора. За срећу Никола V. бјеше на дубровачкој страни. Непрестане папине молбе и једва притајане пријетње млетачкоме дужду слабљаху донекле акцију непријатељске странке млетачкога сената. Те нове задјевице с обијесном босанском властелом учинише те Република прекипје. Опоменувши се да је некада утаман звала угарскога краља да освоји ту земљу којој требаше мира и јаке власти, понови Хуњаду позив. Ова молба у своме патосу звони као мртвачко опијело Дубровника, кад помислимо да је долазак модерне Угарске у Босну разнио и удушио дубровачку срећу. Али та времена бијаху врло далеко, а Дубровник зваше латинску Угарску XV. вијека. Пут Хуњада у Босну „то је пут мио Богу, то је пут којим ће се „осилњети света Угарска круна, великом славом и диком „вашега господства, то је пут нашега спасења!«[1] Али Дубровник притиснут Стјепановом војском док зваше у помоћ Угарску, имаше сам врло мало вјере у одзив Хуњада који се имао борити без престанка са обијесном и њему непријатељском маџарском властелом. Република се одлучи на пространију и смјелију основу, која би, остваривши се, била промијенила лице и повијест ошијех нашијех земаља. Посланици Влахо Рањина и Јакета Гундулић на двору деспота Ђурђа Бранковића добише 2. септембра налог да предложе српскоме деспоту и босанскоме краљу савез против херцега Стјепана. Савезници имаху купити у цара Мухамеда сву Херцеговину за 200.000 дуката, па је раздијелити међу собом, обећавши Порти онај исти данак

Покушај савеза са Босном и Србијом против Херцега, а с помоћу Портином (1452).

[1] Писмо Хуњаду 17. јунија 1451. В. Diplomatarium. «Hec est via Deo placitura; haec est via, que maximo augmento sacri regni Hungariae futura est et summe laudi et glorie dominacionis vestrae, hec est via salutis nostre».

што плаћаше Стјепан. „По овој основи имао је деспот „добити источне земље с манастиром Милешевом, у ко„јем бјеше сахрањен св. Сава; Дубровчани су хтјели „за себе жупу Драчевицу с Новим, Врм с градовима Кло„буком и Мичевцем и Требиње са својом жупом и Лу„гом; највећи би дио био допао краљу босанскоме“.[1] Паралелно са том основом посланик Лујо Гучетић имаше налог да склопи с краљем Томашем уговор за обрану и нападај против Стјепана. Република нуђаше краљу новаца а у замјену тражаше да јој краљ уступи не само оне земље које би допале Дубровнику за случај диобе Херцеговине, него и град Рисан „са всим кота„ром до међе которске“. Краљу добро дође прилика да укаже своју моћ силовноме васалу. Осамнаестога децембра у граду Бобовцу потписа савез са Републиком на основу дубровачких предлога. За диобу Стјепановијех земаља имао је деспот радити код Мехмедовога двора. Дубровнику бјеше главна мисао да уреди нове везе с пристанком султановим који имаше сву суштину моћи у својим рукама. Надаше се да ће заједницом користи, додиром земаља, јачином тројне свезе уредити државне одношаје на западу Балкана, те, поломивши босанску властелу, подићи некакав политички систем под сјеном Порте који би могао одржати сама себе против напредовања Османлијскога. Али се Република опет љуто превари у савезницима.

Године 1452. дође до рата између Стјепана и Владислава, оца и сина. Босански краљ поче врдати. Требиње не ће да преда у туђе руке. Обећао га је властели Павловићима, својим савезницима. Стјепан наваљиваше на Млетке да му прискоче у помоћ.[2] Дубровачки посла-

---

[1] Lett. e Comm. di Levante 1448—1488. и 1451—1452. у Јиричека op. cit.

[2] На изјаву Стјепановијех посланика «да град Дубровник, ако се предобије, како има наде с нашом помоћи, буде наш, а да ми дамо њиховој велможности Омиш и Пољица и 200.000 дуката из поклада у Ду-

ници код Деспота поруче четрнаестога јунија влади „да је деспотов поклисар Вукосав предложио везирима ону лањску основу о купљењу земаља херцегових, и да су везири ову ствар подиијели Цару Мохамеду II. али да он није хтио сагласити се с тијем.“[1] Не бјеше се надати другоме одговору са онаким посредником, са човјеком какав бјеше пошљедњи деспот српски који је „све радио у невријеме несрећно, није умио употребити околности на „корист, те бјежећи ода зла свагда се уваљивао у зло“.[2] Дубровнику би мило да се таке цијене ријешио несносне свезе. А како је добро познавао оне „државнике“ свједочи нам републикино писмо посланицима „гдје захваљује Богу и светоме Влаху што се ствар тако свршила, јер кад би се Султан био сагласио, велике би „од тога постале свађе с краљем Босанским и Владиславом, и још би се овај кукавни савез с њима разбио“.[3]

Новски мир 10. априла 1454. и његове пошљедице.

На пошљетку не преостаде Републици него ли са оним који се зваше „по милости цара емир-султана Мехмет-Бега Стефан Херцег Св. Саве“ склопити у Новоме часни мир (10. априла 1454.) на основи „status quo“.

„Након тога времена“ вели Appendini[4] „Стефан би „пријатељ Дубровчанима, или барем чињаше да их љуби“. Као властелин дубровачки приступи у плашту у дворану Сенатску, сједе до кнеза, гласа са осталим вијећницима.

бровнику,“ Млетачки Сенат одговори «да за сада ни вријеме ни стање ствари ни способност не допуштају да се другога предузећа латимо, *него ако се ствари с ове стране (у Италији) окрену,* наћи ћемо се приправни братски пристати на све, што бисмо пристојно могли учинити за истога свијетлога господина као за свога брата предрагога». (Secreta Cons. Rag. XIX. 125. у Љубића op. cit. II. 46).

[1] Јиричек op. cit.

[2] Ово је оштри суд Мајковљев (op. cit. 112—113). Какви су ти људи били кад сам Мајков не може да нађе друге цијености у деспота «него што барем (sic!) није служио у турској војсци, није се био за Турке».!!

[3] Јиричек op. cit.

[4] I. 305.

Ово би без сумње најславнији дан његовога живота. Син му, потурица Ахмет, зададе, као што ћемо видјети, тешких брига Републици, »претекавши оца у безбожности и опакости«.

На тај се начин изјалови последњи покушај дубровачки да под сјеном Порте прошири своје међе. Бјеше му од сада бранити неповредивост саме своје старе земље. Да се дубровачка основа остварила, те да је ојачана Република предузела вођство савезника у новијем догађајима, недогледну би будућност била доживјела ова чест нашега народа. Дубровник имаше доста новаца и дипломатскога генија, и Порти бјеше одвећ мио сваки такмац млетачки, а да се ново стање не би било учврстило на срећу народну. Али Дубровник није имао нешто у суседнијем земљама, што вас његов геније не бјеше кадар створити: поштенога и умног државника. Лукавство, злоба, невјерство, несталност у основама што више, недостајање каке му драго основе у онијех владара, не могаху се подударити са бистром дубровачком мишљу, са државничким полетом опћине у којој се никада виђеном армонијом бјеху удружиле западна цивилизација са југословенском природом. Српски су дакле кнезови криви што Дубровник није још већу стопу ударио у повијест нашега народа.[1]

Овоме свијету зазвони сада мртвачко звоно. Мехмед, јунија године 1452. објави рат Константину Палеологу.

---

[1] Г. René Millet, бивши француски посланик у Биограду, оштроумно приписује коренитој опреци између Истока и Запада на напредовање Дубровника, Млетака и Ђенове од којих је свака имала велико посланство на Истоку. «Le vieux sol antique» вели овај писац (Du Danube à l'Adriatique — Revue des Deux Mondes-Mars et Avril 1890) «est si riche, le lac greco-romain est un auxiliaire si puissant, que ces etats (Venise, Raguse et Gènes) décrivent une orbite hors de toute mesure avec leur faible assiette territoriale, jusqu'au jour ou ils périssent faute d'aliment et victimes de la mésintelligence de deux mondes; car si la rive africaine, et la rive asiatique avaient été conquises à l'Europe, on ne voit point de bornes à leurs déstinées. Même en succombant, ils ont fait breche dans l'Islam»... Што се Дубровник није подигнуо до највеће величине, нијесу толико Турци криви, колико српске државе.

Саградивши супроћ Цариграду тврђаву на азијској страни, облијетање око града као да му је рад продуљити тјескобу смртнога часа. Заман се Цар Константин обрати на Запад. Сам се папа Никола V. одазва вапају нашљедника Константина Великога. Али легата кардинала Исидора и папину војску обружише цјани мрнари поздравом: „Чему нам латинска помоћ?“ Велики војвода Лука Нотарас повика: „да воли видјети у граду турски сарук него папин вијенац“.[1] Млеци, који познаваху боље од Папе непоправљивост онога свијета, тешком се муком одлучише послати десет бродова под заповједништвом Јакова Лоредана. Поморскоме вођи би заповјеђено да нипошто путем не напада на турска мјеста, ни на бродове, ни на људе, јер они с Турцима живе у миру; флота је одређена „за славу Божју и за спас Цариграда“, али не да ратује с Турцима![2]

Пад Цариграда (1453).

Након неколико јуриша, сузбитијех не од Цариграђана него од папинијех и ђеновскијех чета, у пркос јунаштву последњега Палеолога који, причестивши се, како некада кнез Лазар, неустрашиво стајаше на градским бедемима, Византија паде у турске руке двадесет и деветога маја године тисућу четири стотине педесет треће.

Неколико дана потраја покољ. Крв тецијаше улицама као набујале ријеке. Јаничари носијаху по граду крст Софијине цркве вичући: „гледајте кршћанскога Бога“. Лукави Мехмед два дана послије устоличи главом Цари-

[1] Pastor, op. cit. I. 491 s. q. q.

[2] Ово у својој нехотичној иронији, готово невјероватно упуство Млетачкога Сената Лоредану. «ituro capitaneo generali maris» 7. маја 1453. гласи: «In via autem tua usque Constantinopolim volumus, quod nullo modo offendas neque damnum aliquod vel novitatem inferas locis, gentibus et navigiis Turchorum per observationem pacis quam cum Teucro habemus, quia licet hanc classem pro honore Dei et conservatione civitatis Constantinopolitanae paraverimus, attamen si possibile fuerit ad aliquam novitatem vel guérram cum Teucro devenire nollemus» *Pastor*, ib. стр. 492—493. n. 5.

градскога патријарха Ђенадија. Свечана литија грчко-источне цркве прође једнако крвљу омашћенијем градским улицама. Један свијет пропадаше тако „у ноћне валове", док се западу раствараше нови вијек.

Кобна вијест препаде све кршћанство. Млетачко Велико Вијеће поникну ником када тајник Вијећа Десеторице прочита писма Негропонскога Баила. Папа није хтио вјеровати да је Цариград пао, но, увјеривши се, стаде у тили час оружати своје бродове и звати кршћанство на крсташку војну против Турчина. Мехмед међу тијем примаше у Једрену поклонства посланика босанскога краља, деспота српскога и мале грчке господе у Архипелагу. Свима побједитељ повиси данак. Свакога прекори. До мало ће редом покосити главе. Истражиће исквареиа племена. „Показаће се" вели османлијски историк „да је тај крволочник био одређен да освети небројене тамне обитељске опачине по кршћанскијем владарскијем обитељима".[1]

Сред свеопће страве Дубровник заклони грчке учене људе који бјежаху у Италију пред освајачевим мачем.[2]

Дубровник прима грчке учене људе.

Премда Република бјеше толико пута ставила на коцку живот и слободу своје дјеце да заклони прибјегле кршћане, отвори и овај пут широм врата Комненима, Ласкарима, Палеолозима, на ученијем људима

---

[1] «Leider zeigte sich auch hier» (говорећи о истрази властеоскијех обитељи у Пелопонезији) «wie in Serbien, Athen und Morea dass dieser colossale Blutmensch die Rolle eines Rachegeistes zu spielen hatte gegenüber einem Pandemonium düstrer Familienverbrechen in christlichen Fürstenhäusern». Херцберг op. cit.

[2] Да су грчки бјегунци прошли кроз Дубровник мјесто да се ухвате млетачкијех галија у Мореји па да онуда заплове пут јужне Италије, разлог ће томе бити што Архипелаг бјеше посут турским бродовима. Ђеновез Анђело Амброгини запловивши одмах мјесеца јунија 1453. г. у грчке воде на заповијест папе Николе V, нађе све средоземно море посуто небројенијем турскијем бродовима, тако да једва једвице сама себе спасе од Турака (Pastor I, 502). Loredano, како видјесмо, бјеше неутралан, те се имаше клонити свакога сукоба с Турцима. Не бјеше дакле бјегунцима друге него да ударе по суху, можда у пратњи дубровачкијех посланика.

Ивану Ласкару, Димитрију Халкондили, Теодору Спандуђину и Павлу Тарханиоту, те их превезе у Италију да наставе пут к двору Lorenza de' Medici. И овај пут плати новцем. Разјарен Мехмед повиси јој данак на три тисуће дуката, мјесто оније́х тисућу и пет стотина што до тада плаћаше. Од то доба па све до Мехмедове

Мохамед повисује данак Републици.

смрти дубровачки данак расте како жива у барометру. Свакој побједи султановој од Скадра до Персије, свакоме дјелу кршћанске љубави дубровачке, од примања цариградскијех учењака до доласка Ђорђа Кастриотића, одговара неизузетно повишење данка.

Али Републици није само био тежак положај према освајачу Цариграда, него се имаше још рачунати са Јевропом, која се, падом Цариграда, раздијели на двије поле.

Јевропске везе са освајачем Цариграда.

На једној страни Млеци прогласе одмах политику бескрајне себезналости. Већ сутрадан по што је Лоредано запловио пут истока Сенат нареди (8 маја) своме посланику Бартоломеју Марчелу да по могућности одржи са Мехмедом добре везе и да ради за трајни мир.[1] Марчелу посланство срећно пође за руком. Осамнаестога априла године 1454. Република Св. Марка склопи са Мехмедом уговор мира и пријатељства. Признаде на тај начин, прва међу кршћанскијем великим силама, *fait accompli* освојења Цариграда и устоличења Турака у Јевропи.[2] Млецима придружише се Ђенова, Напуљ, Милан и Фиренца. Једни црпаху великијех користи од но-

[1] Pastor op. cit. I. 493. n. 5.

[2] «Mann kann nicht sagen» вели историк Папâ «dass die Signorie nicht bewusst wäre, wie schmählich sie handelte, denn noch vor dem Abschluss des Friedens mit dem Sultan richtete sie an Nicolaus V. ein gewundenes Entschuldigungsschreiben». Пастор, I, 507. Али што сињорија не шћаше да чини јавно, чињаше потајно, на свој начин, плаћајући људе, који јој се нуђаху да убију султана и везире. Тако учини до краја XV. вијека. Томе имамо несумњиве доказе у тајним записницима Вијећа Десеторице које приопћи in extenso гроф Мас-Латрије у сједници 20. јануара 1893. године у Францеској «Académie des Inscriptions et Belles-lettres».

вијех господара, други гледаху с весељем сиљење Турака од саме зависти к богаству и срећи Републике Св. Марка.

На другој страни бјеше Папа и Угарска или, да боље речемо велики Иван Хуњади, Сибињанин Јанко наше народне пјесме. Будимски сабор год. 1454. изабра Хуњада војсковођом против Турчина и нареди свеопћи устанак. Хуњаду и Ивану Капистрану, на простоме пуку, који се одушевљено придружи крижарској војни, кршћанство има да захвали што се Османлијска бујица од Цариграда није свалила на Угарску, коју бјеху оставили осамљену велможе и достојанственици, а кроз њих на несложну Јевропу. Велики Румун имаше за срећу утјеху и помоћ у Петровој столици на којој сједаше Николин нашљедник Шпањолац Борђија под именом Каликста III. „Крижарска војна против рођенога душманина кршћанскога имена бјеше основа свега његовога живота, тачка у којој се сједињаше сви зраци његовога дјеловања.“ [1]

Источна политика Каликста III.

Ватрени Папа у чијој шпањолској крви бјеше жива предаја рата против Арапа „за крст часни и слободу златну“, ступивши на Петрову столицу закуне се да не ће мировати док не предобије Цариград и не погази „ђаволљега сина Мохамеда.“ Прогласи по свој Јевропи, од Италиског рта до Скотске и Норвешке, Свети рат. Помири Бургундију с Францеском. Побједи зловољу краља Алфонса Напуљскога коме на дан Свих Светих 1455. стави на раме крст. Створи у мало мјесеца флоту. Запали неку, ма и пролазну, ватру у расцјепканој Јевропи. Да бјеше до Папе, одзвони Турчину. Али стање Запада бјеше толико јадно, и толики мах бјеше предузео себезнали дух у народима, да је Папа немоћан имао гледати напредак душманина вјере сред свеопћега нехајства и непритајиване зловоље. Ну тај неустрашиви човјек не малакса ни за један час. Без престанка писаше, мо-

[1] Пасторове ријечи I, 557.

љаше, пријечаше, помагаше на све стране свијета. Не бјеше погибљи ни тешкоће кадре охладити старчево одушевљење.[1] Сам својим примјером показиваше свијету дужност онога времена. Претворивши све злато и драго камење ватиканско у новац за рат против Турчина, изјави „да је приправан за обрану Светога Јеванђеља и праве вјере задовољити се и ланеном митром“.[2] На поштљетку дође и дан славе. Мехмед крену љети 1456. са силном војском к Београду. Освојењем тога града бјеше Цару отворен пут у срце Јевропе. Дочека га Хуњади са седам тисућа крижара, простом и сиромашном чељади, већим дјелом невјештом оружју, али одушевљеном за свети бој. Три Ивана владаху том шаком људи: папин легат побожни Кардинал Иван Карвајал, Иван Хуњади и фратар Иван Капистран. Четрнаестога јулија ухватише се војске на Дунаву. Након пет часова боја ријека потече крвљу турском и кршћанском. Хуњади одржа сјајну побједу, те, поломивши турску флоту, охрабри опсједнуту београдску тврђаву. Након седам дана Султан о сумрачју двадесет и првога јулија заповједи свеопћи јуриш на град. Капистран показиваше са тврђаве посвећено Распело, које је Папа посветио и сред бојне вреве викаше силнијем гласом: „Ох Боже мој! О Кристе! Гдје су ти старе благодати? Ох дођи, дођи, помози! Не доцни, дођи, ослободи нас, ти који нас откупи својом крвљу; дођи, да не реку: „гдје је њихов Бог?“ Турци бише хаметом потучени. Цио непријатељски табор, са свим топовима, паде у шаке кршћана. Султан рањен побјеже главом без обзира. „Београд, Угарска и донекле кршћанство и Јевропска цивилизација бјеху спасени, а већи дио заслуге иде ватреној ревности неуморнога Ка-

Ослобођење Биограда (1456).

[1] Бјеше му седамдесет и седам година кад га изабраше Папом.

[2] „Nec non tedeat dicere: ad gloriam immortalem in prosequicione defensionis sacri Evangelii et fidei orthodoxe, quam prosequimur eciam noctes transeundo insopnes, sola mitra linea remaneat nobis“. Писмо без адресе и ознаке мјесеца. Lib. Brev. Тајни Архив у Ватикану cf. Pastor op. cit. I, 587.

пистрана који уз Хуњада би душа боја и највише допринесе срећноме успјеху.[1]

Дубровачки изванредни посланик јави одмах Светом Оцу побједу кршћанскога оружја. Најближа душманину, како јој Папа поручи, природно бјеше да се Република највише и обрадује његовоме поразу.[2] Папа приписа побједу више божјој милости, него човјечијој десници. Одговарајући Дубровнику нагласи да је божије величанство услишало свеопће молитве кршћанскога свијета.[3]

У страху да погине, па дошљедњој невољи да удари оном истом политиком којом Млеци бјеху ударили од обијести, а опет желећи да се одужи кршћанству, Дубровник пролажаше немирне

Дубровник одриче Папи крижарске новце и склапа нов уговор са Мохамедом II.

дневе. Та, он је боље него ико знао колико је слаб насип српскијех држава, по имену држава, а већ тада предатијех Турчину на милост и немилост. Папино ревновање не бјеше дакле ни њему много по ћуди. А тијем више, што се након Хуњадијеве смрти ратна позорница бјеше помакла на југ, у највишој близини дубровачкој, гдје Ђуро Кастриотић задаваше Турцима тешкијех удараца. Охрабрен биоградском побједом Папа у живахној машти помисли да је одзвонило Турчину. Умножи дакле настојања и молбе особито у источном кршћанству, да би се послужило ометом Турака и проћерало сасвијем

[1] Pastor, op. cit. I, 594.

[2] «Vos autem quos ut proximos eris (sic) ad excipiendum furorem immanissimi hostis Turchi pre ceterès equum est agere gaudium de illius oppresione hortamur ut immortali Deo cujus celestis potentia tam oportuno tempore populo christiano succurit meritos honores et gratias reseratis». Бреве Папе Каликста III. Дубровнику мјесеца августа 1456. Ватик. тајни Архив Lib. Brev. Arm. XXXIX C. 7. fol. 27-b. Један други одломак овога писма има Пастор. Op. cit. I, 597. n. 1. Види прилог на крају. Пријепис овога писма и свијех осталијех писама Каликста III. Републици о којима је доцније говора, благодаримо доброти часнога и ученога оца Denifle-a подархивара Св. Столице. В. потпуни текст тога Бревa у Додатку.

[3] «Compertum enim est, quid divina illa majestas nunc pro sua sacrosancta religione operata sit nostri et aliorum Christi fidelium precibus inclinata, quas cum summa devotione per universum orbem christianum fieri mandamus». Ibid.

душманина крствога. Отправивши легата с флотом на Исток, позва Дубровник да придружи своје бродове и галије. Обећа додуше да ће бранити и саму Републику од турскијех нападаја и даде згодна упуства своме легату.[1] У исто доба отправи Нунција Ивана Навара (септембра 1457.) у Дубровник, у Далмацију и у Маћедонију да купи десетину за рат против Турчина. Главна задаћа нунцијева бјеше прекорити Републику што се отима плаћању десетине и позвати је на послух. Али се Дубровник оглушиваше папиној поруци. За крижарску војну Каликст се био задужио у флорентинскијех трговаца de Pazzis. Нареди дакле Дубровнику, да од новаца које тамо бјеше скупио Малобраћанин *Marian de Senis* исплати десет тисућа дуката повјеренику оне флорентинске куће Мартину Кларини-у, а остатак да раздијели краљевима Угарске, Босне и Ђорђу Кастриотићу.[2] Али Републици требаше и самој новаца да умекша Турчина, а опет није јој било мило давати их краљу Томашу, невјерноме савезнику године 1452.[3] Краљ босански немоћан да чува мир и ред у властитој земљи,[4] како би био могао покушати да закрајини

[1] Писмо Републици ibid. passim.

[2] ....«et satisfacto dictis mercatoribus et sociis de Paziis (sic) usque ad summam decemmilium ducatorum residuum ipsarum paecuniarum in tres equas partes dividat (sc. Johanes Navara) et carissimis in Christo filiis nostris Hungarae et Bosnae Regibus illustribus duas, tertiam vero dilecto filio Georgio Scandarbech Albaniae domino persolvat ut earum adiummento viriliis in Turchos depugnare possint». итд. Писмо Дубровнику 18. септембра 1456. Арх. Ват. ibid. fol. 122. В. додатак Бр. II.

[3] II Никола V. одреди књижарски новац сакупљен у Дубровнику за припомоћ другим властима. Године 1450 (6. Нов.) дозначи га Родским витезовима који се брањаху од Сараценске флоте. (В. папино писмо Ивановцима у Пастора I, Documenta). Писмо Каликста III. краљу Томашу 28. јулија 1457. В. *Balan* op. cit. Documenta XIII.

[4] За унутрашње стање Босне, а може бити и за зловољу дубровачку, значајан је овај догађај: Мјесеца априла 1454, баш у доба Наварова посланства, босански племић Твртко Станчић ухвати дубровачкога властелина Ивана Градића, који полажаше самоме краљу, па к српскоме деспоту и угарскоме краљу са булама и писмима папинијем, оплијени га, измучи и баци у тамницу. Каликсто III. врло разљућен нареди у тили час краљу да ослободи Градића и да оштро казни онога племића, те «valde miramur de Serenitate tua» вели Папа «que per suos subditos tan-

на Турчина? Проповиједање о кршћанској војни Малобраћанина de Senis бјеше додуше успламтјело народ у колико је дубровачки пук могао успламтјети за некога или за нешто. Али влади бјеше мрско давати опет новаца за поморски рат, кад се овај на Хелеспонту, у очи боја код Варне, био докончао тако кукавно. Па се Република бојала да ће се и она имати придружити војни на мору, док, напротив, на суху не имаше војске да пошље никоме у помоћ, него само злата што невиђено пролази. Настојаше дакле, да склони Матију Корвина на велики мегдан на суху, јер бјеше наде да ће након пораза код Биограда турско ослабљено оружје претрпети новијех, одлучнијех пораза.[1]

Најпослије се породи распра међу Папом и краљем. Онај тражаше дубровачке новце за флоту, овај за војску. Папа стаде да моли и кара. Шта више запријети Републици изопћењем.[2] Али све заман. У Риму дубровачки посланици отезаху и правдаху се. Кардинала-Протектора Пиколомина мољаху да утиша папин гњев. Угарској Република поручиваше да је султан наканио на Дубровник, ако му не пошље посланике са поклоном и данком.[3] На пошљетку Република, у питању крсташкога новца попусти Папи, и правдајући се краљевом вољом, али за-

tam iniuriam et violentiam in eo, qui nostra et sedis apostolicae fidei que negotia tractat, nulla presertim legitima causa susistente, fieri patiatur». Писмо 21. априла 1457. В. *Theiner*, Vetera Monumenta historiam Hungaricam sacram Ilustrantia, II, 290—291.

[1] Писмо Републикино краљу 16. марта. 1457. Diplomatarium.

[2] Писмо Републици 3. децембра 1457. fol. 134. Ватик. Архив (у *Пастора)* Ивану Навару истога дана ibid. fol. 135. 6. фебруара 1458. ibid. па опет Републици истога дана fol. 139б. у коме завршује овако: «Sed speramus vos reverentie et devotiones vestre erga nos et sedem apostolicam rationi habituros, et eo maxime quod hactenus intelligere potuistis et tota notum est orbi nos solos humeris nostris huc usque hanc ampissiam contra Turchum sustinuisse et sustinere pro ea que re vires et facultates nostras omnes exposuisse et quotidie exponere et utinam sanguine nostro proprio negotium amficere possemus nam illum libenter exponeremus.» В. Documenta при крају овог дјела Br. III.—VI.

[3] Писмо краљу 14. септембра 1457. ibid.

брани дубровачким бродовима да се придруже крсташкој војни без сенатског одобрења.[1] У исто доба, гледајући зловољу и тромост кршћанскијех владара, стаде опет уговарати са Султаном посредовањем царице Маре. Настојања поклисара Паладина Гундулића и Паладина Лукаревића изјалове се из почетка.[2] Сусретавши се у Суботици, код Ресаве, са великим везиром Мехмет Пашом Анђеловићем, овај поче стављати неизвршиве захтјеве. Поклисари имаху нудити 300 највише 600 годишњијех дуката, а сваке треће године дар. На преговоре великога везира имаху одговорити: нека не гледа султан на новце, него на част да му долазе поклисари из тако удаљенијех земаља![3] Преговори се митом и разлозима наставе у Нишу, док се на пошљетку срећно не углави мир са султаном. Република обећа да ће му плаћати годишњи данак од 5000 дуката, а цар да ће дати дубровчанима потпуну слободу трговања и право да суде сами себи у царевој земљи а не да им суде кадије.[4]

Примицаше се међутијем пропаст српскијем земљама. Србија која није била више него сјен државе, потону сасвијем године 1459.[5] Босна и Дубровник остадоше сами међу толикијем мртвачкијем костима. Краљевина се др-

---

[1] В. Chroniche ulteriori di Ragusa probabilmente opera di Gio. di Marino Gondola, Рести, p. 352.

[2] В. у Documenta бр. XIV. упутство сенатско поклисарима.

[3] «ne dovesse guardare il Gran Signore la somma, ma la honoranza, che da cosi lontani paesi vengano ambasciatori a lui.» Гондола Рести, 353.

[4] «Ma perche in esso privilegio» пише Гондола ib. 354. «non era un capo, che li Ragusei dovessero tra di loro fare giudicati e non tirarsi al foro turchesco come pareva alli Senatori d'haverli dato in Commissione, non furono liberati dall' ambasciata, fino che non riportarono la copia, che gli era data dal Senàto, nella quale non ritrovò che havesse fatto mentione di ta capo. Questa fu l'anno seguente portata da D. Jacomo Gondola alla Porta.»

[5] Пад Смедеревски нанесе велике штете Дубровчанима који тамо имаху живахну трговину. Рањинини анали биљеже год. 1458. «Del detto anno sultan Mehmet, imperator di Turchi, prese la citta di Samandria, dove elli mercadanti Ragusei hebbero grandissimi danni delle mercantie loro, che perseno in quel conflitto delli argenti et glame.» стр. 260. ed. Nodilo.

жаше више заштите угарске ради, него ли властитом својом силом. Република обновивши стару везу са султаном трговаше вјешто кроз освојене земље као стари, доброћудни, непогибни знанац. Босна плаћаше данак као срамотан завршетак славе. Дубровник га плаћаше као јемство мирне и богате будућности. Босна се раствараше сред неодређенога државноправнога положаја, сред обијесне и неваљале властеле, слабљења јединства у вјери и у државној радњи. Република, јединствена у духу и владању, пркосаше свом бистрином свога латиносрпскога ума злој години која настајаше.

Катастрофа се напокон примакне и постаде неизбјежна. Онај који је имао да буде последњи босански

Критично стање Босне (1461).

краљ, Стјепан Томашевић, ступи на пријесто мјесеца новембра године тисућу четири стотине шесдесет и прве. Властела необично мирно приме промјену на пријестолу. Слутећи зар државни расап, што највише они бјеху сакривили, опколише краља у Бобовцу, исказавши му празну пошту. Ново се доба, рег' би, отвараше тој васалној држави обавитој, као у шали, краљевским плаштом. Али спољашње стање показиваше јасно олују. Матија Корвин није могао опростити младоме краљу слободњачки полет којим се бјеше овјенчао презревши суверенство угарске круне. На истоку Турци очито вребаху згоду да завојште на тај пошљедњи бедем кршћанства. Краљ се, у тјескоби, утече Риму.

Учени и духовити Енеа Силвије Пиколомини, који сјеђаше на Петровој столици под именом Пија II. љубежљиво прими босанске поклисаре. Овај Папа бјеше наслиједио од свога предходника свето одушевљење за крижарску војну. Особни пријатељ Фридриху III. на гласу због своје учености и дипломатске окретности с којом помири Свету Столицу с царством, Пијо бјеше доиста кадар занијети кршћанство, да није овим био обладао други дух, противан заједничкој акцији за велики свјетски циљ. На Мантованскоме конгресу (1460.) увјери се

Папа својим очима о неслози кршћанскијех кнезова и о пропадању правога кршћанскога духа. Више од по године испрати у мољењу, мирењу и договарању, преварен и остављен од свакога до саме двије три државе: Мантове, Рода и — Дубровника. Република по своме поклисару Николи Шимуна Боне обећа Папи двије галије против Турчина, а дубровачки поклисар „задивљен како кршћански владари дијеле у мисли турске земље, а не знаду да с њим мегдан дијеле, предложи конгресу потпуну основу ратовања на суху и по води“.[1] А ипак ни једна држава није стрепила толико од освајача како сам Дубровник.

Задјевица дубровачка с Портом.

Већ годину дана прије пропасти Босне Република осјети тешку руку султанову. Овај затражи да му Република преда властелина Ђона Ђорђића који се бјеше прославио у пошљедњој угарској војни за ослобођење Биограда. На Републикин одговор да се Ђорђић не налази у њезиној служби, да га дакле не може предати ни да би хтјела, Мехмед у тили час похвата дубровачке трговце по Турској, заплијени им благо и баци их у тамницу.[2] Али друге знаменитије задјевице одврате га за тај час од Дубровника. Босански краљ по наговору Матије Корвина одрече исте године султану данак. То неразборито дјело[3] државе која већ тада живљаше од султанове милости учини те се Мехмед накани на рат. И овај пут кршћани а не Турци прекршише задану ријеч. На турској страни војеваше дакле и сила

Пропаст Босне (1463).

---

[1] Гондола, Рести стр. 357., 367. који додаје да су «i tre savii della guerra» били довели у град 2500 најамника из Италије за обрану и навалу против Турчина. В. такођер *Цинкајзен*, II. 268. За чудо Пастор о томе не говори ништа, премда то нарочито спомиње и сам *Voigt* (Eneas Silvius Piccolomini als Papst Pius II).

[2] Cons. Rog. 30. јулија и 2. августа 1462. у дјелу каноника *Stj. Skurle* — Sveti Vlaho Biskup i mučenik od Sevasta dubrovački obranitelj. Дубровник. 1871. стр. 70.

[3] «Rex Gentis» вели сам Пијо II. «novus tributum, quod sui majores jampridem Turcis consueverunt, *incertum qua spe fretus*, recusaverat.» Comment. Lib. XI. у *Балана*, op. cit. 204.

и право. Залуду се Стјепан Томашевић послије покаја. Турци му одговорише успававши посланике варљивим обећањем мира. Погрјешка иза погрјешке. Несретније и незгромније није се могла владати Босна. Помоћ од никуда. Млеци на папине поруке одговараху да су и саме њихове колоније на истоку у погибли и да су приправили за обрану државе флоту од тридесет галија.[1] Босанске поклисаре обасипаху лијепим ријечима, опомињући краља да устане око својијех посала како се пристоји католичкоме владару.[2] Дубровник, жалећи да не може помоћи босанскоме владаоцу, одрече уљудно сваку помоћ, јер самоме требаше војске у граду.[3] Па шта више, не хтје удружити своје посланике са посланицима краљевијем и херцега Стјепана к Матији Корвину, него одговори да ће их послати кад устреба.[4] У исто доба Република одреди јавни опћи пост у очи Тијела Господњега (19. маја).[5] Тако Босна бијаше сама кад Мехмед прегази Дрину. Рат се доврши у мало дана. Правога рата баш није ни било. Гдје сила не поможе Турчину, ту му отвори врата издајство самих Бошњака. Падоше редом Бобовац, Јајце, Кључ. Несрећнога краља ухватише у бијегу. Већ десетога јунија млетачки посланик Бернардо Ђустинијани приопћи Папи и кардиналима кобни догађај те обећа у име своје сада тек пробуђене владе, да ће Република знати одвратити нову погибао од Италије.[6]

---

[1] Сенатско писмо поклисару у Риму Бернарду Јустинијану 15. јануара 1463. Љубић, Листине X.

[2] «Et ita etiam loquentes solita sinceritate cum ipso serenissimo rege, hortamur eum ad providendum magnanime rebus suis, sicut catholicum principem decet.» Одговор сенатски босанским поклисарима 28. фебруара 1463. Ibid.

[3] Cons. Rog. 6. маја 1463. *Рачки*, Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke općine naprama Bosni i Turskoj godine raspa bosanske kraljevine, (Starine књ. VI).

[4] Безимена кроника рукопис бр. 839. Југ. Акад. (ibid. стр. 763).

[5] Cons. Rog. 17. маја (Scurla op. cit.).

[6] Пастор II., 220. Млетачка писма посланику Ђустинијану и Папи Пију II. 14. јунија 1463. (ibid.) обилују патосом, премда Република, како видјесмо, не учини ништа да одврати пропаст од Босне. Након освојења

Дубровник, на глас о пропасти краљевине, забрину се за своју земљу и слободу. Ну прије свега хотио је *Република у погибли од Турака.* бити до краја велики госпар. Четрнаестога јунија[1] одлучи да ће примити у град краља и херцега Стјепана ако прибегну дубровачкијем странама. Три ће властелина дворити краља у име Републике. По том на истој сједници Никола Палмотић и Илија Бона бише изабрани да као посланици принесу Мехмеду II. данак и богате дарове, е да би га одвратили од какве погибне основе. Два дана доцније Сенат гласова обрану државе.[2] Без оклијевања одреди да се утврде бедеми са стране Срђа, да се развале цркве око града, а кад мине погибао подигнуће се толико олтара колико бјеше светаца и светица којима служаше храмови. Куће на Пилама и на Плочама бише порушене. Густијерне у Ријеци и у Гружу отроване. Буде ли од потребе порушиће се „коно" (водовод) што ту од скора приведе смјела рука Онофрија di la Cave. Пише се цару Мехмеду да пошље salvus-conductus посланицима. Шаље се властелин у Далмацију да наређи домаћијем галијама да се поврате у отаџбину. Стонском је кнезу наређено да брани на међи Републику. Ни један властелин не смије из града. Отиде ли, издајник је отаџбине.[3]

Ови догађаји прену иза сна млетачку владу која из петнијех жила настојаше око мира с Турчином и тога ради простодушно бјеше присуствовала пропасти Босне.

те државе, стаде султан наваљивати на саму границу млетачке државе и тада се Република пробуди. «Jam beatissime pater» пише Сенат «apparatibus, viribus, expeditione celeri et facto indigent res. Non est ovile dei, non grex vestre rectioni divinitus creditus in tanto discrimine deserendus; non lupis et truculentissimis bestiis in escam tradendus; quinimmo defendendus omnibus viribus vestre nunc admirande sapientie vestre insignis interest pietatis... Nos pro virili parté beatitudo vestra nunquam deerimus. Vestra Auspicia, vestram autoritatem sequimur, exercebimus vires, exponemus opes, sanguini et vite ipse и т. д.»

[1] Cons. Rog. 14. junii (Starine VI).

[2] Cons. Rog. 16. junii (ib.)

[3] Cons. Rogatorum 17. junii (ib.).

Ну погибао сусједнога Дубровника бјеше нешто знамените и за саму Републику Св. Марка. Груж и Град у рукама турским, Далмација оде, а можда и јужна Италија. Ни Млеци ни Напуљ дакле не одрекоше помоћи Дубровнику. Али док се први задовоље са неколико утјешљивијех ријечи и крижањем неколико галија по дубровачкијем водама,[1] Напољ посла граду и војника и врховнога капетана »пјешадије и копаља«, Спирита де Алтамура који са седам чланова Сената имаше владати дубровачком обраном.[2] Староме републикину савезнику војводи хумскоме Ивану Влатковићу поручи Сенат да похити граду у помоћ са сто добро оружанијех момака[3].

На почетку сам Скандербег да би исказао своју захвалност опћини, која га толико пута поможе и заклони, дође главом у Дубровник с једним бродом и осамнаест људи не иштући за то никакве плаће.[4]

Двадесет и седмога јуниjа посланицима Палмотићу и Бони би наређено да под вече одступе од града. Упуство бјеше ово: нека учине што узмогу да султана склоне на мир. Нађу ли га у Босни, па да

Посланство Бонино и Палмотићево к Мехмеду II.

[1] Млетачки Сенат пише 17. јунија: «quod disponimus habere eos (sc. Ragusinos) non minus caros, quam propria loca nostra,» а 1 јулија шаље заповјест поморскијем заповједницима у Далмацији: «Quod si Turcus adversus Ragusium proficisceret, ad omnem requisitionem illius regiminis eo cum galeis sibi commissis ire deberent pro solamine et presidio civitatis ipsius» В. *Љубић,* II, 56, који приписује тој шетњи млетачке морнарице узмицање турско. Али то није ни мало утврђено. Прије свега Млеци бјеху немоћни бранити град од велике навале на суху, па није ни вјеројатно да би млетачка флота била престрашила онога султана кога све приправе Матије Корвина не одратише од освојења Босне.

[2] Cons. Rog. 27. јула (Starine VI) Одредба сенатска по којој Алтамури би придијељено седам вијећника има се приписати вјечноме страху од *стајаће војске,* а особито од туђега заповједника који би се лако био могао дочепати власти а да га држава остави сама да војском влада. Два вијека послије (1678) видимо сличну мјеру опрезности према напуљскоме заповједнику Франческу de la Torres. В. другу књигу овога дјела.

[3] Ibid.

[4] Mai. Cons. 28. јуни. (У Скурле op. cit. стр. 71). Пијо II. пише 1. октобра 1463. Флорентинцима да не одреку помоћ Дубровчанима који ове године «magno in timore constituti fuerunt.» Acta Bosnae 256. 71.

иде к Дунаву, те мисле ли да се наканио на Угре, нека се спасу гдје год могу. Њихово је посланство тада довршено. Али се посланици не оправивши посао вратише скоро кући. Султан бјеше мјесеца јунија провалио у саму Херцеговину, те сада озбиљно пријећаше и Дубровнику. Војна у кршевитој земљи не бјеше лака ствар. Након дуге опсаде цар се окани тврдога Благаја. Кључ и Љубушки одржаше се срећно.[1] Но уз пркос тешкоме ратовању цар се ухвати међе дубровачке. Забуна нам у граду свједочи да погибао бјеше крајна. Сенат стаде да вијећа. Имамо о тој сједници живо описивање безименога писца пуно чара и драматске силе.[2] Два се мнења створише у вијећу. У једноме чујемо одјек страха који завлада кршћанством и парализова му памет. У другоме свијест тешкога положаја и одговорност коју догађаји свалише на Републику. Ово мнење бјеше јаче и живље. Један вијећник (то нехајство кронисте да сачува имена говорника добро показује имперсоналност оне владе) рече да се ваља мушки бранити, не само пука ради, него и због кршћанства које би штетовало да се Дубровник преда. Други: да се султан обаспе даровима јер се немоћни људи, рече, боје силника, прво: да не изгубе државу, друго: да даду мир и покој својим поданицима. Најзнаменитији говор би овај: Утврдимо град и приправимо се за обрану. Душманин неће наћи јестива својој војсци. Ако му на против обећамо данак не ћемо имати више ни часа покоја, него ће тражити све више, он ће јачати а ми слабити. То бјеше на око најразложитији свјет. Корист бјеше јасна за један дан. Кршћанство би, мнијемо, било потрчало у помоћ посљедњему бедему Италије и Запада, Дубровник би се био ослободио. На онда? Колико би мјесеца и дана био уживао побједу? А трговина на суху? А трговина на мору? А Млеци? А

Сенат вијећа о новим везама с Турцима.

[1] Cons. Rog. 14. и 18. јули (Starine VI).

[2] Cronica Anonima (ibid). В. такођер Гондола Рести стр. 366—367.

од чега би и колико би живио? Не бјеше ли пао Цариград? Не погибе ли Србија на Косову, а сада и Босна? У дворану сенатску, вели безимени писац, ступи Шимун Бона,[1] старац који оне године није био вијећник, те пред сакупљеним збором рече: „Отправимо поклисаре султану „и рецимо му: Што учини, царе, када дође, те уништи Дубровник, сиромашно и мало мјесто, са твојом силном војском? А за што плаћаше наши оци данак твојим „оцима него да нас браниш? Твоју заклетву треба да испуниш. Ти зар да развалиш град што ти га оци твоји „препоручише? Добро. Ми тражисмо другог господара. „Матија нас краљ Угарске чека. Предаћемо му се да „нас он брани". Сенат свеопћим повлађивањем поздрави ријеч Шимуна Боне, и посла га да се придружи оној двојици које шћаше султан да одведе за таоце у Тракију.

Мехмед II одриче се војне на Дубровник (1464).

Мехмед се окани Дубровника. Народ приписа узмицање Турака обрани Светога Влаха. Прочу се глас да се дубровачки заштитник, као некада Апостоли Петар и Павао Атили пред вратима римским, указао цару код Сутјеске, те видјевши овај чуднога старца, посрну коњем три пута, а то га одлучи на повратак.[2] Мало дана након тога (8. августа) дубровачки двор стајаше у ватри. Сумња паде на турске уходе које шћаху лишити град арсенала и џебане, да би га лакше освојили. Огањ не поштеди него племените сводове Онофри-

[1] Апендини и Рањина зову га Серафим, Гондола (◌Ресги) Шимун као и безимени писац.

[2] Скурла, op. cit. стр. 72. Рањина приповиједа да је цар запитао кога свеца почитују «и пошто му одговоре да је Св. Влахо, хтје видети му слику, коју му пошљу из Дубровника; и тад рече Мехмед, да му је баш онај човјек запријетио у Сутјесци, да ће му врат сломити, ако се не остави Дубровника.» Скурла нађе у државном архиву (n. 534. fasc. IV. saec. XIV,) спис без почетка и свршетка гдје се приповједа обрана Св. Влаха овијем ријечима: «ita Bosnae regnum auri argentique fodinis at militum robore florentissimum turcarum iugum subiit anno 1463. Idem periculum a truculentissimo tyranno Ragusinis etiam cervicibus imminebat, nisi invictissimus martir Blasius, cujus validissimo praesidio idimet Ragusini nituntur, in somnis se videndum praebens, gravissimis incussis minis a Reipublicae prope finibus illum propulsasset(» (Скурла op. cit. стр. 157).

јеве и државни архив. Оружје и пушчани прах полећеше у ваздух. Штета би силна. За саму се грађу порушенога дијела Двора потроши двадесет и пет тисућа дуката. Сенат удари царину на конавоско вино да не оптерети државну благајницу.[1]

Пијо II. оглашује крсташки рат против Турчина (1463).

Гласови о провали Мехмедовој у Херцеговину и о напретку његове војске к Јадранскоме Мору поспјеши велику одлуку Пија II. Двадесет другога септембра изјави кардиналима у тајној консисторији да је намјеран главом кренути на свети рат против Турчина. „Заман повикасмо: пођите,“ завапи Св. Отац, „можда ће поклич: дођите! уродити бољим плодом. Можда кад виде њиховога учитеља и оца, римскога бискупа, кристовога намјесника, болесна и слаба старца, гдје полази у рат, можда од срамоте неће остати дома!“ Говор папин узруја сву Италију. Призор тога старца бјеше величанствен. Неке се душе коснуше. Млетачки Сенат одлучи објавити Турцима рат те придружити своју флоту папиној. Достојно бјеше да сам дужд заплови с Оцем кршћанским. Али се Кристофоро Моро нећкаше до последњега часа, све док му сенатор Vittore Capello не довикну у сједници: „Ако се Ваша Прејасност не укрца доброовољно ми ћемо је силом послати на пут; јер је нама срећа и част ове земље дража од Ваше особе.“[2] Деветога новембра Велико Вијеће са тисућу и један глас противу једанаест огласи свети рат.[3]

---

[1] Annales Ragusini Anonymi (стр. 64—65) ad. a. 1463. adi. «8 agosto fù arso palazo dove adesso habità Retor di Ragusa. Fù retore ser Zugno M.o di Gradi. В. Апендини I, 306, 307.

[2] Октобра 1463. В. Пастор, op. cit. II. 227, 236.

[3] Ево величанствене одлуке млетачкога Великог Вијећа: Propterea *vadit pars*, quod in nomine Jesu Christi redemptoris nostri, de cuius causa agitur et pro honore et gloria sanctissime fidei nostre et exaltacione nominis christiani persuasio et requisitio summi pontificis acceptari debeat, et illustrissimus princeps noster bono et prompto animo personam suam afferat proficisci ad hanc sanctam expedicionem cum pontifice maximo et illustrissimo duce Burgundie... de parte 1007, de non 11., non sinceri 6. (Listine X)-

Ово се годиште искотура у великијем приправама и у сазивању кршћанскијех владара. Четрнаестога априла 1464. крену Папа на купке у Петриоло. Његова основа бијеше ова: поћи у Јакин, дочекати своје и дубровачке галије и млетачку флоту превести се у Дубровник, те се тамо удружити са угарскијем краљем и са Скандербегом. Залуду га посланици настојаше вратити од смјеле основе. У Дубровнику бијеше букнула куга која потраја три пуне године.[1] Прикажу Папи погибао епидемије па непријатељско држање босанскијех патарена. Све залуду. У Дубровнику бијеше на тај глас већ 23. маја све приправљено да га приме. Сенат одлучи[2] да ће сам кнез и двадесет властелина поћи у сусрет великим гостима све до под Колочеп,[3] у накићенијем лађама, свак у својој. Провиђеће се потребита храна за папину војску. Одредиће се шесдесет и осам кућа за дужда млетачкога и осталу господу. —

Одлазак папин пут Јакина би одређен на осамнаести јунија. Пијо се једнако надаше да ће у Јакину мимо дужда наћи дјецу Франа Сфорце миланскога војводе са сјајном четом витезова и пјешака, па чете и бродове сијенске, моденске, мантовске, болоњске, лукешке, и дубровачке Републике и Родскијех витезова.[4] Путем ношаху Папу у носиљци. Небројено се много крижара бијеше одазвало папину позиву са свих страна Јевропе. Али долажаху боси, јадни, без оружја, без приправе, те их у Јакину једва могаху угостити и наоружати. Тога се

Папа полази у Јакин (18. јунија).

[1] Пастор II., 243. Annales Ragusini Anonimi ad a 1464. Fu comenzata peste a Ragusa et durò anni 3.

[2] «Per honorare la santita del nostro signor Papa e serenissimo Doxe di Venezia et altri signori e prelati li quali come è fama. al transito che fanno contro i turchi devono tocchar Ragusa.» Cons. Rog. 23. маја. (В. Скурла op. cit. стр. 157). Дуги и занимљиви «providimento» сенатско за примање Папе, дужда и осталијех владара у Дубровник. В. у Documenta на крају.

[3] Талиј. Calamotta, острво на западу Дубровника међу Даксом и Лопудом.

[4] В. Пастор II. 246.

ради многи повраћаху и хајдуковаху по јавнијем цестама. Поворка сусреташе путем ту несрећну чељад, па да их Папа не би видио и да се не би расцвијелио, спуштаху сваки пут застор од носиљке. Деветнаестога јулија уљегоше у Јакин носећи Пија полумртва од грознице и од пута. Сред љетње жеге без удобнијех станова у напола окуженоме јадранскоме граду дани пролажаху у мучној тјескоби. Не бјеше видјети једра на пучини. Кнезови се оглушиваху. У један мах (августа 1464.) стигоше у Јакин дубровачки посланици Циво Палмотић и Илија Бунић. Јављаху Папи у име Републике да је велика турска војска притисла ду-

Дубровник позивље Папу против султана (августа 1464).

бровачке земље и да пријети распом Дубровнику, не плати ли данак и не одрече ли Папи обећане галије. Страва попаде свакога на те кобне гласове. Пијо II. нареди у тили час да се његова тјелесна стража — четири стотине стријелаца укрца пут Дубровника са много жита. Након тога стаде да вијећа с кардиналима Иваном Карвајалом и Аманатијем о мјерама за случај опсаде Дубровника. Побожни Карвајал хтеде кренути оне исте ноћи са папиним галијама у помоћ граду. „А зашто не бих и ја запловио?“ повика Папа, „ја сам, брате, одлучио поћи тамо ако Турци опколе град![1]“ „Болесни Папа“ говори биограф Пија II.[2] „једнако рачунаше на морални утицај своје присутности којом би Турке препао, а кршћане у великом броју повукао к себи.“ Карвајал пристане.

---

[1] «......equid inquit Pontifex, connavigare tecum, fratre me prohibet? Consilium certum est si illuc Turcus, adveniat, cum iis quos potero triremibus eodem sine mora contendere. Civitas in litore maris est sita, natura loci et manu multum munita. Eadem quoque portu abluitur ad bene agendum opportunitas erit. Invehi in urbem sine periculo possumus. Sola praesentia Pontificis opinio Turcum Deo ita volente ab opsidione repellet.» Ep. Cardinalis Papiensis ad Franciscum Piccolomineum Cardinalem Senensem. B. *Cerva*, Metropolis Ragusina (Ркп. у Библ. Малобраћана у Дубровнику) in Vita Jacobi de Venereis (Veniero) Archiep. Ragusini. Овај дубровачки надбискуп родом из Реканатија би папин легат против Турчина за Николе V. (1453) у очи пада Цариграда. В. такођер *Пастор*, op. cit. I. 494., II. 251. и *Цинкајзен* op. cit. II. 291. а од нашијех Гондола-Рести стр. 369.

[2] Voigt. у Пастора op. cit. II. 251.

„Ја сиромах“ признаје Аманати „одвраћах га свом својом моћи од богољубне основе, јер, како бијах ослабио од грознице, бојах се умријети на путу.“ Ну Карвајал и Папа остадоше при основи, док након четири дана не поруче Дубровчани да их је погибао минула и да је султан опет поштедио град.[1]

Ови догађаји сломе и онако изнемогло тијело Пија II. Самртни се час примицаше. Бијеше му још дато да угледа *Смрт Пија II.* о праскозорју дванаестог августа млетачке галије на далеком хоризонту. „Ево“ завапи „до данас не достајаше флота моме одласку, а сад не достајем ја флоти!“ Искрцавши се на дан Госпе Велике, дужд Кристофоро Моро нађе Папу у цркви Св. Ћирријака на мртвачком одру.

Крижарска војна сађе у гроб с великим Папом. Дужд се поврати у Млетке сретан и блажен. Дубровник бијеше опет ослобођен и то се ослобођење нема мало захвалити приправама Пија II. Сенат на годину свечано прогласи опћи пост у очи Коросанта[2] за велике милости примљене од Господа, јер у онај дан град видје крвоточнога непријатеља Мехмеда „цара турског који хиташе на нашој пропасти жељан да се напије наше крви, како одустаде од кобне основе.“ Сенат изрицаше уједно над да ће се успомена толикијех благодати и чудеса причати, од паса до паса, па да ће у све то вишој милости бити од онога чије се име у тај дан слави.[3] Али од то доба Турчину бијеше отворен пут к Дубровнику. Конавле бише опет опустошене године 1471.[4] Питање живота било се примакло Републици неодољивом елементарном силом. Од ово доба оданост дубровачка према Угарској поче се

[1] Посланици Паладин Лукаревић и Никола Палмотић принесоше султану данак од 1500 дуката и триста дуката у даровима, и тако одврате султанову навалу. В. Гондола Рести, 369—370.

[2] Дубровачки назив благдана Тијела Господиновога од италијанске ријечи «Corpo Santo.»

[3] Cons. Rog. 8. јуна 1465.

[4] Annales Ragus. Anon. код год. 1471. веле: Furono cavati li fossi alle Pille.»

љуљати, и љуљаће се све до Мохачке битке. Република види слабљење Угарске а сиљење Турске. Ступа тмином опрезно и тромо, и не ће више да веже себе за срећу круне угарске. На позив Матије Корвина (1475) да пошље своје поклисаре на будимски сабор који имаше вијећати о рату против Турчина, Сенат стаде размишљати. У састанку 13. маја предлог: *да се одгоди вијећање о посланству* сакупи до душе само осам гласова, и посланство крене на пут, али пошто сабор бјеше минуо, а краљ опседнуо Смедерево (1476).[1] Матија удружен са Стјепаном Баторијем чекаше турску војску године 1478. у Сибињу. Све бјеше успламтјело пожудом за рат. Августа те године стиже Сенату опет краљева порука: Матија Корвин моли двије галије за поморски рат против Турчина. Краљев поклисар Мато Ђорђић, властелин дубровачки, имаше упуство да свом силом измоли помоћ у Републике. Али једна турска војска бјеше од скора под Скадром. Обалом дубровачке државе једнако се разлијегаше ратна вика и трепет султановога имена. „Ми не можемо то учинити“ одврати Сенат Ђорђићу[2] „без очите погибли и пропасти наше државе. А вама Госпару Маро, говоримо: „Ви сте брат и син наш, крв наша и наша пут. Повјеравамо се вама. Ви ћете као добар син ове Републике, одговорити тако лијепо, да ћемо остати у миру.“

Дубровник склапа нов уговор са Бајазитом II. (1482).

Након Мехмедове смрти (1481) коју кршћанство поздрави звоњењем звона, ватрама, пуцњавом из топова, свећаним службама божјим,[3] и Република мало одахне. Мехмедов насљедник Бајазит II. бјеше слаб и мирољубив владар. Љубљаше науке и пјесму а зарати се само од невоље. „Султан Суфи“ како га зваху источни писци бива мудрац, поче владати дјелима умјерености и дарежљивости. Концем маја прими честитања

[1] В. лукаво писмо краљу априла 1477. Diplomatarium.
[2] Ex. Cons. Rogatorum 22. септембра 1478. Diplomatarium.
[3] О великом весељу у Риму. В. Пастора, passim.

дубровачкијех паланака, који му принесоше даре у вриједности од 5000 дуката. Султан умањи Републици данак за 3000 дуката, тако да од оно доба поче плаћати 12500 дуката.[1] Удијели затијем Републици четири повластице које у толикој мјери не уживаху ни Млеци по гласовитом уговору год. 1454. У овој Атнами би уговорено: 1) Да влаштина Дубровчана умрлијех у турском царству не смије припасти турској влади, него нашљедницима покојниковим;[2] 2) Дубровчани плаћаће унапријед у име царине на робу продану у Царству само $^1/_2\%$.[3] 3) Приступи ли Дубровчанин пред кадију за који му драго разлог, да свједочанство против њега буде ваљано, треба да свједоче 12 хоџа „које не пију вина" и два кршћанина. У четвртом чланку бјеше Дубровчанима напокон дата власт да сами себи суде узајамне распре у Турском Царству. Тако би удијељено Републици право грађанске и кривичне судбености над њеним поданицима.[4]

Освојење Херцеговине (1482) и нова политика републикина према Порти.

У згодни час обнови Дубровник уговор с Портом. Приступаху дани гдје ће Република имати дијелити свагдашњи мегдан са Турчином самим оруђем ума и светошћу уговора. Годину дана након тога суха грана краљевине босанске, земља Херцегова паде (1482) у шаке Турске. Влатко средњи син Стјепанов, прибјеже у Дубровник. Најмлађи се Стефан потурчи. „То је био пошљедњи потрес, од кога не оста ни трага славенске независности од Саве и Дунава на југ. Што је год дотле личило на самосталност, све погибе у таласима турскога потопа."[5] Дубровник остаде сам на бијеснијем хри-

---

[1] *Цинкајзен.* II. 496. Annales Rag. Anon. ad a. 1461. «E l'ano 1481» вели *Razzi* La Storia di Raugia. Lucca. 1588. «furono mandati altri ambasciatori alla coronacione di Bajazeto con presenti di 5000 ducati, E furono deti Ambasciatori graziosamente veduti et uditi. E rilassò loro del Tributo cotanto accresciuto dal padre suo 3000 ducati e concede loro molte grazie particolari.» В. Гондола Ресши стр. 380.

[2] Ова повластица одговара чланку 12. млетачке капитулације 1454.

[3] Млечићи на против 2% (члан 1. и 2. капитулације it. c.).

[4] В. Главу II.

[5] Ријечи Мајковљеве op. cit. стр. 184.

дима. Један цио вијек доцније Стјепанови праунуци прошаху милостињу у сретне и богате властеле дубровачке.[1]

Освојењем Херцеговине нова се времена отварају за Републику и нове везе с Портом. „Република губи у то „доба сваки над у добитак новијех земаља, јер свуда „међа с Турчином који се по начелу своје вјере само „силом одриче отетијех земаља. Треба к томе да се „окани старе политике и да удари новом. Тријеба је да „уђе у милост султану и онијех који су најмоћнији на „двору. У том ће настојању успјети вјештим посланицима који ће слиједом слиједити од године до године „и уклонити на вријеме сваку погибао. Не мање ће се „имати старати Сенат, да живи у пријатељству са сусједним и удаљенијем пашама и Санџацима турскијем, „како би на тај начин Република очувала слободу, уживање својијех закона, католичку вјеру и трговину по „османлијским земљама. Добивши у Папе слободу да „тргује с невјерницима, Дубровник постаје трговачком „скелом сусједнијех земаља, а лука његова једини пут „за робу у Леванту. Измјена и пренос трга напуниће државну благајницу и обогатиће појединце, те се поморска трговина подиже на толику висину да лијечи прошле немоћи и рађа књижевност чедо богаства и доколице“.[2]

---

[1] В. у Мајкова (ibid) писмо 18. јунија 1566. молдавскога војводе Александра Републици гдје сјећа Дубровник да има код себе сироту праунука херцега Стјепана «који је био у вријеме минуто господар земље Херцеговине, а ваш бег (т. ј. властелин) града Дубровника сусјед и пријатељ (sic)» ...те «просе да им властеле дубровачке пошљу какву милостињу !»

[2] Апендини I., 308.

Глава II.

ВЕЗЕ ОСМАНЛИЈСКЕ СА СУСЈЕДНИМ КРШЋАНСКИМ ЗЕМЉАМА. — ПРИРОДА ДУБРОВАЧКОГА ДАНКА. — КОЛОНИЈАЛНА ПОЛИТИКА ДУБРОВАЧКА НА ИСТОКУ. — ПОСТАЊЕ И ЕВОЛУЦИЈА ДУБРОВАЧКИЈЕХ КОЛОНИЈА НА БАЛКАНСКОМЕ ПОЛУОСТРВУ. — ОРГАНИЗАЦИЈА И ПОВЛАСТИЦЕ ЊИХОВЕ. — ДУБРОВАЧКИ КАТОЛИЦИЗАМ НА ИСТОКУ. — ОТКУПЉИВАЊЕ РОБОВА И ПРИМАЊЕ БЈЕГУНАЦА. — ИЗВОЗНА И УВОЗНА ТРГОВИНА С ЦАРСТВОМ. — КОНСУЛАТИ. — ЂУМРУК. — ДУБРОВАЧКА СКЕЛА.

Дубровник је на Истоку радио за ствар кршћанства.

Дубровачки ум бијући кроз пет стотина година бој с Османлијама, спасао је нашему народу западну културу и обезбиједио нам је душевну премоћ у Југословенству. Велика је то појава и већ би, тога ради, повијест веза републикиних с Портом била достојна спомена и науке. Али Републику реси у тој неједнакој борби вијенац неумрлости. Она је у османскоме царству стекла заслуге за кршћанство. Она је својом дипломацијом и својом трговином, својим успјесима као и својим жртвама бацила у заробљени кршћански Исток неколико просвјете и по коју зраку наде као нејасну свјетлост будућнога ослобођења. „Краљу!“ рече дубровачки посланик О. Прими Људевиту XIV у Версаљу“[1] „опомените се какве би штете „поднијело кршћанство да нестане ове Републике коју „свете успомене Пије V. назва насипом и обраном ита„лијанских бедема! Сјетите се како се кроз Републику „ослобађају небројени кршћански робови сваке народ„ности ускоци и откупљеници. Повластицама које наша „Ренублика ужива по свему османскоме царству кршћани „онијех земаља уживају слободу црквену и примају Света „Отајства с неисказаном коришћу и успјехом онијех на„рода!“ На овакав се начин радња дубровачка на Истоку

[1] В. посланство О. Антуна Примија у Париз 11. децембра 1667. у II. књизи овога дијела.

послије провале турске дотиче повијести саме кршћанске цивилизације. То ћемо и настојати приказати у овијем страницама гдје сабрасно раштркана свједочанства његове грозничаве дјелатности на Истоку. И настојаћемо приказати како је, однијевши живу главу од освајачке похлепе, дао обилату мјеру свога духа заједничкој ствари јевропске цивилизације.

Главно оруђе дубровачко у тој неједнакој борби би плаћање данка Порти. Видјели смо у првој глави ове наше радње како га поче плаћати, и како онај особити почетак удари биљегу мира и снošљивости на све доцније везе републикине с османским царством.

Освојењем Херцеговине настаје нова ситуација.

Али освојењем Херцеговине Турчин опаса дубровачку земљу. Данак се од то доба поче узимати не само као измјена користи, него такођер као зашти знак поклонства. Република прими у замјену заштиту онога царства без којега не би била могла живјети ни на мору ни на суху. Дубровачки данак постаде тако откупом слободе. Онај данак, на против, што остале државе у различито доба редом дадоше Порти, би често знак праве зависности, а освајачки знак увијека. Историчка и фактичка разлика међу дубровачким данком и данком осталијех држава, тако је дубоко одсјечена, да нам већ она сама тумачи праву природу веза републикиних с Портом. Треба дакле за потпуно схватање те повијести, да речемо коју о одношајима османлијских са спољашњим свијетом.

Везе османлијске са кршћанским свијетом.

У Алкурану стоји писано: „Закрајините на оне који „не вјерују у Бога ни у судњи дан, који не вјерују да „је забрањено оно што забрањују Бог и „његов Пророк, па и на оне који се клањају Св. Писму, „а не исповједају праву вјеру. Ратујте с њима док не „плате данак, сви без изузетка и док не буду понижени.“ Од свијех источнијех народа који пригрлише Ислам, ни један колико Османлије не даде живота ни силе овој ријечи пророковој. Тај par excellence војнички народ прими

у истину Коран само у онијем дијелима који дишу часовима чемера и освете пустоловнога законоше. Овако и завладаше мало по мало источнијем свијетом. Прегазивши Елеспонт и освојивши град за градом, трећи дио Јевропе, све оне народе које или не могоше или не хотјеше погазити сасвијем оружјем савише под данак. Неки се данци прометнуше у право ропство. Неки опет сачинише, рег' би, оквир царства, а, државе које га плаћаху обранбену

Обранбена линија харачарскијех држава.

линију османлијске државе против кршћанства. Па и у тој политичкој мисли, како у многијем другијем, Турци наслиједише предање византијско. Харачарске државе као некакав државо-правни систем првом бише створене од византискијех царева маћедонске куће. „Оне сачињаваху око царскијех провинција као „прву обранбену линију која овдје и ондје ослабљиваше „непријатељске ударце.“[1] Пошто Србија, Бугарска, Босна, редом падоше под јарам османлијски, друге државе сачинише на проширеној мећи царства ту политичку систему, која допринесе не мало трајности турске државе. Ове државе бијаху Молдавска, Влашка, Сибињ, Тунис и Мисир, Њемачко царство, Млеци и Дубровник. Сви ови државни организми на различит начин платише Османлијама данак. Некијем од овијех држава не паде у дио срећа да њим откупе мало права на живот, потпуну мећународну и унутарњу самосвојност. Друге опет, бива, поименце, Дубровник, Ћесар и Млеци, и ако данак ове тројице прође различитијем историчкијем мијенама, очуваше, уз пркос плаћању данка, потпуну независност унутра и споља.

Прве, на крајноме сјеверу царевине, сачињаваху ланац Молдавска и Влашка. Обје покорише Турци мачем.

Молдавска и Влашка.

Најприје паде Влашка па Молдавска. Оној зајамчи Мехмед II. год. 1460. неку привидну независност. Војвода имаше плаћати годишњијех десет тисућа дуката.

[1] Ernest Lavisse. Histoire générale du IV-e siècle à nos jours. Tome premier — les Origines. стр. 655. (Paris, 1893.).

Власи не плаћаху у Турској харача. Народ бираше свога владара који имаше право рата и мира и врховну власт живота и смрти над својим поданицима. Већ просто набрајање тих повластица свједочи за сизеренство Порте које бјеше у осталоме изријеком напоменуто.

Али то стање потраја само двије године. Војвода *Влад Дракул*, удруживши се с Матијом Корвином, закрајини на Турке. Након неколико мјесеца неједнаке борбе, војвода се склони у Угарску, а султан проврже (1462) Влашку у просту васалну државу. Мало послије допаде иста срећа Молдавску. Године 1529. дође до уговора са султаном Сулејманом. У њему обећаваше Порта Молдавској слободу избора њенога војводе и потпуну слободу вјероисповијести и заштиту цркава. У замјену је војвода имао плаћати 4000 дуката годишњега данка, 40 кобила и 24 главе ждрјебади. Султан задржа право инвеституре изабранога кнеза. Доцније се данак повиси и прошири на многе друге ствари. Влашка имаше плаћати 130.000 златнијех дуката 15.000 ока меда и 9.000 ока воска. Молдавска плаћаше 60.000 дуката, по 10.000 ока меда и воска, 600 квинтала лоја за царски арсено, 5 ока кожа справљенијех, 500 глава платна за кошуље робовима на галијама, и 1.330 окâ воска за арсенô.[1]

Мало по мало Порта се умијеша у избор и једнога и другога кнеза. Саградивши на Дунаву тврђаву Ђурђево као вјечну пријетњу непослушноме васалу, један диван ефенди, турски државни тајник, сједе о бок војводе. Бољари надметаху се за војводство, плаћаху силне новце Порти да би помогла овога или онога кандидата. А опет новцем уздржаваху се на достојанству што но бјеху новцем стекли.[2] Од то доба султани ношаху назив: „господара Молдавске и Влашке.“ Како ли су живјеле ове двије „државе“ под суверенством Портиним, говори нам у двије

[1] Rycaut, op. cit. ch. XIV. passim.

[2] Montalban у *Thorntona* op. cit II., 155.

ријечи млетачки посланик у Цариграду Марино Кавали (1560) „Молдавци и Власи (Трансилванци и Угри)“ пише Баило Сенату „стоје као душе у лимбу, чекајући да им „која зрака расвијетли пут ослобођења од турскога јарма.“[1] Војвода влашки имаше сјенку владања и ништа више. „Тако звани кнез улазио би најсјајније у Букурешт. По „свуда се виђаху богати огртачи, калпаци, челенке, капе „од самура. Свештенство би излазило на поље, а звона „би славно зазвонила. Видјели би се бољари гдје поска-„кују на коњима накићени свим достојанством византи-„ске царевине од тајника или gramaticos-а до великога „мештра над чизмама или наргилом. Кнез би напокон до-„лазио жудећи се увјерити да је нашљедник Константи-„нов, чија слика лепршаше у наборима његовога барјака. „Али за том утваром грчкога цара ношаше се царски „санџак са три коњска репа, символ његовога васалства.“[2] „Па“ овај исти писац кличе: „Тужна ли је влада једнога „часовитога деспота, који може бити свргнут у трену́ћу „ока!“ Кнез каменитога Дубровника, стијешњен на два километра грацкијех зидовâ, затворен у двору са менестром зеленом и малвасијом, дијете слободнога народа и слободнога избора могаше доиста поносито гледати на тај сјај позлаћенога роба!

Ако није теже али је прекарније стање *Сибиња*. Након крвавијех бојева са Мехмедом II. (1479) и побједа Стјепана Баторија, Сибињ поста огњиште заплетаја и буна против Ћесара. Стијешњена међу насиљем аустријским и навалом турском, завоље ове. Кнезови сибињски бацише се редом у наручје Порти. Након смрти Сулејмана Силнога под Сигетом, у миру склопљеном

Сибињ.

[1] «Li Moldavi, Valacchi, Transilvani ed Ungheri, stanno come l'anime del limbo, aspettando un lume che mostri loro la strada di levarsi dal giogo turchesco» Relazione dell' Impero ottomano di Marino Cavalli Bailo in Constantinopoli del 1560. У *Albèri*. Relazioni degli Amb. Veneti al Senato-Firenze 1840—44. Serie III-a Impero Ottomano.

[2] René Millet. Du Danube à l' Adriatique. Revue des Deux Mondes Mars, Avril 1890.

17. фебруара 1568. би уговорен данак ћесаров султану, и признање портинога суверенства над Сибињем. Шитваторошки мир (1606) ослободи додуше војводину од турскога јарма, али за мало. Сибињска се властела не шћаху покорити ћесару, и тако Порта даде редом инвеституру Сигизмунду Ракоцију, Габријелу Батору и Бетлену Габору. Ови кнезови плаћаху Порти данак од годишњих 15.000 дуката у злату. Њихови посланици бијаху примљени у Цариграду, као емисари бунтовнички, како би кад биле везе с ћесаром: сад осорно, сад љубежљиво. Један би час нагнали султана на рат, а кад би се овом хтјело мира, отправио би их без саслушања. Сибињ бјеше свагда отворен турским војскама. Бјеше пут којим пролажаше османска бујица, и кључ освајачке акције против запада. Сибињски данак бјеше право признање васалства и спољашњи знак врховне портине власти.

На крајноме југу царевине, Мисир би подложен Порти онако као Влашка на сјеверу. Након крвавога боја Ма-
Мисир. мелуци подлегоше броју војске и топовима султана Селима I. Последњи мамелучки султан бјеше објешен на вратима Кахире 13. априла 1517. Од то доба Мисир се проврже у турску аутономну провинцију, која плаћаше данак само кад би Нил био доста висок да натопи земље у Кахири.[1] Мамелуци сачуваше управу земље. Она двадесет и четири бега који владаху за мамелушког султана остадоше и надаље. Али султан шиљаше у Кахиру једнога свога пашу као генералнога намјесника и предсједника вијећа. Тек у наше доба (1840) поткраљу Мехмет Алији пође за руком помоћу јевропскијех великих сила, ослободити Мисир од посвемашне власти турске. Кедиват постаде нашљедан у његовој обитељи, те мало по мало Мисир стече готово потпуну самосталност

[1] de la Jonquière. Hist. de l'Empire Ottoman. Stanley Lane-Poolé. Историја турске царевине. Српски пријевод Чед. Мијатовића. Ниш. 1890. страна 103.

само што плаћаше Порти данак и обећаваше јој за вријеме рата војничку помоћ од 15.000 момака.

Ове три државе сачињаваху дакле ону обранбену линију о којој говорасмо и коју Турци наслиједише од Висантинаца. Само се те државе могу назвати харачарске,[1] јер данак (или, како Дубровчани говораху: харач) оне не плаћаху у замјену трговачких повластица, или да уклонивши погибао рата зајамче слободу, него као *признање фактичнога суверенства портина.* Ова се мијеша у њихове унутарње послове. Има, више или мање, дијела у влади. Диже и обара владаре. Споља их донекле заступа као суверенска држава свога васала. Оне живе као аутономни удп османскога царства, чланови су великога државнога организма чије је сједиште у Цариграду.

Сасвијем је друге државоправне природе данак који плаћаху Порти *Ћесар, Млеци* и *Дубровник.*[2]

За сиљење османскога царства у XVI вијеку врло је значајна чињеница, што су двије од најмоћнијих држава у кршћанству имале откупити мир од Порте плаћањем данка. Кршћанство се бјеше научило држати угарскога краља (позније њемачкога ћесара) и млетачку републику за два бранича вјере на суху и на мору про-

---

[1] Ми се служимо овом ријечи за то што се у романскијем језицима говори tributarius (Stato tributario, Etat tributaire tribut-pflichtiger Staat). Од ријечи данак није нам познат адјектив него ако би се опаким германизмом рекло: «данкодавац» или «данкодав». Харач је до душе у нашему народу нешто друго, бива оно «што се плаћа (у турском царству) од мушкијех глава почевши од седам година па до смрти» то је знак потпуна поданства. Али видјећемо послије како су Дубровчани дали овој ријечи знаменоваіье *данка* бива онога што једна држава плаћа другој и да се само харач спомиње као трибутум у дубров. писаца. Видјећемо такођер како је неке наше историке завео синонимизам, а како су из њега хтјели извити сасвијем погрешну чињеницу да су се дубровчани сматрали као поданици султанови.

[2] *Тунис* и *Алжир* плаћаху такођер данак султану. И ове државе бијаху у пола независне. Шта више Тунису признадоше остале велике силе потпуну независност, јер имаше активно и пасивно право посланства (droit de légation actif et passif.) B. Haffta. Geffeken, Cours de Droit International, Calvo. Droit international.

тив навале османлијске. За то претрну од страха када се Сулејман Сјајни тријумфално прошета Угарском, поломи угарско оружје (1526) и угарску државу, док на мору Капудан-паше задаваху млетачкоме угледу тешке и непоправљиве ударце. И једну и другу државу присили Порта да држе неке земље од султанове милости. Код тијех земаља бјеше сама граница царства. Данком признаваху обје да је граница сумњива, и да једнако опстоји могућност новога рата. Не као да би Порта била остригла штогођ од независности тијех великијех држава. Али чарни утјецај једне и друге на Истоку поче знатно слабити откад царски ризничар стаде примати у своју касу данке ћесарске и дуждове предате од упрепашћених поклисара.

Пошто Сулејман уђе у Будим (10. септембра 1526.) те његов љубимац Запоља прими угарску круну као цар-

Ћесар. ско лено, Фердинанд аустриски, изабран за краља од „народне странке,“ поче настојати да осујети уговарања Запољина са Портом. Посланици Фердинандови након девет мјесеца сужањства у Цариграду, повратише се са одговором: „Ваш господар није досад ни пријатељевао ни међио с нама, али биће и то до скора. Реците „да ћу му доћи у поход са свим својим силама и даћу „му ја сам што зажели. Нека се приправи на поход.“[1] Тако започе крвави бој са њемачким царством који се доврши срамотним примирјем од год. 1547. Надвојвода Фердинанд обвеза се плаћати султану годишњи данак од 30.000 дуката, а мораде трпјети да га велики везир слуга султанов, назове „својим братом!“[2] Султан задржа под својом сизеренском влашћу сву Угарску и Сибињ. Залуду Фердинанд прикриваше понижење говорећи кроз уста

[1] de la Jonquiére, op. cit. стр. 228.

[2] «eine Summe» вели Цинкајзен II. 864., «welche von öst. Seite «immer noch mit dem mildern Namen einer «*Pension*» bezeichnet wurde, «in der That aber nichts anders war, als wofür es die Pforte nahm. ein «jährlicher Tribut.»

својијех посланика, да је оно што плаћа султану „*пенсија*“ а не „*данак.*“ Брутална чињеница противљаше се његовим ријечима.[1] Сваке године мјесеца марта, баш као скромни Дубровник, хабсбуршки владалац шиљаше у Цариград свога посланика са данком. Француски посланик de Gontaut-Biron[2] описује један такви долазак год. 1608. Поклисар гроф Херберштајн приступи султану приказавши му драгоцјене дарове, све што бјеше укуснијега створила њемачка умјетност. „Али,“ вели Gontaut-Biron „најгоре „би велика свота новаца коју предаде Хазнадар-Баши „портином, и који је прими у име данка, премда посла„ник говораше да је дар.“ Ну тај дар толико бјеше данак, да одрицање ћесарово да га плати бјеше вазда casus belli.[3] За то и Ћесар добро настојаше да се примирје на вријеме обнови. И године 1568. након смрти цара Сулејмана под Сигетом би доиста обновљен. Ћесарови посланици платише 40.000 дуката министрима портиним да би се ова задовољила са данком првом уговореним. Шитваторошким миром (1606) Порта опрости Аустрију од плаћања годишњега данка те се задовољи да прими „само за једанпут двјеста тисућа дуката.“ Ну до вашварскога мира (1664) би примирје, јер Порта не признавише трајнога мира са невјерником, више пута обновљено, и Ће-

[1] Stanley Lane-Poole op. cit. 118.

[2] Ambassade en Turquie de Jean Gontaut—Biron, Baron de Salignac 1605 à 1610. Correspondance diplomatique documents inedits, publiés et annotés par le C-te Théodore de Gontaut—Biron. Paris. 1889. стр. 426—427. Ово знаменито посланство доћи ће нам врло често под перо. Зато ћемо га наприједа просто означити: Gontaut—Biron. Corr. diplomatique са даном и годиштем депеше.

[3] «On peut mettre avec raison» говори Рико op. cit. стр. 167. «au rang des tributaires du Turc l'Emperéur d'Allemagne, que nous plaçons par honneur le dernier en un lieu peu digne de lui... Il est vrai qu ils (sc. les 30.000 ducats) ne furent payés que les 2 premières années qui suivirent la paix» (Овде je Рико слабо обавијештен) «que les Allemands se dispenserent aprés ce temps là de les payer» (то не би него тек након шитваторошког мира 1606) et que les Turcs l'ont prudemment dissimulé. Mais ce manque de payment leur sert toujours de prétexte, quand ils veulent faire la guerre en Hongrie.»

сар опет присиљен да плати данак. Заман ћесарови посланици настојаваху да прекину стање које понижаваше Аустрију пред Кршћанством. Не успјеше ни у томе да султан промјени начин говора са Ћесаром (Ти мјесто Ви) ни да му барем признаде наслов угарскога краља.

Млеци нијесу били срећнији од Ћесара. Истина је да су они више од угарскијех краљева додијали Османлијама. Мегдан Републике Св. Марка са Портом испуњује велике и сјајне странице повијести свјетске. Република није мало допринијела да се бујица освајачка потисне са Запада и да се кршћанство ослободи од погибли нове провале варварске. Али узмемо ли све поједине фазе те сталне многостољетне војне па погледамо ли везе млетачке са Портом, видјећемо двије чињенице које знатно слабе све што Млеци учинише за ствар кршћанску. Прије свега у многијем судбоноснијем случајевима позитивна трговачка природа млетачка одврати их да помогне Јевропи кад је највише Јевропи требало обране; друго, налазимо да су се многе и сјајне побједе млетачке проврглe често, различитијех околности ради, у поразе, у дипломатске неуспјехе. Тако можемо тврдити да коначни обрачун веза млетачких с Портом излази на корист ове пошљедње. Заиста бјеше несносно оном охоломе патрицијату чија застава лепршаше славно и владичанствено по водама левантским, плаћати данак Турчину и признати да прима у њега неке земље као васал од свога господара. Али се и то зби, и неколико пута. А данак се скине са државне књиге портине само онда када све те земље, за које га Млеци плаћаху, падоше под јарам османлијски. Првом Млеци почеше плаћати данак Мехмеду II. Велики рат који доврши заузећем Скадра (1478) изнеможе Рапублику. Сенат се накани тражити пошто по то мир у освајача Цариграда. Мир би склопљен 25. јануара 1470. под најтежим погодбама. Република обећа да ће плаћати годишњи данак од 10.000 дуката у замјену слободнога бродарења у Црном Мору,

и сто тисућа дуката у двије године као накнаду за све што је султан имао прије искати од Млетака. У истоме миру предадоше се градови Скадар, Сталимене, и многи други градови у Мореји. Једина корист Републикина бјеше имати и на даље свога посланика (баила) у Цариграду који је могао вршити правду над млетачкијем поданицима.[1] Други велики уговор мира са Сулејманом Сјајнијем[2] утврди, па и повиси данак. Република уступи овај пут градове Napoli di Romania и Малвасију. Мало касније поче плаћати данак и за острваЦипар и Занте. Али за кратко. Након побједе код Лепанта (1572), која се великим дијелом има приписати дужду Себастијану Вениеру, Млеци бише остављени сами од савезника, и присиљени да склопе с Портом срамотни мир 7. марта 1573. Млеци уступаху Турцима Ципар, обвезаше се и на даље плаћати данак за Занте па и ратну накнаду од 300.000 дуката. „Било би се рекло“ опажа одлични млетачки историк „да нијесу Млечићи него Турци извојштили побједу код Лепанта.“[3] На тај начин, све до пада Кандије (1669) млетачки баили платише Турчину данак и говорише о њима у извештајима с непритајеном зловољом.[4]

Мимо овијех примјера, везе дубровачке са Портом указују се као нешто сасвијем особито. Експансивност

---

[1] *Zanotto,* Storia di Venezia, I., стр. 539.

[2] 2. октобра 1540. B. ib. II, 41.

[3] Op. cit. II, 81.

[4] У свакоме извештају о своме посланству у Цариграду Баило набраја портине дохотке. Ево, за примјер, рубрику данака у извјештају Доминика Тревизана год. 1554.: Dalli tributi, overo imposizioni di diversi regni e provinzié, si traggono 96.000 ducati, avendosi:

Dalla Mold. e Val.	20.000
Dall' Ungheria	30.000
Dalla Transilvania	10.000
Da Ragusi	12.000
Da Scio	10.000
Da tutte le altre isole	6.000
Da Vostra Serenità per le isole di Cipro e di Zante	8.000

B. Alberi. Relazioni degli Amb. Veneti al Senato, и т. д.

дубровачке самосвојности једва се могла крјепче и значајније објавити него ли плаћањем данка Турчину. Републику не присили ни нужда, ни нападај, ни освојење да извојшти у Османлија ту гаранцију своје слободе. Њезина мирољубива политика нађе нову примјену и нову оријентацију ономе староме систему плаћања новаца у замјену користи који провејава кроз све везе са српскијем владарима. Гаранција се та, тога ради, првом указује у повијести нашега града као дјело трговачке политике. Послије освојења српскијех земаља, на ту се основу уцијепи државоправно уређење добра сусједства.[1] Али то сусједство није могло бити него живовање једне од најслабијих уз једну од најсилнијих држава на свијету. То и означује треће лице данка, бива очување неповрједности дубровачкијех земаља и дубровачке слободе. У републикином данку ваља, дакле, видјети састављену, многоструччну државну радњу, баш како састављена бјеше сама природа тога организма. Данак бјеше поклонство слабијега јачему, бјеше измјена трговачкијех користи; magna carta католичке цркве на западу Балкана; бјеше знак пријатељства освећенога часном старином и силним заклетвама;[2] бјеше напокон умјерена задовољштина пожуде варвара за владањем. Према кршћанству пак плаћање данка бјеше парадоксални знак слободе. Плаћање новаца и на Истоку и на Западу, бива једноличност системе примјењене на различите ситуације и на различите државе одрицаше свакоме право да од-

Дубровник.

Природа Дубровачкога данка.

[1] «Земља них» говори сам цар Мурат II. год. 1430. «да буде беззабавна од сусјед них, који јесу у повељи господства ми.» Повеља дата 6. децембра 1430. у Једрени (Миклошић — Monumenta Serbica Br. CCCVIII).

[2] Ево нпр. заклетве султана Бајазита II. у уговору потписаноме у Једрени 22. новембра 1481. «Тако ми очине и дедине душе, и тако ми «живот децах мојих, и тако ми пут, што путују, и сабљу с којом се «опасују, и тако ми рка пророк божиих и великога пророка нашега Му«хамеда и тако ми 3 мусавств. што верујемо и исповедујемо и почитамо «ми мусулмани, и тако ми веру коју верујемо, и тако ми господа бога, «који је створио небо и земљу....» (Миклошић. Mon. Serbica CDXLIX). Овакијем се клетвама Мухамеданац није могао лако огријешити!

плаћања данка извије неко више право господовања над једном државом која се даваше свакоме а отимаше свему свијету.[1]

Пошто Дубровник одрече угарскоме краљу вишеградски уговор (1526) јаче се приљуби Порти и савршеније уреди редовне везе са Турцима, е да би се опростио погибљи својатања западнијех власти, особито Млетака. И тако, једини од пограничнијех држава Порти, Дубровник основа на том данку цио један систем. Претече нову политику јевропскијех великих сила према Турској служећи се њом да ујемчи у кругу својијех интереса равнотежу без које би на јужноисточној обали јадранскога мора прикрила једна велика држава слободу једне друге.

Дубровачка фразеологија не тумачи праве везе с Портом.

Не смије нас саблазнити фразеологија дубровачке канцеларије и дубровачкијех поклисара према Порти у XVI. и XVII. вијеку. Нема, цијенимо, државе која је више плаћала ријечима него Дубровник. Читати писма, говоре, прошње, наруџбе онијех који сами себе називају „poveri Ragusei" рекло би се да нема потиштеније државе на свијету, и да су Дубровчани султанови харачари као српска раја. А опет не можемо рећи да Дубровник није знао што је дужан своме достојанству. Видјећемо дана у његовој повијести кад му пријетња смрти и битни интереси државни ставише на уста јаке ријечи, распалише у његовијем синовима ведру вољу жртвовања. Али, сасвијем тијем, дубровачки геније, који је на тијесном пољу својих спекулација у којечему пре-

[1] Занимљиво је видјети како је један њемачки путник у Свету Земљу год. 1483. *Иван гроф Солмс* схватио баш овако прецизне државоправне везе Републикине. Племенити ходочасник говори: «In welcher «Statt (sc. Ragusa) di Gemein für sich selbst ist und selber herrscht, und «erkennet *keinen andern Herrn, denn dass sie dem König von Ungarn «jährlich Tribut gibt, dessgleichen thut sie auch den Türken, damit sie «Frieden mit ihm haben.*» Beschreibung der Meerfahrt zum h. Grab. 1483. припопћио D-r II. Матковић у Radu XLII (Путовања по Балканском Полуотоку).

текао велике државе, изрекао је био четири вијека прије мисао Наполеона Великога који говораше својим поклисарима: „Пузите, ако треба, двије уре по трбуху, али „добите оно што тражите.“ На ниједноме двору као на султановоме није та реченица била од непосредније силније користи! Ну савијање дубровачкијех поклисара у Цариграду не умањи ни мало суверенство републикино. Порта се нигда не умјеша ни у спољашње ни у унутрашње ствари дубровачке. Ако је спољашња политика Републике Св. Влаха била често одређена њезиним везама с Портом, то не би пошљедак ни уговора ни сталне оријентације, него слободна радња владе којој бјеше повјерена светост слободе и државни интереси најособитије врсте.[1]

---

[1] Неки наши писци, не познавајући ни мало то особито лице дубровачке повијести, настојаху да прикажу Дубровчане као просте харачаре, бива поданике Портине. Свак види апсурдност те ријечи која се једино може оправдати слабим знањем дубровачке повијести.

О употреби ријечи *харач* и *харачар* (carazzaro) у дубровачкијем списима рекли смо коју на другоме мјесту (В. стр. 73). Надодајемо да су српски преводиоци државних писама преводили *tributario* у *харачар*, јер та ријеч бјеше најпознатија на нашијем странама, а опет једина разумљива Турцима. Њом се служе Гундулић, Ј. Палмотић, Ђорђић и т. д. (*харачлија* један пут у Палмотића В. те ријечи у Акад. Рјечнику) не дајући јој, међутијем, ни мало значење онога харача што плаћаху кршћански поданици султанови. Да ни сами Турци нијесу узимали дубровачки данак за харач, најбоље је томе доказ, што се харач рајин уплаћиваше у *Мирију* бива у државну благајну, а данак се дубровачки и молдавски и т. д. примаше у *Хазну* бива у особену цареву благајну, као у знак да се данак плаћа османскоме владару као заштитнику другога владара, а не да држава, као организам, има супремацију над једном другом државом (Виђи Cantu St. Universale стр. 234. и Albèri, Relationi passim). Доста је пак завирити у гласовите извјештаје млетачкијех посланика XVI и XVII вијека (В. Albèri и Barozzi et Berchet) да се увјеримо да су ондашње велике силе, а међу њима Млеци којима бјеше највиша наслада понизити Дубровник кад гођ су могли, да су, велим, врло добро знале знаменовање интернационално дубровачкога данка. О овим извјештајима биће говора на другом мјесту.

Али није само фактично било неозлеђено суверенство Републике плаћањем данка, него и теоретично. Класичку ријеч: «Protectio non involvit subjectionem» потврдила је модерна наука: «Сама чињеница» вели Хефтер (Cours de Droit International изд. Geffckena стр. 58. n. 8.) «плаћање данка не умањује суверенство једне државе. Силне поморске вла-

Република плаћаше Порти осим данка и још т. зв. ђумрук. Поврх тога имала је даривати султана, великога везира, паше од дивана, паше намјеснике и напокон је имала проспипати десно и лијево новаца као *мито*, кад би гођ требало да извојшти какву нову повластицу. Пуно је дакле новаца слала Република Турчину. Али се опет не може порећи да је у замјену добивала силнијех користи.

Данак није био вазда исти. Од онијех првијех 500 дуката, који намириваху умјерене жеље првијех Османлија,

сти плаћале су данак Барбареским државама.» Други модерни писац (Esperson, Diritto diplomatico Torino 1872. стр. 7.), још јасније говори: »Per quanto è poi degli Stati tributari, la cui esistenza è egualmente ri«conosciuta dal Diritto internazionale positivo siccome essi pel pagamento «del tributo ad un altro stato, *non lasciano di essere considerati come «sovrani,* godono del Diritto di rappresentanza all' estero.» Зна се нпр. да гусарска држава Алжирска бјеше присилила неке државе да јој плаћају прави двогодишњи *данак*. Неке друге опет, међу њима сам *Дубровник* и Млеци не плаћаху данка, него ношаху алжирскоме Деју годишњи дар (В Eugène Plantet Correspondance des deys d'Alger avec la Cour de France 1579—1833, Paris, 1890. Introd.). Хоћели се рећи да су оне прве државе плаћале «рајин» харач Алжиру или биле њему подложне? Видјели смо да су и самоме Тунису, док бјеше у најтјешњој свези са Портом, те јој плаћаше данак, признали вазда потпуну самосвојност. Ако, напошљетку наноменемо да се Порта није никада ни толико мијешала у Дубровачке послове колико је угарска круна у задње доба своје заштите, тада ћемо потпуно разумјети природу веза дубровачких с Портом. Да, истина. Наћи ће се (а видјећемо и у овом дјелу много примјера) да су Турци често говорили Дубровчанима мало мање него као својим поданицима. Али тим се говорима мора дати она иста и још мања важност од оне што се дава дубровачкој фразеологији. Турци говораху свакој држави мање или више у тону господара своме слузи. За два пуна вијека, Султан тикаше самога Ћесара, а о његовијем посланицима говорио би као о коњушницима. Како ће тек говорити маломе Дубровнику? Видјећемо, међутијем, да је начин говора био како би који султан владао и како би које везе биле с Републиком. Много пута говораху у тону пријатељства и штовања.

Након свега тога, једва се може вјеровати да су учени људи могли падати у такве прагматичне блудње, па још и с неком насладом понављати као што н. пр. Љубић у својој расправи: «О одношајих међу Републиком Млетачком и Дубровачком» Загреб 1868. III. стр. 5. n. 3. и IV. стр. 176. биљ. ријечи француског консула Le Maira у Корону који бјеше површно обавијештен као вазда сви Французи, а особито они XVIII. вијека. Све су Љубићеве опаске о Дубровнику и Порти налик на ову, па им ваља одрећи сваку критичку и историчку цијену.

данак поче прогресивно расти како би се кад срећа насмијала освајачу. Све што се овај више приближивао дубровачкијем земљама, све би више тражио новаца у замјену трговачке слободе и мира. Док се стално не заокружи данак, овај би измјенице растао и падао. Кршћанска војска погибе код Варне, данак се повиси на 1000 дуката (1445) Мехмед II. ступа на пријесто (1451) данак опет расте на 1500 дуката. Након освојења Цариграда, султан се жали на Републику, која је закрилила грчке учене људе, данак се подиже на 5000 дуката (1454) Дубровник прима Скандербега а мало година послије његове смрти данак се подиже на 8.000 дуката (1471). Један Дубровчанин брани са Лореданом бедеме скадарске (1474) данак се опет подиже на 10.000 дуката. И опет када Мехмед закрајини на Род да притисне за тијем Италију, те кад Дубровник бјеше на рубу пропасти, изнесе га повишење данка на 15.000 дуката, а већ од прије плаћаше 12.500 дуката како ће плаћати и позније до свршетка. Страховитога освајача више нема. Мирољубиви султан Бајазит ступа на пријесто. Данак пада за три тисуће дуката. Осваја Херцеговину и задњи се над српскога свијета савија и пада (1482), данак опет расте на 12.500 дуката. Од то се доба данак више не повиси систематички. Видјећемо да је неколико пута Порта тражила више и да је Дубровник имао често да јој ублажи зловољу кадкад и три пута већом свотом новаца. Али то бијаху изузеци, анормалне везе које би се скорице уредиле и умириле радњом дубровачке дипломације. Часом за Сулејмана Сјајнога, чије стално пријатељство према Републици није мало свједочанство за пространи и државнички његов ум, Дубровник плаћа Порти само 10.000 дуката. Али за његовијех нашљедника данак се опет повиси на 12.500 дуката, па на томе и остаде до задњега часа (1804). Данак бијаше уговорен у златнијем угарскијем дукатима који се зваху у дубровачкој канцеларији талијанском ријечи: „*Ongari*.“ У признаницама султанским говори се на просто

Колико је Република плаћала у име данка.

о дукатима каткад са придјевком „млетачкијем.“ Са свијем тијем упоређиваху се новци угарски са новцима турскијем који, од прилике, одговараху дукату. Та се врста новца углави као неким обичајем. По свједочанству самијех државнијех упустава посланицима, у Ахтнами се говорило само о „комадима кована злата“ — ori stampati — Узе се пак да су ти „ori stampati“ турски *шерифи* по 270 јаспра сваки.[1]

Данак се шиљаше у Цариград сваке године. Овако остаде до Пожаревачког мира. Послије тога плаћаше Дубровник сваке треће, или сваке друге године, онако како би биле прилике Царства и нови заплетаји на Истоку. У име ђумрука, бива оштете за то што не плаћаху царине по Царству (него у саме три пријестонице Цариград, Једрена и Бруса) плаћаху Дубровчани на годину сто тисућа јаспри. О томе ће бити на другоме мјесту обилна

Дарови. говора. Долажаху, на пошљетку *дарови*. Данак бјеше државни чин, дарови пак утврђиваху пријатељство према оној француској: les petits cadeaux entretiennent l'amitié. У томе би Дубровник на гласу, а особито према Порти чију нарав Република познаваше као ни једна држава на свијету. Бјеше дарова прагматичнијех, бива онијех које стари обичај бјеше проврגао у закон или бијаху утврђени у самијем уговорима. Од те су врсте прије свега кнежеви дарови султану. Великоме везиру шиљаху се двије врсте дара. Једна бјеше она позната у дипломацији под именом: „de joyeux avènement“ бива кад би султан или велики везир па и који му драго достојан-

[1] Commissione agli Ambasciatori del Tributo Giugno Antonio di Resti e Marino Marino di Caboga од 13. јулија 1706. (Држ. Архив). Златни дукати (ongari) имаху вриједност данашњијех 11 франака и 50 сантима. Републикин данак износио би по томе у данашњем новцу годишњијех 137.500 франака или 68.750 аустриских фиорина. А да би се видјело колико је било оновремено богаство а колико је сиромаштво Дубровника у наше доба, напоменућемо да је сам данак Порти (без дарова, без ђумрука, без мита) био за 6.051 фиорина већи од свеукупнога годишњега дохотка опћине дубровачке који за годину 1893. изнаша самијех 51.699·07 фиорина!!

ственик, ступао на владу. Друга врста бјеше обични дар посланички кад би год долазио у Цариград.[1] Турци враћаху дарове даровима. Умјерено дакако, јер Турчин воли примати него ли давати. Али опет пријатељство и користи тога дубровачкога пријатељства они познаваху добро и признаваху радо. У Државном Архиву има двије дебеле књиге са натписом: „Dona Turcarum.“ У њима државни тајници биљежаху дан за даном све што би год Република примала на дар од Турака. Има их за три вијека. Доста је то да видимо колико источнога сјаја бјеше у Дубровнику. Султан, велики везир, паше од Кубе, Беглербези Романије и Азије, Босански паша, херцеговачки санџак, војеводе невесињски, требињски, новски, никшићски, кадија цернички, емин неретљански, све што је чиновника по турскијем земљама шиљаше дарове Републици. Бијаху то, већим дијелом, турски ћилими, узде, доламе, саруци, седла.[2] Ово бијаху обични дарови свим владарима, цару рускоме као и кнезу дубровачкоме. Само што овај не примаше ништа за себе него све предаваше држави за опште потребе. Дарови на против сјеверноме цару једнако се блистају у биљурним орманима Ермитажа.

Колико је Република трошила на посланства и на дарове? О томе врло различито говоре сувремени писци.

---

[1] Видјећемо који се дарови даваху султану и његовијем министрима кад буде о њима говора.

[2] Ево неколико примјера међу тисућама:

11. Julii 1566. gli SS.-ri Ambasciatori del Tributo Simone Mar, di Menze et S. Gio. de Giorgi hanno portato due veste di velluto rosso fodrate di panno; le quali gli furono donate dal Gran Signore; et sono statè consignate a S-r Franc-o Nic. di Sorgo, si come egli stesso ha confessato.

18. Settembre 1579. Il Beglerbeg di Romania mundò in dono alla Signoria tre tapeti stimati ducati 15.

29. Giugno 1582. Il Voevoda che venne dal S. Sangiaco (di Erzegogovina) per prendere i falconi porto in donò un tappeto ed una briglia.

10. Decembre 1590. Michele di Goze et Lutiano F-co di Caboga Ambasciatori ritornati da Constantinopoli consignorno le due vesti di vellu to di Pursia loro donate dal Gran Turco le quali furono donate al suddetto Camerlengo. B. Dona Turcarum I. A. 1566—1593. Државни Архив.

Рико[1] говори да Дубровник плаћа за дарове и друге трошкове 7.500 дуката повише данка. Посланик француски у Цариграду de Gontaut-Biron (1605) рачуна ту своту на двије до три тисуће. Он вели, да је главом видио три пута посланике да плаћају данак султану.[2] Опет други другачије говоре.[3] Истина је ова. Дубровник је трошио како би га потреба натјерала да троши. Бјеше одвише мудар економ а да би се везао на некакав систем са људима који немаху никакав. Често би се спасао са најпотребнијим дарима. Врло би често опет просипао новац да добије какву корист или да одврати какву погибао. Тако је нпр. за распре дубровачке са Кара-Мустафом посланик Маројица Кабога понио са собом за трошкове посланства 8847 дуката, а, повише тога, потрошио у Цариграду још десет тисућа.[4] Република је добро знала да је за исквarени цариградски двор новац прва ствар, основа и разлог свакој његовој радњи. Знала је да би

Колико је Република трошила у Цариграду.

[1] Op. cit.

[2] Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut-Biron. Relation inédite précedée de la vie du Baron de Salignac par le *c-te Theodore de Gontaut Biron*. Paris. 1888. Ово се мјесто налази у глави VII. тога извјештаја (de l'Ancienne cité de Raguse, de l'ordre, de ses magistrats) коју је издавач само фрагментарно приопћио, а ја преписах из изворнога рукописа у Bibliothèque nationale у Паризу fonds français № 18076 fol 15-to преко пријатеља господина C. Cauderc на чему му срдачна хвала. Имаћемо прилике служити се тим знаменитим извјештајем који је претекао издање већ поменуте Correspondance Diplomatique истога посланика.

[3] Млетачки Баило у Цариграду Симон Контарини у своме извјештају Сенату године 1612. говори да дубровачка господа плаћају 6.243 дуката дарова Порти мимо данка, бива у све 18.743. А опет Баило Алвизе Контарини (1636—41) говори «di presenti distinti e particolari ali Bassà ed alle Sultane, se ben di *pochissimo prezzo*» (B, Barozzi e Berchet, Relazioni passim). Видјећемо да се о томе не може изрећи суд него сваком пригодом.

[4] Види у II. књизи овога дјела. Биће поучно упоредити трошкове дубровачке са ћесаровим трошковима кад је још плаћао данак. Поклисар Барун von Preyner који бјеше пошао године 1575. у Цариград да измоли мир код Порте, потроши у све 89.200 талијера. У овој своти ваља бројити данак од 45.000 талијера, дар великоме везиру од 9.000 т. а изванредни *дар за продуљење мира* од 12.000 т. Колико је размјерно више трошио мали Дубровник!

Турци, како једном рече Фридрих Велики „за паре продали и оца и матер и својега великога пророка.“ Сила мита бијаше најјача полуга свега кршћанства у Цариграду, али је нико не подиже до виртуозности као Дубровник. Умјети дати кад је потребе, а одрећи на вријеме. Настављати предање, али не стварати погибне новине, дати онолико и не више, умјерено да се не олакоми много али да му се трбух умири. У тој непрестаној игри Република васпита небројена кољена и створи дипломатску школу прве врсте.

Вријеме је да приступимо питању о чијем рјешењу виси морални значај овога предмета. Ради би смо на име знати: имаху ли везе дубровачке с Портом само локални значај? Плаћањем данка султану, задовољавали Дубровник само трговачке тежње ниже врсте, или се одужује оној цивилизацији која га роди, вјери која га задоји? Радња дубровачка на Истоку дотиче ли се какогођ које странице повијести цивилизације, или процес стварнијех свагдањијех потреба пролазнога живота једне шаке људи? Ступа ли Дубровник на Истоку као опћина или као држава?

Ово су, од прилике, проблеми које смо накани да ријешимо на основи исправа које случај изнесе живе од свеопћега расула дубровачке прошлости.

Колонијална дубровачка политика на Истоку.

За дубровачку персоналност имамо живо свједочанство у његовој експанзивности преко међа мале своје државе. Одмах, у почетку, удара нам у очи ова црта града. Дубровник просипље здраке своје особности ван својијех бедема. Има вас ход и начин владара, па као такав у првом реду колонизава, дава себе на далеко оснива свој лик у туђему свијету. Дубровник осјећа, умјерено али трајно, све драгости и све досаде које су природне свакој мајци — отаџбини. Ово је што га, мимо Млетака, подиже над осталијем опћинама Јадранскога мора и што доказује да је пребродио ембрионално стање опћине, а подигао се на државу. На једној страни Задар,

Јакин, Спљет, Котор, Бари, просте аутономне опћине које гледају у свијет кроз туђе очи. На другој Млеци и Дубровник, носиоци државнога материнства, два различита огњишта самосвојне еволуције. Исту појаву у осталоме видимо, и у Тиренскоме мору: Ђенова и Пиза виша су еволуцијонска врста од Амалфија, Ливорна и Марсиље. Млеци и Дубровник раздијелише Исток према узајамном географском положају, те историчкој еволуцији. Република Св. Марка просу своје колоније по обалама грчке и азиске Леванте. Млетачка се ријеч чује од Матапанскога рта до Тауриде. Дубровник једини нашљедник југословенских царстава на потурченом Балкану, просипље своју дјецу по суху у накрст од Требиња до Силистрије и од Биограда до Једрене. И једна и друга држава основа и настави ту радњу како је која могла и знала. Срећнији богатији и јаки Млеци, мимо *факторија* као Дубровник, знадоше освојити веће дијелове грчкога свијета и њима управљати како Шпањолци управљаху прекоморске колоније, бива политичким апаратом, војском на суху и на мору, те досељењем *en masse!* Дубровник се имао, напротив, задовољити отворенијем факторијама у градовима под туђом влашћу, па у њима поред освајача, ширити трговину, владати својим поданицима, бранити вјеру и помагати држави.

Постање и еволуција дубровачкијех колонија.

Дубровачке колоније имају све једнак почетак. За вријеме државе српске, босанске и бугарске трговина бјеше сва у рукама дубровачким. Српски нам споменици свједоче за небројену дубровачку властелу и пучане који наставаху у самијем мјестима њихове дјелатности. Па град бјеше малашан, а слобода, од природе, плодоносна. Преобиље дубровачко дакле путоваше у свијет, особито по Балканскоме Полуострву, знајући да их држава прати будним и брижљивим оком. То рјечито говоре трговачки и државоправни уговори републикини са српским и бугарским владарима. Пошто се кршћанске цркве провргоше у џамије, и дође да влада варварски

народ, Дубровчани на Балкану не одрекоше се својих колонија па се шта више окупише око новијех „дубровачкијех“ цркава, и, остављајући отаџбинској влади да уговара са Турчином, утврдише јаке трговачке организме по свима главнијим градовима.

Али ова промјена владања у нашијем балканскијем земљама промијени и средишта дубровачке радње у XIV. вијеку, и у првој половици XV. вијека. Босна и Стара Србија велико су поље обрта и трговине, а на том пољу су мјеста знаменита која се другом половицом XV. вијека готово и не спомињу. *Ново Брдо* бјеше разглашен рудник сребра и олова. Тамо, мимо њемачкијех Саса, Дубровчани бјеху најокретнији најбројнији за копање и ваважање руда. У њему наставаху гране многобројнијех властеоскијех породица неке као велики трговци, а неки као власници рудника.[1] У томе мјесту, па у *Сребрници* и у *Зворнику* на међи босанско-србијанској, готово сва трговина бијаше у дубровачким рукама. Имаху богатијех колонија, монопол меса, муке (брашна) и вина; каравани од триста и више коња одлажаху и прилажаху међу Дубровником и овим мјестима, а подизаху се како на пр. у Зворнику манастири. Тада Дубровник бјеше, дакако, на врхунцу своје политичке и трговачке моћи. Колонијална велика задруга у Босни и у Србији бјеше родила небројеним обртима и фабрикама у самоме Дубровнику.[2] Само тако град могаше одржати конкуренцију са Млечићима и Ђеновезима који уживаху такођер великих повластица по српскијем земљама. Али након освојења српскијех зе-

---

[1] В. D-r Константин. Joc. Јиречек. Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mitelalters. Prag. 1879. стр. 45. Писац набраја ове породице које наставаху у Новом Брду: Bobali, Benessa, Binzola, Croce, Gisla, Martinusio, Menze, Mloscagna, Prodanelo, Proculo, Ragnina, Resti, Volcio, Bona, Caboga, Gozze, Gondola, Pozza и Saraca.

[2] У Дубровнику цвјетаху мимо вуненога обрта још многи други, пошљедица велике трговине са Босном. Тако нпр. прављење свите, лијевање метала, прављење сапуна, фабрика стакала и т. д. Јиречек, op. cit. стр. 59.

маља, Дубровник одржа побједу над Млецима и над Ђеновом. Његов словенски значај, темпераменат природан онијем земљама велики и снажни уговори са Портом која се мирне и мале дубровачке силе није могла бојати, напокон географски положај допринијеше сиљењу дубровачкијех колонија на пропаст млетачкијех. Млеци бише потиснути на Исток Балкана, особито на левантске воде, и трговина дубровачка завлада сама на суху од Требиња па све до дунавскога ушћа. Али стара мјеста бијаху пропала у оној силној бури. Сребрница, Зворник, Ново Брдо нијесу више него проста турска села. Освајач гради нове градове, или подиже многе заборављене, јер је њему највише стало да створи обранбену линију, и да истражи успомене несталијех краљевина. Биоград је на пр. турско чедо. Он има Турцима да захвали стратегиску и трговачку важност првога реда. Ова децентрализација градова биће разлог познијој гравитацији Србије око подунавскијех држава. Тако се редом подижу Сарајево, Травник, Мостар, и на Истоку Нови Пазар, Прокупље и Софија, градови који се у средњем вијеку једва напомињу. Дубровчани пођоше за тим гибањем градова. Великим повластицама основаше знамените и богате колоније које проживјеше три вијека док се не пресуши извор живота у самој мајци — отаџбини.

На Дунаву је *Биоград* стовариште првога реда. У њему има мноштво дубровачкијех трговаца.[1] Колонија је

Биоград. под заштитом светога Лазара, има свој печат, врши грађанску и казнену власт над дубровачким држављанима.[2] Колонија има лијепу цркву са жупником за

---

[1] Гласовити путник *Marc Antonio Pigaffetta* у своме путопису године 1567. (изд. Матковић у Старинама Југословенске Академије. XXII. 1890.) говори: «molte botteghe di mercanti Ragusei.» Мало година послије *Герлах* пише да у Биограду највише дућане имају Дубровчани (Rad., књига CXVI).

[2] На печату је лик св. Лазара са околним натписом: SIGIL. COЛO. MERC. RAGVSI. BELGRAD. — S. LAZARVS. — Отисак тога печата нађосмо у писму колоније Сенату 20. новембра 1670. Држ. Архив. *F*-о LXIV. Бр. 2051. Processi politici e criminali dall' anno 1665—1679.

Биоград и за сва околна мјеста.[1] Год. 1552. Тројан Гундулић оснива шта више у Биограду српску штампарију.[2]

Настављајући ток дунавски сусретамо Рушчук (Руси или Бенчик). У XVII. вијеку има двије тисуће кућа и велики промет бродова. Колонија дубровачка има цркву и капелана за град и за ближња села и паланке.[3]

Рушчук.

Силистрија има Дубровачку колонију и цркву. За њом се реда *Бабадаг* код дунавскога ушћа са црквом и капеланом који врши службу за све остале дубровачке колоније *Изакчу*, *Исмаил*, *Тулчу*, *Бендер* и *Килију*.[4] На источној части Балкана цвјетају дубровачке колоније *Провад* са црквом *Варна*, *Шуман* и *Базарџик*.

Силистрија. Бабадаг.

Провад.

Стара царска престоница *Једрене* (Adrianopolis турски Едирне) која год. 1550. броји 30.000 огњишта, те се у њој сусретају трговци чак из Влашке, Угарске, Пољске и Русије, сијело је велике дубровачке колоније са подконсулом који зависи од цариградскога консула. Дубровачка је црква једина кршћанска црква која смије опстојати у царскоме граду. У њој се сахрањују дубровчани и они којима Република то допусти.[5] А дубровачко гробље ван града ужива повластицу да га чува зид од провала живина, што није дато ни једној другој вјери у царству.[6]

Једрене.

---

[1] Знамените догађаје дубровачке цркве забиљежићемо мало доцније.

[2] *Јиречек.* Geschichte der Bulgaren, стр. 460. s.qq.

[3] Diverse Notitie dello Stato della Christianita nei Regni di Bosna di Servia e di Bulgaria raccolte da me *Matteo Gondola* in occasione delle mie Ambascerie alla Porta per l'Eccelentissima Republica di Ragusa. Рукопис Југословенске Академије бр. 722. Мато Гиндулић написао је овај извјештај у Риму године 1675.

[4] «tutte» вели Мато Гондола op. cit. «situate alle ripe di Danubio, «che in quelle parti è prossimo a scaricarsi nel mare, e sono frequenti di «numero considerabile di questa natione.»

[5] Године 1678. ћесаров интернунциј измоли у поклисара Сека Гучетића допуст да сахрани у дубровачкој цркви у Једрену ћесарскога Ресидента Киндсберга. В. II. књигу овог дјела.

[6] У њему почива Влахо Кабога који умрије на путу у Цариград године 1750. као посланик к султану Мехмеду V. Његов син Џиво би

Пловдив (Philippopolis — Filibe) кога већ у XII. вијеку један писац зове „urbs praedita et sublimis metropolis.“[1]

Пловдив. има још концем XVII. вијека 40.000 душа. Њемачки крижари краља Конрада 1147. налазе предграђа у рукама западнијех католика бива Дубровчана и Млечића.[2] О том знаменитом развијању дубровачког елемента повијест мучи све до XVI. вијека када наша трговина почињаше већ нагињати на запад. Катарино Зено спомиње Дубровчане године 1550. а Јустинијани налази их „неколико“ године 1627.[3] Ну ова колонија како и она у Силистрији, пропада већ половицом XVII. вијека. У њој сједи жупник који обавља службу и у ближњему *Калишеву*.[4]

Али *Софија* је сијело највеће дубровачке радње и колонија првога реда. Кроз Софију пролазе велики трго-

Софија. вачки друмови у Србију, у Дубровник, у Цариград. Колонија приправља сукно en gros, има двије велике магазе и шиље свиту на све стране Леванте и преко

такођер посланик код Порте год. 1792. те нам остави кратки и сухопарни свој путопис што приопћи Енгел на крају своје «Geschichte des Freystaates Ragusa.»

[1] Anonymus Canisii (Види Матковић — Rad XLII. стр. 130).

[2] Тако D-r Матковић разлогом тумачи ријечи кронике онога времена. cf. ibid.

[3] Матковић — Rad LXII.

[4] Малобраћанин фра Hieronymus на својој каноничкој визитацији 25. јунија 1649. пише софискоме надбискупу Петру Богдану: «25. јулија посјетих град Пловдив, у коме нађох само десет католичкијех душа, трговаца Дубровчана. Не имаду ни цркве, ни и једне ствари којом би могли служити свету мису, него свештеник онијех села обичаје долазити у град планитом и калежом итд. на рекавши мису однесе ствари кући.» (Acta Bulgariae Eclesiastica — Mon. Slav. Merid. XVIII). Али ваља да су се ствари промијениле доцније, јер посланик Мато Гундулић спомиње (op. cit. passim) у Пловдиву «la Chiesa de Nationali ora servita da P Dionisio Osservànte di natione Raguseo, Capellano, il quale s impiega in oltre nel servitio de fedeli di Caliscevo...»

О *Силистрији*, пак, исти апостолски визитатор биљежи год. 1581. 25. фебруара. «Има осам кућа» (другдје говори десет) латина, четрдесет душа у све, дубровачки трговци. «Сада им је капелан фра Целестин са плаћом од 2000 јаспри на годиште. Добри су кршћани. Немају цркве. Свети се чини свршавају у једној соби али обећали су да ће саградити малу црквицу.» Ibid.

мора. Колонија издржава лијепу цркву са три олтара и жупника.[1] Сви путници XVI. вијека спомињу дубровачку опћину у Софији. Корнелије Шепер и Веспазијан Задранин коначише год. 1553. у Софији у властелина Бенедикта Ђорђића, и Шепер говори „да је град насељен понајвише од кршћана Дубровчана.“[2] Ћесарев курир Јаков Бецек, стигавши у Софију године 1564. craft code коначи код Дубровчана, а ћесарско посланство год. 1565. слуша Св. Мису у Софији у дубровачкој цркви. Год. 1567. Пигафета напомиње богату дубровачку колонију, а исто тако говори год. 1572. горе именовани ћесарев курир.[3] У јужној

Скопље. Старој Србији главна дубровачка колонија бјеше Скопље (Üsküb). Око града Дубровчани имаху мноштво винограда. Бијељаху восак и приправљаху кордуанске коже. Године 1669. бјеше у Скопљу 700 дубровачкијех творничара кожа.[4]

Близу Скопља је гласовит *Куршумли-Хан* где се одмараху путници који пролажаху са свијех страна источне Јевропе у Цариград. „Домаћи трговци и кириџије“ вели историк бугарског народа „настављају сада у оветшалој згради али се једнако на гредама читају уписана у црвено и у црно имена давно несталијех Дубровчана.“[5] Сјеверније главна колонија бјеше у Новом Пазару. Ово се

Нови Пазар. мјесто налази на свакој страници трговачке повијести дубровачке. Год. 1580. имаше 6.000 кућа, али у XV. вијеку 12.000 и више. Катарино Зено говори године 1550. да је Нови Пазар насељен од Турака, кршћанскијех Срба и многијех Дубровчана и Млечића.[6] Рамберти спомиње шеснаест година прије исту ствар,[7] па

---

[1] Мато *Гундулић* passim; Јиречек, Geschichte der Bulgaren ibid
[2] В. Матковић — Rad LXII. стр. 53.
[3] „quivi (sc. a Sofia) più che altrove i Ragusei molto vi trafficano Pigafetta, Itinerario, passim. В. Матковић. Rad LXXXIV. стр. 90—91.
[4] Јиречек op. cit,, ibid.
[5] Ibid.
[6] Матковић — Rad. LXII. стр. 99.
[7] Матковић — Rad LVI. стр. 214. В. Мато Гундулић, passim.

тако многи други путници. У Новом Пазару колонија имаше цркву и пароха. И овај знаменити град, као и сви остали, пропаде страшно почетком XVIII. вијека та ради нехајства турскијех господара, та ратова ради који истраживаху нова покољења. Поклисар Маројица Маројице Кабоге полазећи године 1706. у Цариград оставио нам је у своме дневнику ову тужну слику: „Дне 3. и 4. августа задржасмо се у Новом Пазару ради распра између нашијех трговаца. Ово мјесто би некада врло гласовита варош у Леванти, *а сада је ништа*; гдје бјеше дванаест тисућа кућа нема више од три стотине."[1]

Прокупље. Сарајево.

Колонија бијаше такођер у *Прокупљу* и у *Сарајеву*. Али што се ова задња не спомиње одвише у дубровачкој повијести, разлог је ваљда тај, што су тамо сједали више или мање прождрљиве босанске паше, а католичком црквом владали редовници Св. Франа с којима и онако Република имаше честијех задјевица у турскијем земљама.

Организација колонија.

Организација овијех многобројнијех колонија бјеше тако савршена, да су позније Аустријске колоније по Балканскоме Полуострву само продуљење и опонашање онијех. Сачињаваху их прије свега сви рођени Дубровчани са њиховим потомцима. Мимо Дубровчана Република примаше у државну везу т. з. придружене поданике. Бијаху ови сви други католици онијех земаља који природно приступаху колонијама

Дубровчани. Поданици придружени.

[1] Исти поклисар мало дана послије стигавши у Једрене говори: «видјесмо мјесто гдје бјеше наша полача и једина црква католичка у Једрени, обје у праху!» *Giornale del nobile Marino di Maroica C. Caboga, della sua missione in Erzegovina nell'anno 1701., e della sua Ambasciata straordinaria presso la sublime Porta nell'anno 1706. regnante il Sultano Ahmet.* — Овај веома знаменити дневник дугујем моме драгоме пријатељу Брњи грофу Кабоги на чему му од срца благодарим. Овијем дневником обилно ћемо се служити у овоме дјелу. Није сухопаран као онај Џива Кабоге, него нам на против показује потпуну слику пута и живота поклисарскога на путу и у Цариграду. Што ми знамо то је једини дневник ове врсте у Дубровнику те је права срећа што се сачувао у Кабожиној обитељи. Писан је на талијанскоме језику, али наши ће цитати бити у пријеводу српскоме да буду свакоме разумљиви. —

да би уживали њихове привилегије, па и многи следбеници грчко-источне вјероисповијести којима пролаз од турскога поданства под сјен дубровачкога знаменоваше ништа мање него ослобођење двојаке порезе крви: *харача* и *јаничарства*. Ови придружени поданици уживаху са Дубровчанима једнака права и једнаке повластице.[1] Република држаше пуно до entente cordiale међу та два реда поданика, јер придружени допринашаху њезином престижу на Истоку. Природно је да рођени Дубровчани гледаху с висока те нове суграђане, па би се тако често рађале задјевице и немири међу поданицима исте државе али би Република вазда одрјешито одбранила „придруженике" те би строго карала неправде њима почињене.[2]

Повластице колонија. Ово сијање дубровачкијех колонија сасвијем је природно кад промислимо на повластице које уживаху у земљама савијенијем под јармом варварскога народа. За све оне који не исповједаху пророкову науку, сваки дан бјеше питање живота: бити ил не бити. На једној страни бјеше раја која плаћа харач и дава мушку дјецу у Јаничаре; на другој сам нови господар, Турчин. А по сриједи међу њима прогалина растворена радњом онога чудног града. Ласно је дакле појмити срећу новијех припадника државе која, у пркос својој слабости, бјеше кадра да закрили све оно мало слободе што се још бјеше могло сачувати у нашему народу на Балкану.[3] А те сло-

[1] У нашијем списима називају се перифразом која тачно означује што су. У једној заповјести поклисара Маројице Кабоге и Ђура Буће управљене из Цариграда 14. новембра 1677. на све дубровачке колоније (о којој ће даље бити говора) пише се « свијем нашијем трговцима и осталијем од наше нацијони и *онијем који уживају наша привилегија и стојећи под нашом сјени не плаћају Турком харача*. Овај мјешовити значај колонија једнако опстоји по свој Леванти. Аустрија има на пр. своје *Schutzgenossen* који нијесу, по постању, ништа друго него дубровачки придружени поданици постали аустриски Schutzgenossen.

[2] «Da Ragusa havevano ordini rigorosi a favore degli aggregati con castigarsi severamente coloro che venissero a qualche atto a questa patica pregiudiziale.» М. Гондола, passim.

[3] Да утврдимо једним примјером ову значајну чињеницу исписујемо писмо којим је новоименовани католички архибискуп софијски Дум Па-

боде бијаху од велике цијене, те претекоше капитулације свих осталијех држава, па и самијех Млетака, који зајамчише тек 1521. године оно што већ у XV. вијеку уживаху по турској дубровачки поданици. Историци, дакле, који држе да је млетачка капитулација за Сулејмана Сјајнога служила за углед осталијем осталијем државама варају се. Ова слава припада Дубровнику.[1]

Повластице дубровачке у Турској дијеле се у двије врсте. Једне су природе државоправне, бива одређују међународни положај Дубровчана у царству, те установљују нека основна обитељска и имовинска права. Друге су са свим трговачке природе. Први уговори говоре само о слободи дубровачке трговине. Барем они који су нам се сачували. Али уговором мјесеца фебруара 1442. султан Мурат II. углављује са Републиком све оне повластице које ће познији султан само поновити са незнатним додатцима.[2] Мимо слободе зајамчене не само

Државоправне повластице.

вао Јожић молио Сенат из Пераста (у Боки Которској) 8. јулија 1708. да га прими за дубровачкога поданика. Ево те врло значајне прошње: Illmi e Eec-mi Sri e Pni Colmi. Fra le altre Provincie e Regni che al' ombra tutelare dell' Ecc-e V. V. provano e respiro e vantaggio nella fede Cattolica, si numera anche il Regno di Bulgaria. In questo essendo io deputato dalla S-a Sede per Arcivescovo di Sofia, nel prospetto delli azzardi e pericoli che accompagnano il ministero, non saprei come intrapren dere il spinosissimo impegno, quando non mi avalorasse la generosa Protezione che spero ritrovare nella Religiosissima Pietà di V. V. Ecc-e; imploro dunque dalla loro somma benignità la gratia veramente singolarissima *di potere comparir in Turchia sudito loro* si come protesto essere coll' ossequio e col rispetto. Da questo vantigioso privilegio, a cui divotamente aspiro, resterà protetta la fede, beneticata la Religione e vincolata la mia persona con oblig-ni eterne all' ossequiato nome dell' Ecc-e V. V. dalle quali attendo il benignissimo rescritto anche nelle speciali Commissioni alli loro Ill-mi SS-ri Amb-ri che si portaranno a Constantinopoli, per che si degnino assistere nelle occorrenze alle mie Sacre premure riverentemente mi confermo nel debito, e nella gloria d'essere Hum-o devot-o et oblig-mo Sere Paolo Joscich Eletto di Sofia. Perasto 8. Luglio 1708. (Држ. Архив).

[1] Све повластице које уживаху већ у XV. вијеку Дубровчани ужива тек потпуно Аустрија по чл. V. пожаревачкога уговора 27. јулија 1718. B Malfatti. Handbuch des österreichisch-ungarischen Consulatwesens. Wien. 1879. стр. 133. и слијед.

[2] Mon. Serbica CCCXXXIX.

Дубровнику него и његовијем трговцима по Леванти, уговорена је и неутралност Републикина ако би цар имао задјевица са којијем источнијем или западнијем владарем. Трговци, вели царска Ахтнама „да ходе слободно по земљах господства ми.“[1] Послије се до душе остриже и стегне та повластица, од страха да не би у вријеме рата непријатељски трг походио под неутралном дубровачком заставом. Поче се дакле XVII. вијека давати неко одређено вријеме нашијем трговцима (не онијем који наставаху редовно у колонијама) да изиду из царства.[2] Мимо слободе уживаше Дубровник и неповрједност своје земље и својијех поданика, основна ствар у држави неодређенијех веза и самовољнијех чина како је Турска. Који год поданик царства нанесе штету дубровачкој држави или дубровачкијем људима, да штету плати. Дубровчани у царству нити плаћају харача, нити се њихови синови узимљу у јаничаре.[3] Слободни су грађани слободне државе. Па опет су слободнији него ли то међународни обичаји обично признавају, јер они не плаћају царству ништа, нити порезу на земљу до углављене трговачке царине.

Слобода трговине и неутралност Републикина.

Колонијама је предата у турској земљи *грађанска* и *казнена* судбеност међу дубровачким поданицима. Ову замашну повластицу, угални камен свих познијих капитулација јевропских великих сила, повећана је у капитулацији год. 1442. овако: „коју год би имали пру дубровчани међу собом за имање или за коју сагреху,

Грађанска и казнена судбеност.

[1] Ibid. Ово би био чланак VII, премда чланци нијесу одређени бројевима него сваки почиње ријечима: „**нощє**.“

[2] Тако н. пр. првога кандијскога рата (1649) кад је Порта прогласила свеопћу забрану трговине, неку врсту континенталнога блокуса, с намјером да упропасти Млечиће, султан (Мехмед IV.) нареди паши и кадији херцеговачкоме, пашама румелијским и будимским, на кадијама у Софији и у Биограду «да се за педесет дана обустави забрана, да ду-«бровачки трговци могу однијети своју робу из царства.» Registro di Comandamenti Imperiali, Hatischerifi e Capitolazioni fino al 1784. књига II. Бр. 100, 105, 168. Државни Архив.

[3] М. Гондола, passim.

да он тој међу собом суде.«[1] Саме парнице између мухамедовца и кршћанина има да суди кадија. Али пред овим судом Дубровчанин има све гаранције праведнога суда, јер је довољно да се закуну два или три свједока *дубровчанина,* па да му дужник плати.[2] Нијесмо могли разабрати колика и каква бјеше судбена власт колонија, бива консула у главнијем градовима. Али нема сумње да им није припадала пресудна ријеч у врло важним расправама и случајевима.[3] Ове би развидјели и пресудили поклисари републикини сваке године проходећи у Цариград,[4] или на повратку кући. Ако би распра била у колонији удаљена од пута поклисарског, странке би долазиле до најближега главнога мјеста и давале би своје разлоге. Ко би правду изгубио, имао је право призива на дубровачки призивни двор. Али поклисарима републикиним у Цариграду бјеше дата власт да заповједају колонијама у каквом год послу, особито који би се односио на послове поклисарства. Поклисари би ударили казну за случај непослуха и молили би Сенат да им потврди заповијест и да је промијени само под одређеним погодбама.[5] Исто тако

[1] Чланак IV. Надодаје се: «ако ли који узиште кадију нека му суди.» Лако је разумјети да се ни један Дубровчанин није служио том клаузулом.

[2] Уговор с Мехмедом II. 10. новембра 1481. чл. III. В. Mon. Serbica, CDXLVIII.

[3] Пригодом преустројства *александриског* конзулата у *Мисиру* године 1575. Сенат даде власт конзулу да може судити међу странкама до 1.500 дубр. дуката а то *неиризивно,* а на већу своту остаде парничарима слободно призивати се на дубровачки суд. (Senatus consult. 28. апр. 1575. год.). В. D-r К. Војновић. Судбени устрој Републике Дубровачке. Загреб. 1893. стр. 50.

[4] Мато Гундулић, passim.

[5] Ево један од толикијех случајева: Године 1677 (14. новембра) поклисари Маројица Кабога и Ђуро Бућа поручују свим дубровачким држављанима да даду поклисарскоме куриру Петру Хахимовићу «добра коња парипа» да што прије однесе у Дубровник журне њихове депеше на Сенат. Ударају глобу од педесет талијера ко га не би послужио. Не само, него «разумије се» вели српско-дубровачки текст ове заповиједи «одчас да је изметнут између наше *национи* и испод наше «сјене и да нигда ни он ни нико други од његове куће не може уживати «*привилегија* ниједнога као Дубровчанин, него да се има *дикиарати* од-

Дубровчанима у колонијама припадаше власт да суде сами себе у казненим стварима. Ну сва је прилика да су турске власти гледале пријеким оком ту виђену повластицу која је чинила контраст са сумарним и варварским пресудама османлијским. Тога ради, Дубровчани, вели Мато Гундулић, настојаху да казну без вике (senza strepito giudiziale) и *sola facti veritate suspectu.*

Порта се у капитулацијама бјеше одрекла онога некада свој Јевропи заједничкога феудалнога jus albinagii (droit d'aubaine). Туђинац у средњевјековној држави није могао оставити некретнину својим нашљедницима, ни у опће никоме ни опоручно ни законито, него се то добро након његове смрти враћаше *de jure* владару оне земље.[1] Дубровчани су изузети од тога права. „Ако би" вели капитулација Мурата II. „умрль дубровчанинь „у земліу царства ми, да нієгово иманіе ни іа царъ ве„лики ни ниедань моі властелинь не узьме него да оноі „иманіе врате дубровчане опет у Дубровникь."[2] У капитулацији Мехмеда II. ова се повластица објашњује ријечима: „него да дог̂ родн неговь, да си узме."[3]

Оставинска слобода.

«метник и да се има подвезати под све хараче, ђумруке и остале *верђе* «турске, и сувише ми одизгар речени Мароје и Ђухо» (ова имена јасно свједоче за дубровачку очинску фамилијарност у најозбиљнијим државнијем послима) «обећавамо тему који неби послушо у оваку потребу омлатити трискосса» (тријест коца? батина?) «дјегодига нађемо и ухитимо. «Овако да знате и да се имате овој нашој заповиједи поклонити. Бог Вам «до добро и госпоски послух.» У писму 14. новембра моле поклисари сенат да им одобри заповијест, и да не помилује кривце него са 7/8 гласова од сва три државна збора. Држ. Архив. Corrispondenza degli Ambasciatori Marino Caboga e Giorgio Bucchia da Constantinopoli 1627—81.

[1] Droit d'aubaine сачувао се најдуље у Француској. Конституанта изјави се против њега 6. августа 1790. али тек законом 14. јулија 1819. би потпуно укинут Heffter op. cit. стр. 145.

[2] Чл VI. Капитулација фебр. 1442. ibid.

[3] Чланак VII. Капитулације 10. новембра 1451—1481 потписане у Цариграду. *Luccari* (Cop. ristretto degli Annali di Ragusa) говорећи о посланству Мара Гундулића и Стјепа Сорга у Цариград за владања Сулејмана II. вели: I Ragusei furono esentati dalla legge che il Re succede nei beni del morto." Али се види да су Дубровчани пуно прије добили ту повластицу. Luccari се дакле вара, те је сва прилика да је Сулејман напросто обновио Муратову и Мехмедову Капитулацију. То се извија

На основи овијех повластица диже се аутономија дубровачкијех колонија. Кратке установе, али значајнијех пошљедица.[1] Дубровчани могу на тај начин развијати трговачку радњу простијех рука и ефективном влашћу предобити слобоштине њиховијем црквама.

Трговачке повластице дубровачке у царству, надмашују оне свих осталих кршћанских држава. За Дубровник *Трговачке повластице.* бјеше то питање живота. Јер шћаше ли побити конкуренцију млетачку, он се није могао задовољити *једнакијем* повластицама, него је имао тражити више, е да би се мањим силама успјешно борио с већом. Ово је такођер један од разлога зашто је Дубровник имао у везама с Портом говорити у тону пуном понизности него ли би био иначе говорио. С друге стране Турци примаху великијех користи у замјену великијех повластица. Они могаху ратовати са свим осталим кршћанским државама, знајући да у овој неутралној држави неће никад пресушити долазак ствари њима потребнијех.

Већ у првој капитулацији, која нам се није сачувала, Султан обрече Дубровнику, у замјену данка, потпуну слободу *Слобода трговине.* трговине на Истоку. Мурат II. год. 1430. (6. децембра) изрече свечано ту знамениту повластицу говорећи: „да имь трьговци ходе волно по свеи земли го-„спода ми, и да си чине трьгь закономь, куда усхоте, „по западнехь странахь и по источнехь, и по суху и по „мору, у срблехь, у арьбанасехь и у Босну и по свехь

из ријечи Охмучевићевих, M. S. cit. «Sultan Solimano successe a Selim suo «padre nel 1529. fermo gli Privileggi Ragusei e commandò agli appaltatori «che mantinessero i loro Mercanti nell' immunità dei loro dritti e delle «spoglie dei morti *di che gli Ragusei sono esenti.*»

[1] Све позније Капитулације на просто понављају повластице дате од Мурата II. и Мехмеда II. Само Бајазит II. нада 6. септембра 1485. још једну, процесуалне нарави, која имаше Дубровчанима олакшати учерање њиховијех захтјева. По овој новој повластици, писма што учине Дубровчани с трговцима царства за препродавање дубровачкога трга имају се признати од поданика царства, те вратити трг када га узишту Дубровчани на основи тих «хоџета.» Ову повељу дату у Бани испослова поклисар Брасло Кабога. Mon. Serbica, CDLVII.

„земліахь и градовь и хорь госьпоства ми, што су у повелению госпоства ми.“[1] У овој капитулацији нијесу још Дубровчани опроштени од царине. Али године 1442. наређује се „да не плакаю путемь одь своіехь трьгь ниедне ца-„рѣне ни дохотка поспонога такмо да пла-„кају, дге (sic) догю с трьгомь у міесто царьства ми, што „продаду, одь. ρ̃ аспри. ϵ̃ аспре,[2] каконо је законь у Ендрополю и у Филипополю и у Кратове. Ако трьгь не про-„даду, да си га понесу слободьно, камо имь драго, не пла-„тивь ниедне царѣне.“ Дубровчани дакле не плаћају више царине него у три царске престонице. У Азији плаћају само у светоме граду *Бруси*. Царина од 2% на дубровачкоме тргу би највиша тековина дубровачка код Порте. Саме Османлије плаћаху 4% а све остале кршћанске државе 5%. Дубровник се дакле није више имао бојати за своју трговачку моћ. Могао је сада одржати конкуренцију с Млецима и на западу Балкана скршити их. Све доцније капитулације потврдише ову повластицу.[3] Селим I. (1512—1520.) одрече им је додуше. Ступивши на пријесто нађе ризницу празну. Потребе бијаху огромне. Јањичарима дуговаше благодарност што му свргоше брата и отроваше га. Има да плати преторијанцима 3000 јаспри на главу. За то уз пркос капитулацији године 1517. Дубровчанима нареди да не плаћају 2% него 5% као остале државе.[4] Али тај изузетак не потраја дуго него до владе Сулејмана Сјајнога. Ово је најзамашнија повластица дубровачкијех трговаца у турском царству. А виђећемо доцније пошљедице те повластице и у опће балканске трговине с Турцима.

Плаћање царине у Једрену, Пловдиву и Цариграду.

---

[1] Mon. Serbica CCCVIII.

[2] Од 100 аспри 2 аспре, дакле 2%.

[3] Н. пр, год. 1506. Бајазит II. на прошњу поклисара Ника Гундулића и Ива Сараке, па Мурат IV. год. 1629. и т. д. Registro di Commandamenti ibid. Бр. 8. и Мх.

[4] De la Jonquière — Histoire de l'Empire Ottoman стр. 201. говори да је то било год. 1512. бива саме године ступања на престо султана, али то је оборено по Марину Сануду који тврди да се то збило децембра 1518. «Il Signore ha fatto pagare i Ragusei; pagavano 3. pct. (sic!) paghino „5 come altri.» У Хамера који вели да тај догађај недостаје у Енгела.

на трговачки преобраћај мајке — отаџбине. Али повластице које Порта бјеше удијелила нашим колонијама на Балкану, могле су бити само опћените погодбе живота, ваздух, рег би, у коме да се нијесу гибале бјеше им погинути. Република пристави својим трговцима још вишијех повластица, особито што силна трговина, која се бјеше развила за кандијскога рата, потакну у велике особену иницијативу. У Дубровнику одијели се од трговачке дружине *Антонина*[1] особита *дружина за трговину у Леванти* под заштитом Св. Лазара.[2] Ови осиљеше у мало година тако, да се у њиховоме крилу избираху државни службеници мање врсте, кад понестане властеле након велике трешње. Држава закрили одмах ову дружину. Бјеше вријеме кад се мишљаше да трговина не може цвасти без велике државне заштите, без прохибитивнијех одредаба најситније врсте. Ово се начело могаше донекле оправдати у Леванти гдје конкуренција са старосједеоцима није могла бити, јер они не трговаху, а са другим државама бјеше мlinтава. „Друштву за трговину у Леванти (Compagnia dell' unione del negotio di Levante) даде Сенат год. 1673. неку врсту трговачке Магне Карте. Друштво имаше своје сијело у *Биограду*, као на мосту промета међу Западом и Истоком, на великој бродоносној ријеци. Он имаше, по одредби сенатској, потпуни монопол дубровачке трговине, не само у Биограду него у свим градовима угарским под влашћу Портином. Ниједан поданик дубровачки није смио трговати на своју руку, него кроз левантинско друштво.

Трговачке дружине у Леванти.

[1] *Антонинима* припадаху породице: Stay, Лалић, Леонарди, Боналтић, Брујоли, Глеђевић, Пале, Димитри, Примо, Влајки.

[2] *Лазарини* бијаху ови: Мартелини, Флори, Божовић, Лазари, Кавалканти, Алигрети, Ђорги, (придружени год. 1664. властели са придјевком Ђорги-Бернардо) Бетера, Босдари (Божидари придружени год. 1669. властели), Шканић, Браети, Охмучевић, (велика породица Тухељских кнезова и војвода касторијских које Република не хтједе никада придружити Великом Вијећу. Дамјан Охмучевић би год. 1708. државни тајник) Андрашевић (Andriasci) Бианки, Винћенти, Сладојевић.

Сами Антонини и Лазарини имаху право на име грађани (cittadino) Од Лазарина бијаху «le sette casate,» бива седам породица из којих се бираху државни тајници и мањи службеници.

Могао је овоме предати трг за припродају. Друштво бјеше тада обвезано да њему даде цијену у новцу или у тргу, а он би опет платио трошак колоније и *провизију* друштву. Тако исто и *купња* имала је проћи кроз друштво. Дубровачки трговац имаше само друштву припродати трг под обичну тржну цијену. Дубровачкијем се поданицима забрани под најстрожијим казнама радити коже или какве год друге ствари за жудије и за туђинце. Главница коју сваки улагаше у посао друштвени бијаше света. Нико је није смио заплијенити никаква недјела ради, осим због велеиздајства, убиства (уморства) и сличних великих злочинства. Тако исто главница саме дружине имала је бити неповрједива. Ниједан вјеровник није је смио заплијенити за грађанску правду, нити омести трговачке после, него забрана бјеше дозвољена само тако да би главница остала у друштву (да не штетује трговина) а вјеровник могао би црпати *доходак* по правилима установљеним од самога друштва.[1]

Држава дакле даваше друштву у Леванти *монопол трговине* у најширему, најстрожијему смислу ове ријечи и *неповриједност главнице*. Што је преостајало слободи? Ништа. Па зато ћемо видјети брзо пропадање ове трговачке *олигаркије* с поља, као и пропадање саме државе *уставном олигаркијом* унутра. И једна и друга би удесна Дубровнику који требаше ваздуха и пространа хоризонта да надомјести периодичне губитке новаца и људи.

Ми смо сада ради показати што је Република кроз те своје мртве страже на Истоку учинила за кршћанску ствар.

Дубровачка повијест нераставља је од римскога кршћанства. Промислимо ли на латинско постање тога града,

Дубровачки католицизам на Истоку.

који је, природнијем слиједством догађаја потиснут био у коло западнијех самодржавнијех опћина, нећемо се пуно чудити овој појави. Али што је вриједно спомена, а то је ревновање републикино за ствар црквену,

[1] В. у Додатку Бр. VII овај занимљиви устав објављен у сенатској сједници 28. фебруара 1673. под насловом: *«Capitula desuper Societate in partibus Levantis.»* Cons. Rog. 1673—74. Држ. Аркив.

и то таково, да је тешко у томе ревновању наћи међу јевропским државама једну другу налик на њу. Да би се стари Дубровник рад био рачунати, био би могао сама себе означити ријечима псалмисте: Zelus domus Tuae comedit me — Ревност за твоју кућу изједе ме. — А каква је та ревност мучна била! Која се друга држава нашла на вјерској тромеђи као Дубровник? Стан му бјеше ударен сред властитога народа коме, у пркос јединству крви, језика, обичаја не достајаше јединство у цркви. У непрестанијем сношајима са српским свијетом, који прими вјерски символ од Византа, у непрестаној замјени мисли, политичке и дипломатске акције, трговине, људи, земаља, са тим свијетом, приљуби се све то јаче Риму,[1] оправдавши тако дубоку ријеч Урбана VIII. „да му је мање морем растављен, него ли што је љубављу свезан.“[2] К томе дуализму приступи у XV. вијеку мухамедански елеменат. Српски народ, обезглављен и вјерски и политички, стаде лутати међу неким безличним кршћанством и фанатичкијем исламством. Сред те анархије једини Дубровник стајаше необорен у јединству своје политичке и вјерске организације. Република напрти на себе, еластичношћу латинскога свога ума, једно посланство које нико мјесто ње није знао ни могао примити. Одржати државну слободу црквеном слободом у држави, примити скрб над црквама западне Леванте, расклимати укочено предање Ислама о несношљивости различнијех храмова на пророковој земљи, све је

[1] «јер је град Дубровник» пише Република своме посланику у Риму Ивану de Gasulo 27. фебруара 1451. «на суху, а сва је његова «област окружена опаким (perfidi) патаренима и манихејима без икоје ограде од земље или од воде, тако да је од најстаријих времена био и бива у невољи, јер мјесто гдје се сада налази град, би мјесто тих невјерника, а од Дубровчана узет невјерницима. А од то доба врло мучан и сметан од тих невјерника, премда је божијом помоћи сачувао, обранио, и, од времена до времена, раширио своју област. .... али великим трошковима, мукама тјескобама и проливањем крви.» Gelcich Diplomatarium, passim.

[2] «Potius conjuncti charitate, quam mare divisi.» Бреве Републици 8. децембра 1629. (F-o XIV. Бр. 1358. Држ. Архив.

то могла учинити само држава са јединственом и једноставном политиком и вјером. Што је губила у опсегу, добила је у централизацији. А ове у потпуној мјери, нема без јединства вјероисповједи. Али ово ревновање не смијемо тумачити само вјерским осјећањем. Дубровачки католицизам и унутарња његова несношљивост пошљедак су његове политичке еволуције. Ми смо на другоме мјесту напоменули да слободна дубровачка радња нема у своме развијању, и у објекту своје обране, ништа заједничкога са осталијем Републикама у Италији. Ниједна од ових опћина није имала повише и мимо себе перманентнога, жилавога, варварскога душманина, који симболоваше све што је противнијега јевропској цивилизацији. Преврати, свађе, расколи, надметања у Италији немаху онај значај часовите погибли, да се, наиме, један варварски свијет свали на тај расцјепани организам и да га преда ништавилу. А Дубровник бјеше баш у томе стању. Ако је њему аристократски облик владања погодба живота, али јој је још већа погодба имперсоналност те владе. А што је то опет него вршак централизације? Свако сиљење једнога на штету другога, свака урота, сваки немир, свако несугласје, свако нехармонично гибање, одјекиваше преко границе и подсјећаше освајача на опћину „чија слобода вријеђаше тако дубоко свемоћ царства"[1] За то се Дубровник лишио континуитета моћи државне главе, зато је он удушио неумољивом окрутношћу сваку превратну мисао, зато је тако демократски изједначио властелу и зато је напокон бдио тако љубоморно над оном црквом чије догматично и јерархично јединство одговараше на длаку политичкој системи и међународном положају оне државе. Он је као мудри кућни домаћин мислио да је слобода увјерења врло лијепа ствар, али да је још љепше јединство мишљења о вјери која је, по својој нарави, нај-

[1] Ријечи Гибона у «History of the decline and fall of the Roman Empire.»

више кадра распаљивати људске страсти и разорити огњишта. Дубровник није вјерски фанатик, а, готови смо рећи, није ни мистик. Државна је власт у честијем и оштријем свађама са власти црковном. Неки догађаји у дубровачкој повијести чудно спомињу Филипа le Bela или Луја XIV. Дубровник, у коме се цркве и манастири нијесу бројили, није дао светаца цркви, а једва који велики лик њезиним вијећима. Дубровник се пазио на Балкану колико је боље могао са источном црквом, којој међу градскијем бедемима није признавао право живота. Политичка нужда самообране, хладно рачунање са чињеницама, тумачи дакле што не би сасвијем био кадар оправдати његов вјерски дух.

Црква обилато признаде Републици то мудро и просвијетљено ревновање. Папе гледаху с велике висине мучну радњу једнога града у коме знаменити говорник благослови успомену онога Рима „који предвидјевши пропаст што му настаје своје величине, не изгуби над да ће са пристаништима својијех суграђана надживјети у каквој својој честици“[1] И од Рима збиља имаше жилавост, јединственост државне мисли, грчевито обожавање слободе, па и то да Дубровник сред пустоши нашега југословенскога средњега и новога вијека (у нас се мијеша једно доба са другијем) у оној тмини која притисну наше земље од Саве до грчкога мора носи сам самцат вас терет наше цивилизације, како је Рим, у средовјечној еволуцији друштва, носио сву суму знања човјечијега ума. Ова обитељска сличност сасвим је значајна, те се за то не смијемо чудити да Папе говоре Дубровнику у тону пријатељства и удивљења, на тако сретно изабранијем ријечима, да би се њима самијем могла исписати сва философска страна дубровачке повијести.

Црква признаде Републици посланство на Истоку.

[1] «Felicem dexerim Romam, quae magnitudini suae conterminam ruinam praenoscens, civium suorum divortiis optavit forte in aliqua sui particula superesse.» О. Толомеји у слову пригодом смрти поклисара Николе Боне изговорено у цркви Св. Влаха 17. новембра 1678.

Већ Гргур VI. из Авињона свједочи (1373) искрену љубав дубровачку к особи папској и римској цркви.[1] Мартин V. из Фиренце (1420) говори да се кроз Дубровник „не само брани католичка вјера против душмана Исукр„стова, него и здравом науком и проповиједањем ријечи „божије шири у варварскијем земљама обраћење невјер„ника к Богу.“[2] Систо IV. навјештајући јубилеј Дубровнику (1476.) вели да се „онај град постављен на турској „међи, без престанка мужевно бори за праву вјеру.“[3] У бурној години 1479. исти папа позва енцикликом кршћанство на помоћ Дубровнику против пријетње Мехмеда II. Папа поздравља у Дубровнику „град који на онијем важ„нијем странама и на османлиски поглед стоји као бра„ник, бедемима опасан, лијепим народом украшен, пун „оружја и других ратних справа, брањен мужевношћу „њезинијех људи против небројенијех душманскијех на„вала.“[4] У XVI. вијеку Клемент VIII. посвједочи самоме ћесару да је „дубровачка ствар ствар Свете Столице и „све Италије,“[5] а на освитку XVII. вијека Гргур XV. споменувши пропаст српскијех земаља, тврди да је противу варварства Дубровник подигао „не само тврђаву слободе, „него и храм вјере.“[6] Али ни један папа није тако одушевљено и тако дубоко нацртао републикину улогу у Кршћанству као Урбан VIII. члан велике породице Бар-

---

[1] «Sincere divotionis affectus, quem ad nos et Romanam ecclesiam geritis.» Бреве 24. марта којим допушћа Дубровнику трговати с невјерницима. В. *Theiner,* Monumenta.

[2] «Illis (sc. Ragusinis) presertim per que fides catholica non solum «defenditur adversus hostes nominis Jesu Cristi, sed per sanam doctrinam «et salubria documenta evangelizantium verbum Dei infidelium quoque con«versionem ad Dominum in barbarorum non credentium regionibus dilatatur.» Бреве Републици 10. маја *Ферменџин,* Acta Bosnae.

[3] Бреве 6. априла 1476. *Theiner* op. cit.

[4] Енциклика 26. маја 1479. Ibid.

[5] Бреве 13. октобра 1595. ћесару Рудолфу II. Ibid.

[6] Nam cum Turcarum Tyrannus et Mahometi impietas finitimas Vestrae regioni Provincias jampridem oppresserit, vos non solum libertatis arcem in Urbe Vestra, sed Religionis etiam templum erexistis. Бреве Републици 21. августа 1621. (Ex *Cerca,* Metrop. Ragusina T. I. P. 4. стр. 284—285.

берини која даде Дубровнику два протектора код Свете Столице, ступивши на римски пријесто обасу Републику похвалама. „Јасно је" вели папа у неодољивом величанству латинскога језика „да сте ви изабрана Кристова ба„штина коју бране анђеоске војске. Јер, савивши зароб„љен Исток главу под славодобитни јарам варварске само„вође, ви на самом прагу освојенијех земаља очувасте „слободу, премда вас тиште тамо турске хриди, амо ја„дрански валови.... Наставате међу лукавцима и у погра„ничнијем земљама гледате поносито невјерство што влада, „чију круту нарав, сасвијем што вам не разасу град, не „може а да вам не вријеђа дух."[1] Папа мољаше за Дубровник. „И тако ми, чувари славе и имена вашега и „ваше слободе, анђеоске легије врућим молбама зазив„љемо у ваше зидове, и вашу Републику, тврђаву вјере, „пречесто даривамо благом апостолскога благослова."[2] Од скора бјеше Дубровник претрпио тешку повреду свога достојанства од млетачкога насиља (ластовска окупација године 1606). Али у пркос томе Урбан зове Републику „силном тврђавом католичке вјере учвршћену „легијама анђеоским и крепостима грађанским, који је „ставио Господ војска у добри час на праг душманина „вјере."[3] Да се пак јасно види како је Св. Столица мислила о важности мјеста на коме се налазио Дубровник и како га је држала дјелотворним чланом кршћанске Републике, изнијећемо још овај доказ. Када немоћном

[1] Бреве 7. декембра 1624. којим позивље Републику на јубилеј у Рим (В. потпуни текст у Додатку бр. VIII.).

[2] Бреве 27. јунија 1626. (В. потпуни текст у Додатку бр. IX.).

[3] Бреве 26. маја 1628. (В. ibid. бр. X.) Нека се са тим ријечима упореди писмо краља Матије Корвина Републици у коме говори о њој овако: «nam civitas ipse nostra Ragusiensis christiane libertati pro portu «habetur; ipsa captivorum a manibus Turcorum nephandissimorum li«beratorum profugia suscepit et donatus remuneratosque patriae condonat, «ipsa, tamquam scutum confiniorum regni nostri Dalmaciae, sacre corone «nostre emulorum iusultibus est et in illa parte aliis fidelibus nostris pro «muro habetur.» Повеља из Будима 12. марта 1459. В. Geleich-Diplomatarium.

Италијом XVII. вијека захуји братоубојнички рат који немаше више ни лозинку слободе да га посвети, исти Урбан VIII. вапи с апостолске Столице к Дубровнику да његовијем молитвама утиша распаљене страсти. Он зна доиста да је Дубровник далеко од погибљи италскијех ратова „далекијем путевима и обраном валова утврђен у „премоћној кули слободе.“ Али опет зна да Република вапи за мир у Италији. Јавивши Сенату што учини да се она бура утиша, заврши папа овако: „Жељели смо вам, пре- „драги синови, приопћити наше одлуке апостолским пи- „смом, јер држимо да једна од најпрвијех скрби Пон- „тификата има бити да чувамо слободу и вјеру на међи „земаља које служе невјерству. А није вам непознато да „је здружена Италија јак бедем дубровачкој слободи и „страшна обрана од варварскијех навала. У толикој по- „гибној буњици, нека сађе на молбе вашега пука дух „слоге с крила свемогућега милосрђа.“[1] Могли бисмо овако нанизати још пуно свједочанства Св. Столице за дубровачку улогу на Истоку и за почитање које подизаше Република к себи као и на јужно западној страни Балканскога Полуострва. Али је ово доста за нашу цијељ, показати наиме да је Дубровник вршио неко формално посланство у кршћанству, и да, уз пркос његовој самообранбеној политици, има и снаге и времена за то. Погледајмо сада, укратко ту његову дјелатност. Знатнијех цркава има десет на броју: бива у *Биограду*, Рушчуку,

Црквена организација колонија.

Силистрији, Бабадагу, Провадији, *Једрени*, Пловдиву, *Софији*, Прокупљу и Новом Пазару. У другијем мањијем мјестима, као у Варни, Шумњу, Базарџику итд. чита се служба божија на поручнијем олтарима, које Турци зову *Сурет*. То је најособитија повластица, јер је у царству на посе забрањено другим вјероисповјестима служити се тијем олтарима.[2] У свим главним градовима има

[1] Бреве 8. децембра 1629. (В. потпуни текст у Додатку бр. XI.).

[2] М. Гондола, passim.

по један жупник, који се зове на талијанскоме језику Capellano. Плаћа га колонија према богаству трговаца. Знамо нпр. да је жупник у Бабадагу примао јестиво за себе и за свога коња, а к томе 60 дуката на годину.[1] Гондола говори да је то обична плата жупнику на Истоку. Подложен је дубровачкоме надбискупу.[2] Али како је овај врло далеко, тако сама колонија врши строгу дисциплинарну контролу над својим духовним пастиром. „Хвале „вриједан је обичај“ вели Гондола „што свак пази на „живовање и на капеланова дјела, па најмања грјешка „у његовом моралном понашању доста је да учини да га од-„пусте. Па дијелом тога ради, а још више за то што се „највишом помњом приступа избору, збива се да су ти „духовни пастири људи чиста живота, и врло поштовани „од свјетовњака.“[3] У црквама жупници обављају све свете чине у потпуној слободи на основи царскијех фермана. Чита се Света Миса, дијеле се Сакраменти, проповиједа се ријеч божија а сами вјерници пјевају вечерњицу заједно са свештеником. У свакоме мјесту има дубровачко *гробље* ван града опасано зидом, што Дубровчани зову „градіна.“ И ово је повластица од замашне цијене коју уживају сами Дубровчани. Грци и Јевреји не смијаху заградити гробља по којима би тако обилазиле грабежљиве звијери и откривале гробове. У Једрени Дубровчани имаху повластицу да смију сахранити мртве у саму цркву. Видјели смо да су се католичке велике силе служиле републикиним допуштењем овом драгоцјеном повластицом. Кад би Дубровчанин умро, носило би се мртво тијело кроз све улице градске. Свештеник би сам носио крст у коти и петра-

[1] Ако би се коме то учинило мало, напоменућемо да је општински учитељ у Њемачкој концем XV. вијека добивао 4 *фиорина* плате на годину, 3 *фиорина* к томе на црковно појање, и да се узимало да је добро плаћен. Janssen Gesch. d. deutschen Volkes.

[2] Надбискуп потврђује жупника. Тако н. пр. трговци у Софији моле мјесеца августа 1635. арцибискупа, да потврди Дум Марина за капелана њихове колоније. Међу потписима има један Замањин. Држ. Архив.

[3] М. Гондола, passim.

ињу, а колонија би пратила мрца запаљенијем дупљијерима и пјевајући псалме на вас глас.

Доста се говорило о толеранцији турској. Али повластице које имаше у царству католичка вјероисповијест под републикином заштитом свједоче да Порта у начелу није признавала невјерницима слободу. Ну једнаки презир који ношаше за ђаурина какве вјере био, рађаше новим обликом толеранције коју је неко лијепо означио овако: »слободу савијести признају Турци »само у одношајима једне кршћанске цркве с другом.«[1] У држању мира међу кршћанима могла је успјети потпуно само така власт која се ругала свакој. Турци мирном иронијом гледаху кршћанске сваће. Свака црква бјеше увјерена да ће у тога судије наћи потпуни индиферентизам али да ће баш тај индиферентизам рађати сношљивости.[2] Примјера мијешања Турака у црковне кршћанске сваће имамо сијасет.[3] Ако сви ти примјери свједоче за срамоту завађене браће, опет свједоче и за добру османлијску ћуд кад не бјеше у питању пророкова сабља против невјерника. Тада би пролазио земљама велики дах варварства. Па и саме заштите кршћанскијех држава бјеху тада немоћне да одоле бујици. Године 1567. прође нпр. такав вјетар Србијом.

Портине везе са невјерницима.

[1] Споменица Јермена Берлинскоме Конгресу године 1878. у de la Jonquière op. cit. стр. 41.

[2] Слиједећи догађај означује ту страну турскога карактера. Год. 1703. Језуите шћаху проповиједати ријеч божију у јерменским црквама у Цариграду. Узврпољи се грчко-источни митрополит Јефрем, па пође у Једрену да се жали код султана на дружбу Исусову. «Што су ти католици?» Запита га ћехаја (министар унутрашњијех дијела) «нијесу ли зар невјерници?» А када му митрополит одврну да јесу, рећи ће му ћехаја: «Свиња бијела ол' црна, свиња остаће вазда. Висока Порта не хаје за «разлику између Јермена Католика и Акатолика.» Hammer IV. стр. 45.

[3] Види н. пр. писмо флорентинске господе 10. маја 1491. султану Бајазиту II. у коме моле овога да извојшти у Дубровачке Републике повратак лијеве руке Св. Ивана Крститеља. Да би султана згријали, флорентинци наглашују да Св. Иван «certe magnus propheta fuit.» Али Дубровчани одрекоше султану ту љубав. В. Acta Bosnae стр. 302. Сравни такођер заповијед султана Мехмеда IV. (1657.) сријемскоме кадији да се католици имају бранити код светијех чина од нападаја некијех кршћанскијех житеља. В. ibid. стр. 45.

Турци у један мах оборе грчке цркве и јеврејске синагоге. Дубровчани од страха бијаху саградили цркву испод земље. Тражившы је заман, забранише Турци да се двојица тројица састану на молитву. Оне године прође кроз Биоград ћесарово посланство. Дубровчани срчанији ради тога проласка одслужише свете чине, али тихим и слабашним гласом. „За свега пута ни чух ни виђех такову ствар!“ вели путник који је то забиљежио.[1]

Мимо цркава у Софији и Једрени[2] (она прва имаше три лијепа отара, а ова бјеше посвећена Блаженој Госпи те имаше Мадону класичке школе) најзнаменитија је дубровачка црква у Биограду поради занимљивијех згода кроз које прође.

Ова црква без сумње би саграђена у почетку XVI. а може бити свршетком XV. вијека. Године 1521. бијаше

Биоградска црква.

заједничка Дубровчанима и Бошњацима. Свете чине обављаху босански фратри зависни од римске конгрегације de propaganda Fide.[3] Дубровчанима то није било мило. Колонија једва могаше сносити то сувласништво и тајном помоћу зар дубровачке Мале Браће, тражаше у своје владе да укине ово стање. То се није могло учинити без портине интервенције. Дубровачки поклисари у Цариграду испословаше дакле ферман да се проћерају босанску фратри. Тако би и учињено а Репу-

[1] Pigaffetta, Itinerario и т. д.

[2] О дубровачкој цркви у Софији има једна занимљива исправа 31. октобра године 1663. у којој се колонија тужи Сенату да је удовица једнога Дубровчанина продала своју кућу у којој се налазила црква колоније, једном Турчину, проти свим заповијестима из Дубровника. У тужби има ово знаменитијех ријечи: «questa chiesa, la quale è causa de «tutti li nostri negotij in questa piazza, e quando mancasse ella, certa-«mente in pochi giorni non si trovarebbe qui uno delli nostri nationali, «maximamente stante la continua persecutione, che habbiamo dalli Ebrei, che «è a segno tale, se non fosse per amor di questa chiesa, fa molto, che «abandonaressimo questa piazza.» Потписани су: један Рести, један Рањина, један Тудизи, три Сорга и један Церва. У Држ. Архиву.

[3] В. извјештај О. Вратоломеја Кашића о његовом апостолском посланству у Босни и у Србији године 1612—18. Acta Bosnae, стр. 343 и слијед.

блика посла у Биоград дубровачке фратре да врше власт над оном црквом. (1628).[1] Настаде сада оштра свађа. Распредоше се у Риму разлози и протуразлози, док, на концу, Република, јача, не надби Бошњаке. Пропаганда даде разлог Дубровчанима и нареди провинцијалу да упути биоградске Бошњаке како би саградили нову капелу за њих самијех (1629). Бошњаци подигоше у једној биоградској кући отар (1630) а Дубровчани узеше у посјед цркву. Али се за то не утиша размирица. Од године 1631. до 1643. вуче се распра као црљена нит и не даје мира ни пропаганди ни Републици. Године 1643. дође најпослије до мира (15. августа). Старешине босанскијех манастира скупљене у Олову склопише погодбу са београдском колонијом и отправише два фратра у Дубровник да је Сенату подастру за одобрење.[2] Погодба је врло оригинална: у њој би особито углављено да ће босанска провинција слати жупнике београдској цркви, али да ће их именовати, па и отпуштати, Дубровчани. Жупник pro tempore не смије вршити јурисдикцију док му не дође потврда од дубровачкога арцибискупа. Сенат одобри погодбу, а пропаганда изрече свој „tolerandum nunc ob locorum et temporum „circumstantias“ јер не одговараше са свијем црковној дисциплини.[3] Године 1672. та црква изгори, те остадоше само четири гола зида. Дубровачки поклисари у Цариграду, Орсат Сорго и Мато Гундулић замолише великога везира Ахмет Ћуприлића да допусти да је опет колонија сагради. Сенат бјеше одредио за грађу хиљаду златнијех

---

[1] Извјештај О. Павла Папића Пропаганди из Сарајева 17. септембра 1629. Дубровчани одговорише Папићу «che non sono tanto sotto-«posti alli illustrissimi e reverendissimi signori Cardinali quanto alla illu-«strissima Republica di Ragusa.» А о новијем фратрима вели: «essendo «loro protetti da signori Ragusei per mezzo l'autorità di gran prencipe «(sc. Sultano).» Acta Bosnae, 388.

[2] Писмо провинцијала босанског О. Пера Липановића Пропаганди из Олова 15. августа 1643. Ibid. стр. 445.

[3] Conventio inter Raguseos et Bosnenses intuitu ecclesiae parochialis catholicorum Belgradi 11. Januarii 1659. Ibid 490.

дуката, које имаху поклисари дати колонији, ако би султан удијелио допуштење.[1] Али заман. Порта одговори да се кршћанске цркве, једном порушене, више не смију градити у царевини. Дубровчани покрише стрехом она четири гарава зида, и почекаше бољу прилику.[2] Ова се приказа већ године 1675. за изванреднога посланства Маројице Кабоге у Једрени.[3] Генијални државник измоли у Султана хатишериф о зидању нове дубровачке цркве у »улици дубровачкој« која се тада зваше Фечија Капија. Црква је имала бити дуга двадесет и пет лаката, широка петнаест, а имала је служити само Дубровчанима. Нико није смио у њу дирати: »Католицизам« надодаје Маројица »већ умираше у ономе граду.«[4]

Дубровачке везе са Православљем на Истоку.

Није ово био једини сусретај дубровачки са православљем на Истоку. Дубровчани се мијешаху посвуда са суплеменицима источне вјероисповијести. Сам Дубровник живова кроз вјекове са српским владарима, кадгођ у ратовима, врло често у најпријатнијем пријатељству. Природно, дакле, бјеше да се она рег би државна (политичка) интолеранција републикина на својој

[1] Cons. Rog. 10. марта 1673.

P a p. est de declarando petias regalium mille de octo expendendae manu DD. Oratorum pro reaedificando sacellum Belgradi dentur Mercatoribus illius Columnae cum fidejussione bene visa Ec-mo Min. Con-o cum dicendum sit postea quisnam obtentio (sic!) Regio mandato pro restauratione dicti sacelli facturus sit bonas d-as petias Regalium mille; non obtento cum eo mandato ut debeant restitui de petiae mille de parte 14. de non 3. Cons. Rog. 1673—74. Држ. Архив.

[2] М. Гондола. MS. cit. passim.

[3] О том врло значајном посланству говоримо опширно у другој књизи овог дјела.

[4] В. извјештај М. Кабоге о његовом изванредном посланству године 1675. у II. књизи овог дјела. Потпуни текст хатишерифа у талијанскоме пријеводу види у Documenta бр. 12. Кабога сам говори да тај хатишериф «fù veramente cosa maravigliosa.» Када се год. 1677. радило о неким поправцима на цркви у Софији, Маројица, који путоваше опет као поклисар к Порти, пише Сенату: «cadendo la detta casa» (нека кућа која бјеше наслоњена на цркву) «sara ruinata la detta chiesa quale «mai più si potrebbe risarcire come sanno molto bene quanto travaglio e «spesa si è fatta per risarcire quella di Belgradi.» Депеша из Софије 22. јулија 1677. Codex Caboga.

земљи, проврже ван државе у потпуну спошљивост, па шта више у пријатељевање. Врло је значајно такођер да се кроз толико времена сусједовања, све до освојења Србије и Босне, није између дубровачке аристокрације и српскијех владара никад разгорјела вјерска борба, па шта више ни најмањи дипломатски конфликт на том пољу. Насупрот дубровачки споменици свједоче да се вјерско питање ријешило било узајмичним концесијама у велике значајним за ону епоху вјерскога фанатизма. Ако је Република допуштала Вуку Бранковићу „да си створи цркав" (у Дубровнику) „по својој вери свободно," српски су владари допуштали Републици да гради себи манастире и цркве по њиховијем земљама. Свађе су дакле на том пољу сасвијем модерне. Свађе су настале кад је на једној страни почињала сртати у пропаст старачка дубровачка олигаркија, а на другој страни кад се тама ухвати над српскијем земљама и стаде душевном паством да влада искварени фанариотски клер.

Дакако и у то мрачно доба за српски народ пријатељевало се како се могло и како се умјело. Република је имала нпр. сталнијех веза са калуђерима Хилендарскога манастира на Атосу којима је малим изузецима сваке године, до своје пропасти, плаћала неку малу замјену за древни данак српскијем владарима за купљене земље.[1] Светосавски калуђери у Милошевоме долу припознаваху доброту и љубав републикину и њезинијех поклисара шиљајући јој неколико пута обилат број ситне стоке на дар.[2] Ну то су тек ситнице. Велик је, напротив,

[1] С почетка се тај данак плаћао јерусалимској цркви Св. Михајла. Кад та црква опусти, године 1479. по завјсту цара Уроша V. пренесе царица Мара дубровачки доходак на манастир хилендарске пресвете Богородице и на манастир Св. Ђурђа, обадва у Св. Гори. *Мајков*, пов. срп. народа, стр. 236—257. Калуђерске намирнице прионћно је Проф. Вучетић у Извјештају дубровачког гимназија год. 1883.

[2] У књизи «Dona Turcarum» находе се забиљежени сваки час ти дарови. Ево примјера: «23. agosto 1576. Calogieri di S. Sava alla Signoria animali minuti 300.» Држ. Архив.

доказ пространости дубровачкога генија свјет што даде Републици и Папи поклисар Мато Гундулић. Свједочећи за велико штовање онијех народа према њиховијем свештеницима и за мржњу коју кад кад спју против Латина, он је ипак мислио да ваља утрти пут љубави и јединству. „Требало би“ говори „настојати да се што „боље с њима сагласимо, а то хвалећи и почитајући њихове обреде који су доиста вриједни и хвале и почитања, „па да признамо једнакост њиховијех чланака вјеровања „с нашима како доиста и јест, осим оно мало изузетака, „па да расправљамо само веома великом опрезношћу о „стварима које нас од њих дијеле.“[1] „Једна Була папе „Клемента VIII. забрањује женидбу Латина са Грцима“ надодаје наш дипломата. „Нека наши бискупи обилно „одријеше од те запријеке, служећи се влашћу која им „је дата од Апостолске Столице.“[2] Ови мудри савјети не бијаху осамљени, нити остадоше без плода. У многијем градовима на Балкану Дубровчани живљаху у најтјешњем пријатељству са источном црквом. У Софији приликом погреба једнога чељадета од свите дубровачкијех поклисара год. 1672. грчки митрополит са калуђерима и свештеницима испрати мртво тијело „e solennizò con molta „edificatione d'ogni uno quel funerale.“[3]

Република би се додуше не ријетко посвадила са православним свештенством. Српски народ, богољубне и просте ћуди, био је по несрећи за вријеме робовања плијен цариградскијех фанариота. Мимо здравијех и народнијех људи, високе части бјеху често добијене симонијом, ношене пљачкањем од људи који немаху срца за растркани

[1] «E cosi più espediente sarebbe d' andar il meglio che si può d' «accordo con loro, con lodare e mostrare aver in veneratione i loro riti «che veramente sono lodevoli e venerabili, e di riconoscere la conformita «dei loro dogmi con i nostri come veramente (con la gia detta restrittiva) «sono conformi, nè entrare senza gran cautela nella disputa sopra le controversie concernenti lo scisma che ci tiene separati da loro.» *М. Гондола*, Diverse notitie и т. д. passim.

[2] Ibid. passim.

[3] Ibid. passim.

народ. Тај грчки клер бјеше додуше истражио цар Душан Силни проћеравши га из царства. Али за турскијем четама натрапише опет грчки трбухождери, па исквариште народ у онијем честима душе гдје бјеше остао чист од турскога расула. Епископи удараху порезе на св. чине. Народ немаше дакле само харач цару да плати, него и харач за крштење, вјенчање, сахрањење мртваца. Тога ради велико мноштво Срба и Бугара стаде тражити закриље дубровачке државе. Разумјевши то грчко свештенство почне у договору са беглербеговима и санџацима, тражити од католика ону исту порезу коју плаћаху гркоисточњаци. Али се спотакнуше о дубровачкој дипломацији. Републикини поклисари одговорише сваком сличном нападају новим хатишерифима портиним за слободу католичке цркве и *свих дубровачких поданика*, не само у Бугарској и Србији, него и у самој Босни гдје фратри имаху своје повластице. Таку побједу одржа нпр. Мато Гундулић за вријеме рата са Пољском (1672.) и поклисар Мароица Кабога год. 1675.[1]

Ова широка толеранција католичкога Дубровника према православном дијелу српскога народа и према Бугарима ојача престиж републикин на словенскоме Истоку.

Али ту не престаде дубровачко дјеловање у освојенијем државама, нити се његов престиж има приписати његовој трговачко-вјерској радњи на Балкану. Република још умножи суму свога уплива дјелима милосрђа који бацају бљештећу свјетлост на органску улогу што јој у дио паде сред подјармљенога Словенства. Она је *откупљивала кршћанско робље* гдје год и како би год могла,

---

[1] М. Гондола. MS. cit. passim, на извјештај М. Кабоге у II. књизи овога дјела. О тој порези грко-источнога свећенства на католике, говори такође софијски бискуп фра Перо Салинате апостолски изасланик, у његовоме извјештају на пропаганду. Владика говори да грчки митрополит у Софији «inimicissimo de la Santa Chiesa Romana» настоји да покори католике „dimandandoli le ingiuste imposizioni di denari, come sole dimandare da li sogietti scismatici.“ Relazione A. 1610. у Балановом дјелу Documenta XVI.

и закриљивала је под сјеном својијех бедема све изгнанике и ускоке, све жртве варварскога насиља. Послије великога катаклизма на Балканима, Дубровник свијетли над поломљеним надама, као пристан и утјеха.

Ради би смо исписати небројенијех страница о откупљивању робља, али то превазилази наше садашње силе. Овдје ће бити довољно да напоменемо, да је Република била основала велике главнице за ту кршћанску радњу; да су дубровачки поклисари у Цариграду имали стална упуства, а добивали би сваки час новијех наруџаба, за откупљивање робља по Србији, Бугарској, Маћедонији, Анатолији, Мореји, Малој Азији.[1] Закон о укинућу ропства (27. јануара 1416.) дјеловао је дакле не само као забрана дубровачкијем поданицима да тргују људском пути, него и као повеља ослобођења по морима левантским. Дубровачки силни новац раскида окове тисућама кршћана.

А како је Дубровник вршио онај droit d'axile заједнички некада манастирима, црквама и великим светиштима? Ако црква Св. Мартина у Туру

Дубровник закриљује бјегунце од Турака.

умије приповиједати о спасењу Меровиншке династије и прогоњенијех Франака, што би имао говорити град Дубровник који редом закрили од Смедерева до Мореје раскраљене кнезове? Сам страшни Мехмед II. даде нашему граду право да закрили кога му драго који се прихвати његовијех врата.[2] Али Дубровник није чекао повељу

[1] Сенат нпр. пише 30. септембра 1571. посланику Андрији Бонди (Бундићу): «Il S-r Ali Bascia Cap-o del Mare quando fù sotto Castelnovo «promesse molto largamente a gli nri Ambasciatori di favorire nella li-«beratione degli schiavi sudditi nri, però suplicherete Sua S-ria che si «degni esserci fautore et col mezzo et intercessione sua attennderete a «fare liberare quella magg-e quantita di schiavi che vi sarà possibile....» (Lett. e Comm. di Levante 1571—73. Држ. Архив). У свакој наруџби сенатској поклисарима у Турској има и напутак за ослобођење робова.

[2] «и люди свакога єзика по мору и по суху да могу к ним доходити и у владанѣ нихь како и свако слободно мѣсто и слободань градь, «и за тоі да не имаю забаву мѣдиу од господства ми ни одь кога мога «чловѣка ни одь кога ни харачьники.» Повеља 10. новембра 1451. Mon. Serbica CDXLVIII.

турску. Он је за све предкосовско доба био велики пристан свих српских невоља, вијерни банкар који примаше на оставу српско благо да га поврати кад би минула погибао, или када би се усталио пријесто. Тако у Словенству постаде пословица: „Када ловци ћерају зеца, овај ће у Дубровник.“[1] Ова се пословица испунила до слова послије боја на Косову. Није ни један балкански кнез, нити један угледан човјек побјегао од турскијех ловаца, а да не би склонио изморену главу у сјену „Госпе.“ „Војвода“ поручи Република босанскоме Хервоји по своме посланику Стјепану Лукаревићу „ви знате да је наша земља „свакоме отворена, великоме и маломе. И ми не би могли „устати против ма кога који се у њу склонио, који би „год господар свијета то искао, па ни да сам угарски краљ „пита, да га предадемо или проћерамо. И радије би поднијели да нам баце бедеме на тле него ли да нам се „оскврне та слобода, јер изгубивши је користили би мало „нама, а још мање другима, а зидове би могли подићи „опет.“[2] Босански кнез Вукосав први осјети благодати овога поноснога одговора. И тако 26. фебруара 1420. год. отпоче та чудна сеоба. Дубровник примајући у своје зидове босанскога велможу, поручи му да „іє Дубровникь „вьзда отворень биль и ієсть тко га нѣкомь злокомь севь „небуде изгубиль.“ А највише је отворен онима који бјеже од Турака „ієр кудь Турци ходе добра не чине.“[3] За тим

---

[1] Unde apud Sclavos proverbium exortum audivi illos asserere: «cum «lepus, quem insequuntur venando, locum tutum ingreditur, Ragusium ivit.» Philippi de Diversis, Situs Aedificiorum, politiae et landabilium consuetudinum, inclytae civitatis Ragusij. ed. Brunelli. Задар 1882. стр. 123.

[2] «Voivoda vui sapete che la terra nostra è franca ad ogni uno et «a grandi et a pizolli. Et contra algun che se reduxesse a quella, nui «non poriamo prozeder a peticion de alguno segnor del mondo, ne del «re d'Ongaria voiando che nui lo dessimo et chazassemo per modo alguno. «Et plu tosto se soferissa a butar li muri de la terra che romper ne pli«gar la franchizia, perche perdendo la franchizia volessamo pocho a nui «et manco ad altri, et li muri se porave rifar.» Сенатски напутак 13. јунија 1403. Gelcich-Diplomatarium.

[3] Пуцић. — Споменици српски, бр. 262.

Дубровник закрили деспота Ђурђа и одрече га султану (1440.) на начин који ће остати бесмртан у повијести нашега племена.[1] Паде Цариград (1453.) и Република прими и угости његове учене људе.[2] Паде Мореја (1460). Двадесет и другога новембра оне исте године деспот се ухвати Гружа. Република му посла два властелина да га приме и дарују.[3] Године за овом, четвртога априла, Сенат, тако често свезан са Скандербеговим животом, понуди његовој жени и дјеци заклон на острвима, „ако би се догодило да их, не дао Бог, Турци узнемире."[4] Након године дана Република закрили и самога Скандербега.[5] А опет године 1465. (18. априла) сву му породицу прими на Мљет.[6] Послије освојења Босне (1462.) нахрупише бјегунци у Дубровник. Али се Република бјеше једва придигла од мо̀ре. Једнако је султан пријетио тој најскрајњој стражи Балкана. Примили дакле кога у град, иђаше се обновити ратна основа која бјеше извјетрила пред Пијом II. Тога ради Сенат не прими у град војводу Владислава, али му не одрече заклон у Гружу, те га својом лађом посла угарскоме краљу.[7]

На овај начин Дубровник створи некакав ваздух поштовања око сама себе. А за то поштовање, за тај престиж који сам обасјава југословенство кроз пет стотина годинита, Република има да напне све силе своје дипломације и да ублажи свом силом ума и мита тај вјечити и потребни контраст своје политике, бива да удружи ду-

---

[1] В. Глава I. стр. 29.

[2] В. Ibid. стр. 45.—6.

[3] Cons. Rogatorum 22. novembris 1460. «De mittendo duos ex no-«stris nobilibus ad visitandum dominum despotum Moree, qui est in Gra-«vosio. Per 34. De donando dicto despoto, Per omnes. De donando sibi «ipperperos 100 in rebus comestilibus. Per 32. cò 2.» Gelcich-Diplomatarium.

[4] Cons. Rog. 4. априла 1461. Ibid.

[5] Cons. Rog. 8. фебруара 1462. «Exhortando dominum Schenderbegh, quod attentis contrariis temporibus, propter que non potest prosequi navigacionem suam, placeat redire Ragusium. Per 33. contra 12. Ibid.

[6] Cons. Rog. 18. априла 1465. Ibid.

[7] Cons. Rog. 8. децембра 1465. Ibid.

жности кршћанске државе са дужностима које се извијаху из углављене портине заштите. Ну морална величина кадра је савити најсљепље обожатеље силе. О томе имамо неколико примјера и у старој и у новој повијести. Познатим примјерима придружује се сада Дубровник који, неједнакога размјера ради, превазилази све остале. Ако помислимо да се Миса читала на пољским равницама у царевом табору пред дубровачким поклисарима, и да је сам султан Осман II. (1621.) дошао њима у посјет док се читаше служба божија,[1] па ако још помислимо колико је још знаменитијех побједа истргнуо Дубровник Турчину за вјеру и слободу у самоме Цариграду, јасно ће бити свакоме да је Република одиграла у кршћанској борби против полумјесеца велику, знамениту улогу „која се не ће отети од ње."

Уплив колонијалне политике дубровачке на трговину мајке — отаџбине.

Ова радња њезине колонијалне политике и повјерење и поштовање које подизаше себи имадоше на трговачку силу мајке — отаџбине силни уплив.

Три су велика разлога расцвјетала дубровачку трговину с Турском. *Неутралност* дубровачке државе, *царинске слободе* и *монопол* некојега трга. Онога првога разлога ради, Дубровник не прекиде никада своју трговину, него је, шта више, умножи примајући на себе пријенос трга заратенијех држава с Портом. Тако нпр. када би се год Порта и Млеци ухватиле у коштац, Цариград би прогласио опћу забрану млетачке трговине по царству (Јасак) па би сада Дубровник ћерао трговину и своју и млетачку. Како су ти ратови били чести у XVI. и XVII. вијеку, тако је Дубровник обраћао сву своју дипломацију на опчување неутралности, јер је то знамeновало за њега сиљење своје трговине. Повластице које уживаше Дубровник у царству, на монопол стоњске соли бјеху та-

[1] *Аппендини*, I., 321. Жали бог денешe овијех поклисара изгинуше са неизрецивим губитком за тумачење Гундулићевога «Османа» и савремених догађаја у Пољској.

која су двије моћне полуге којима Република има захвалити велики дио свога богаства до њезинога пада.

Извозна и увозна трговина дубровачка у Царству. Трговина по суху са царством бјеше дијелом *извозна*, дијелом *увозна*. Дубровник шиљаше у Турску (или из саме Државе, или из Италије) соли, стакло, пушчанога праха, опанака и свите. Со бјеше главни дубровачки трг. Стоњске солине бјеху извор трајна дохотка за државну благајну. Могла би се написати књига о постању, о мудрој организацији, о управљању тога народнога обрта. Али би то превазилазило границе ове радње. Доста је, да напоменемо, како је Република била углавила са Портом монопол соли за све царство. Али ни та повластица није могла бити проста од свакојакијех задјевица, јер је било речено да ће Дубровник откупљивати сваку, најпонизнију благодат неизрецивим мукама. И Турци у Новоме стадоше да чине сô и да је продају по околнијем мјестима. Република, кроз своје поклисаре у Цариграду, осујети и ову штету. Неколико нам се исправа сачувало од султана Мехмеда II. у којима се бјеше углавио некакав modus vivendi са новским солинарима. Али за Бајазита II. (1480.) распра се ријеши у корист дубровачку. Бајазит пресуди: „доходећи дубро„вачка соль да се продава; освѣнь ниxь соли да се со „не продайе[1].

Дубровник примаше из турскога царства велике и ситне стоке, жита и јечма, кожа, свиле, олова и воска.

Консулати. Трговина по мору бјеше прикрила сву Леванту, од Крфа до Смирне и Цариграда. Над њом бдијаху конзулати у Солуну, Смирни, Александрији[2] и Цариграду.[3]

[1] Заповијести новским диздарима и херцеговачким санџацима од Мехмеда II. (9/3, и 7/4 јулија 1456. 24/3. 1461.) и Бајазита II. (марта 1483., 24/5 1483, 29/2, 29/3 1484). Миклошић, Mon. Serbica.

[2] Овај консулат опстојн године 1516. В. републикино писмо угарскоме краљу Ладиславу 13. новембра исте године (Gelcich-Diplomatarium).

[3] О устројству левантскијех консулата моћи ћемо нешто рећи само пошто се прочитају све књиге сенатске по којима су закони растркани.

У замјену потпуне трговачке слободе по царству и по левантским морима Република, мимо данка, плаћаше

Ђумрук.

и *ђумрук.*[1] За Мехмеда II. би опредијељена та свота на годишњијех 2.500 дуката у злату. Али за Сулејмана Сјајнога Република плаћа 100.000 јаспри на годину. Ова ће свота, малим изузецима, остати до свршетка.[2] Тај је новац одговарао, доиста, богаству дубровачке скеле. Па је Република за њ добивала велику одштету: 1) царином на турски трг донесен у Дубровник; 2) извозном царином на граници турској; 3) каравинском царином од 1% коју плаћаху дубровачки трговци за сваку потпуну каравану; 4) царином на трг с мора.

На колики је годишњи приход могао рачунати Дубровник у својој *Дивони?* Док се не испитају огромне

Годишњи приход Дивоне.

књижурине дубровачке Архиве о финанцијама републичиним, не ћемо моћи одговорити бистро и тачно на то врло важно питање. Али биће користно знати што су нам забиљежили млетачки посланици који би се на путу у Цариград ухватили Дубровника. Истина. Из њиховијех ријечи говори непритајен јед на благостање мале, али несношљиве надметачице. Али опет баш тога

Али о реформи године 1751. имамо једну књигу: «Parti di Pregati Relative ai Consolati di Levante dell' anno 1751.» Ове године, Сенат објави закон «super Consulibus creandis in scalis Orientis» на предлог сенаторâ именованијех за врховно надгледање поморства. Закон постоји од 39. чланака и показује пропадање дубровачке силе на Истоку. Праве консулате укинуше (чл. 3.) јер се плаћаше скупо за царске берате (Exequatur) а створише подконсулате у Смирни, Солуну, Александрији и Канеји. Године пак 1754. (10. децембра) би утемељен консулат за Мореју (Пелопонез) са сијелом у Патрасу. Црпемо из образложења законске основе, да је приход народнога поморства у Смирни за четворогодиште 1748—51 био од 38.000 дуката у злату, бива 418.000 франака. По овоме броју можемо промислити што је била дубровачка трговина у XVI. па у XVII. вијеку прије трешње! Сваки је консулат на Истоку давао свечани собет свим дубровачким поданицима на народни благдан Св Влаха. Сенат године 1758. (28/6) одреди у ту сврху за консулат у Солуну 20. дуката у злату, а за онај у Смирни 30.

[1] Од грчке ријечи: *κουμέρκι* = трговина.

[2] В. Лукари, op. cit. стр. 134, па све сенатске напутке на посланике у Цариграду.

ради, па и познавајући оштроумље млетачкијех дипломата, њихова су нам свједочанства два пута драгоцјенија. Што говоре дакле Млечићи? Jacopo Ragazzoni, тајник млетачкога Баила, приказује 16. августа 1571. Сенату извјештај о своме дјеловању код Порте. Оно бјеше доба тјескобе за млетачку Републику. Порта бјеше закрајинила наЦипар. Све горијаше ратом. Кршћански кнезови бијаху се удружили противу Турчина, да, послије пô године, извојште бој код Лепанта. Дубровник бјеше, настојањем својега посланика у Риму Франа Гондоле, углавио за себе потпуну неутралност. Па ево што је Ragazzoni видио и чуо у Дубровнику: „Нађох, на свом повратку, „град Дубровник пун трговаца, сви незадовољни са Ду„бровчанима та ради несkладности њихове супроћ сва„коме (сасвијем што се могу само хвалити њима) та ради „силне царине што плаћа трг. *Они од те царине ваде „200.000 онгара* (бива угарскијех дуката) *на годину, мје„сто 30.000* што *добиваху у вријеме мира*. Тога ради ово „150 Јевреја Левантина који настављу овди жалише ми „се на њих, те ми поднесоше једну прошњу коју ја ша„љем Вашој Прејасности."[1] Четири годишта доцније (1575) пролази кроз Дубровник Jacopo Soranzo да као изванредни посланик прикаже Мурату II. честитања млетачке господе на султаново наступање на пријесто. Он говори[2] да Дубровник добива од царине 60.000 дуката на годину. Успоредивши дакле ове значајне податке видимо да је републикин царински доходак имао један минимум од 30.000 дуката, бива данашњијех 330.000 франака, а један максимум од 200.000 дуката, т. ј. *два милијуна и двјеста тисућа франака*. Хотио се, доиста, Млечић да нас о томе

[1] Relazione dell' Imp. Ottomano di Jacopo Ragazzoni, Segretario, 16. agosto 1571. Barozzi Berchet, Relazioni.

[2] Diavio del viaggio da Venezia a Constantinopoli fatto da M. Jacopo Soranzo Amb. straordinario della Rep. di Venezia al Sultano Murad III. descritto da anonimo cha fù al seguito 1575. Прионћио Матковић у књ. XV. Rada „Stariji rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih."

увјери! Али Млеци дадоше нам још једно значајније свједочанство за дубровачку трговачку моћ на Истоку. То је свједочанство борба спљетске млетачке скеле и дубровачке скеле[1] за првенство на Јадранскоме мору.

Спљетску скелу отворише Млечићи портиним допустом концем XVI. вијека, само да упропасте дубровачку.

Надметање дубровачке скеле са спљетском.

Овај мегдан траје преразличитијем згодама три пуна вијека. Сад би спљетска скела надвладала дубровачку, сад би ова ону. За кандијскога рата Спљет, ради опће турске забране трговине с Млечанима, опусти сасвијем. Подиже се само неколико година доцније, како свједочи сам врховни провидитур Giorgio Morosini. „Дубровчани“ пише он Сенату 19. септембра 1673.[2] „стрепе „гледајући како им спљетска скела одузима све оне ко„ристи које кроз босанске караване бјеху присвојили за „пошљедњега рата.“ На освитку XVIII. вијека жали се опет врховни провидитур Angelo Emo да „је кроз неко„лико онијех година мира Дубровник постао скелом свој „трговини околнијех земаља, и да је готово никакав жи„вот на спљетској скели Ваше Прејасности!“[3] Неколико година послије Јаков Boldu говори да су Дубровчани „тајним сплеткама и обичним давањем новца увијек срећно „одржали мегдан са млетачким скелама обију покрајина (Арбанаске и Далмације).[4] Бјеше то дуготрајна борба дипломације и новаца. Да је је Дубровник, не вазда, али неколико пута сјајно одржао, и да то признадоше сами Млечићи, свједочи највише за простор и мјесто што заузе Дубровачка трговина на Истоку под портином заштитом.

Театар те простране радње бјеше источно предграђе Плоче. За манастиром Св. Доминика прислоњеном на град-

Табор и Лазарети на Плочама.

ске бедеме, двије двери, једна иза друге, владају Истоком. Повише једне, а тик друге стоје два

---

[1] Скела од турске ријечи *Искеле* што значи «мјесто искрцања трга.»
[2] Депеша припопћена од Љубића у «Odnošajima itd» III, 80.
[3] Депеша 4. јануара 1717. у Љубића III. 158—159.
[4] Депеша 30. августа 1748. ibid. III. 165.

свечева лика. Један је у окићеној ниши, други у алтрилијеву са цијелим тијелом у профилу, ступа рег' би пастирским штапом и гледа рађање сунца. Друга врата отворена у силноме крилу Ревелина, владају кршевитим, стрмим тлом на које долажаху караване с Истока. Рука човјечија не дотаче се стијена, него само онолико колико бјеше потребно да од онога тла, приступна само горским опанкама и коњским копитима приправи починак и за једне и за друге, прочисти људе и трг, па пошље по држави и по Италији богаство балканских земаља. Гласовити *Лазарет* на Плочама и оне лијепе зграде около њих бјеху пошљедак ратова XVII. вијека. Када Дубровачка скела стаде словити на далеко ради парализе пониженијех Млетака, Сенат нареди грађу садашњијех Лазарета 12. новембра 1622. Е да би се поспјешила грађа, удари 6. марта 1627. порезу од 6 гроша на сваку своту предану у старе Лазарете, изузевши турски и грчки трг, који је имао само пролазити државом. Ове исте године 1627.[1] отворише се Лазарети испод цркве Св. Антуна и предадоше се трговини. Све остале зграде око Лазарета подигоше се у доцнијим годинама. Садашњи облик није више сасвијем онај од конца XVIII. вијека. Догађаји нашега времена отеше плочама велики дио оригиналности и величајне организације с које словијаше *Табор* на Плочама по свим левантским крајевима.

Караване, по који дан од 1200 до 2000 коња, силазијаху путем од Бргата. Пред Плочама сусретаху турскога *Емина*. Бијаху то портини чиновници који наставаху у Дубровнику и Стону (а по сусједној Далмацији у Спљету и у Задру) те имаху уписати за царину трг који се довозио и одвозио, па бдити да се караване држе одређена пута. Ове би, за тим, уљегље, у велики живцем каменом

---

[1] 30. јулија потврди Сенат опет грађу Лазарета, 21. августа одобри нацрт, концем године би довршен. Cons. Rog.

опасан обор, кроз сјеверна врата. Пошто би људи здравствене области искрцали трг, коњи би се напојили на бурцима великога точка у ломбардском стилу, који се турском ријечју зове *Мецед*. Људи и живине одмараху се у пространоме, стрехом покривеноме *Хану* и у оближњем *чардаку*. Табор бјеше растављен од Лазарета га̂зом и каменим мостом. Прије него ће се коњима дати *пратика*, прегазили би газ и окупали би се у води. Људи с тргом пролажаху мостом у Лазарете. И ови бијаху ограђени неприступним зидом који развалише ћесаревци. Многа су се врата отворила у зиду. Покрај њих стајаху страже да не пропусте из Лазарета никога прије опредијељенога времена. Лазаретима се имамо дивити и у дан данашњи. Пет *Бацафера* и осам правијех Лазарета редају се измјенице, разликујући се Бацафер с поља што има височија и заобљена врата. Унутра стрме степенице слазе у једну авлију, на једној и другој страни те авлије стоје сводови под којима би се на полицама од оморике чистио трг, а особито рашчинила би се вуна. Један прозор (сада зидом затворен) владаше морем; кроза њ се презрачен трг крцаше за Италију и Средоземно море. У Лазаретима наставаху путници, сви без разлике: левантински Јевреји, Грци, Турци, Републикини поклисари или другијех држава на пролазу кроз Дубровник, док их не би пропустили послије свршене кварантене. Република, која послије Млетака, прва основа Лазарете против куге,[1] бјеше дивно средила табор еда би се удружила сигурност државе са слободом промета. Научена од тринаест куга у два вијека, повјери управу Плоча великоме здравственоме персоналу. Равнатељ, подравнатељ и тајник владаху готовом војском стража и здравственијех помоћника. Повише овијех бјеше *Кацаморат Велики* властелин иза-

[1] То би године 1422. на острвима Мркана и Бобара (граду на југ) за пук, а на Данчама у кућама Ћерве и Проданеле за властелу. Бјеху подигнути по савјету љијечника Јакова Гондоалда из Фераре који бијаше у Републикиној служби. Млеци подигоше први Лазарете год. 1403.

бран од Сената, овоме одговоран, коме, у вријеме куге, припадаше на Табору Jus Gladii. *Кацаморти мали*, разасути по пограничнијем мјестима, слушаху слијепо наредбе великога.

Ове велике уредбе свједоче за огромни живот левантиске трговине на Плочама. Већ смо напоменули да је долазило по двије тисуће коња на Табор сваки дан. Лука di Linda, писац XVI. вијека, зове Дубровник „вратима Истока“ и вели да је вриједност сваке каравање на плочама била од 200.000 талијера.[1] Сви се источни народи сусретаху тамо: Турци у бијелом и црвеном саруку, Јермен у високој црној митри, Јеврејин у црној доламн и жутијем папучама, Јаничари од пратње поклисара, мјењачи новаца, сенсали и трговци из Јакина, Бари, Барлете, цио један свијет врвијаше око мирâ Табора, дочим се вика толикога људства мијешаше са звоњењем стотине звона стотина коња. Наше је детињство још ухватило посљедњи одјек тога жамора и утвару ове слике. Сада је све то нестало. Пресушише се извори, утопу државно тијело који свему томе даваше живота и разлог бивствовања, све је пусто и нијемо. На Мецед дође тек по која мазга требињскога сељака да се напоји, зидови попуцаше, хан се узљуља, Бацафери стоје затворени, авлије су обрасле травом. Свуда влада дубоки болни мûк ствари ишчиљелијех у стољетној радњи, изгубљене цијељи живота.

Али тој се потпуној парализи оте Дубровник до задњега свога даха. По освитку овога вијека и у очи велике Катастрофе, Дубровник је још у толиком гласу на Истоку, да га не могу премучати ни два генија новијег времена — Châteaubriand и Byron. Онај први спомиње још год. 1806. да је сва Мореја пуна Дубровчана.[2] А овај други није умио наћи типичније шаре по левантским

[1] Апендини, I. стр. 237.

[2] De Paris à Jerusalem — 1806.

водама него бродове онога Дубровника,[1] који се толиком жилавошћу бјеше приљубио Истоку где је преживио све остале поморске власти старијех времена и својом смрћу написао задњи лист средњега вијека на азијским обалама и по јеладским водама.

---

[1] «At last her father's prows put out to sea,
«For certain merchantmen upon to look,
«Not as of yore to carry off an Jo,
«But three Ragusan vessels, bound for Scio.
Don Juan, Canto II. CLXXIV.

